

Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

На правах рукопису

ГНІЗДІЛОВА ОЛЕНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 371.2 (09)

**ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ТА ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ В.Г. КОРОЛЕНКА**

спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник
кандидат педагогічних наук,
професор
Попова Людмила Данилівна

Харків – 2004

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. Ступінь наукової розробки проблеми дослідження.....	16
РОЗДІЛ II. Характеристика теоретико-педагогічних ідей В.Г. Короленка.....	27
2.1. Становлення педагогічних ідей В.Г. Короленка.....	27
2.2. Основні етапи розвитку теоретико-педагогічних ідей просвітянина.....	45
2.3. Підходи до виховання педагогічно занедбаних дітей у спадщині В.Г. Короленка.....	81
Висновки до II розділу.....	107
РОЗДІЛ III. Напрями громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка.....	114

3.1. Просвітницька робота В.Г. Короленка з поширення загальноосвітніх знань серед дітей і дорослих.....	114
3.2. Правозахисна діяльність просвітянина.....	151
3.3. Соціально-педагогічна робота В.Г. Короленка у “Лізі порятунку дітей”	166
Висновки до III розділу	186
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195
ДОДАТКИ	247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АПЛММК** – архів Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка
- ДАПО** – Державний архів Полтавської області
- ІРНБУВ** – інститут рукописів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського
- ЦДАВОВУУ** – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
- ЦДІАУ** – Центральний державний історичний архів України

ВСТУП

Актуальність і доцільність дослідження. В умовах соціально-педагогічних перетворень, що відбуваються в самостійній незалежній Україні, з особливою гостротою постає проблема духовного відродження суспільства, зміцнення морального здоров'я нації, формування гармонійно розвиненої, усебічно освіченої, національно свідомої особистості.

Провідним завданням, визначеним Національною доктриною розвитку освіти, є забезпечення соціально-демократичної спрямованості освіти України, що полягає в її невіддільності від національного ґрунту, органічному поєднанні з історією й народними традиціями, реформуванні змісту виховання й навчання підрастаючого покоління на основі розвитку загальнолюдських та національних цінностей. Пріоритетним напрямом визначено формування духовності особистості, виховання в молоді поваги до історії свого народу, шанобливого ставлення до національних святинь рідної мови, залучення громадян до глибинних пластів національної культури.

Чимало прогресивних ідей педагогів-науковців, діячів освіти й культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. не втратили своєї актуальності й нині. Загальновідомо, що нехтувати здобутками попередників – означає втрачати зв'язок між поколіннями, робити неповноцінним майбутнє. Відродження надбань вітчизняної педагогіки допоможе зрозуміти історію розвитку освіти та педагогічної думки в Україні, знайти шляхи і засоби реалізації новітніх концепцій навчання й виховання.

Критичне осмислення минулого має для України важливе соціально-політичне, культурне, наукове і практичне значення. Процес вивчення та пізнання інтелектуальної спадщини дозволяє об'єктивно оцінити явища та події, що відбулися у вітчизняній історії, відокремити все те, що є джерелом життєвих сил нації, поглибити загальнолюдську скарбницю.

У зв'язку з цим важливого значення набуває вивчення, аналіз, узагальнення і творче використання досвіду тих просвітителів та культурно-освітніх діячів кінця ХІХ – початку ХХ століть, які зробили значний внесок у розвиток вітчизняної педагогічної думки. Вагоме місце серед них займає педагогічна і громадсько-просвітницька спадщина Володимира Галактіоновича Короленка.

Згідно з періодизацією педагогічної думки в Україні, розробленою та обґрунтованою академіком О. Сухомлинською, громадсько-просвітницька спадщина В.Г. Короленка формувалася у процесі розвитку педагогічної думки і школи кінця ХІХ – початку ХХ століть у ході поширення педагогічного просвітництва, наукових і педагогічних товариств, недільних шкіл, бібліотек, створення модерної педагогічної думки [398, с. 3 – 4].

Окремі аспекти педагогічної спадщини В.Г. Короленка в 50-70-х рр. ХХ століття розглядалися в газетних і журнальних публікаціях Л. Кривинської “Короленко і діти” [249], О. Рубінштейна “В.Г. Короленко і

діти”, “В.Г. Короленко і школа” [374 – 376], С. Близнюка “Педагогічні погляди Короленка” [30] та у науковій публікації М. Павлія, В. Пелипця “Педагогічні погляди В.Г. Короленка” [326].

Першу спробу докладно дослідити педагогічні надбання просвітянина зробив М. Антонєць у кандидатській дисертації “Педагогічні ідеї В.Г. Короленка” [8] та ряді публікацій: “В.Г. Короленко і народна освіта” [5], “В. Г. Короленко про вчителя” [6], “Проблеми школи у спадщині В.Г. Короленка” [9], “Риси багатогранного таланту” [10], “Педагогічні ідеї В.Г. Короленка” [7]. У цих роботах проаналізовано критику В.Г. Короленком стану народної освіти в дореволюційній Росії, розглянуто педагогічну важливість розкритих просвітянином ідей про роль учителя в навчально-виховному процесі та його місце в суспільстві, окрему увагу приділено питанням фізичного, трудового, морального і розумового виховання у творчій спадщині й громадсько-педагогічній діяльності просвітянина.

Соціально-педагогічна діяльність В.Г. Короленка в “Лізі порятунку дітей” на Полтавщині висвітлювалася в публікаціях З. Сторчевої “Людина з великим сильним серцем” [395], В. Бабенка “Ліга порятунку дітей” [14], О. Ільченко “З досвіду подолання безпритульності в Україні: діяльність Полтавської Ліги захисту дітей (1918-1928 рр.)” [140], Л. Крамущенко “В.Г. Короленко – захисник соціальних прав дітей” [243]. Деякі питання просвітницької діяльності В.Г. Короленка розкриваються в кандидатській дисертації “Україна в публіцистиці В.Г. Короленка” [280] і монографії [281] П. Малого.

Використанню досвіду В.Г. Короленка з питань трудового виховання в дитячому колективі колонії в с. Триби присвячені публікації С. Сумного “Імені великого Короленка” [574], Н. Таценко “Поряд із А.С. Макаренком” [404], Л. Крамущенко, Н. Овдієнко “Про Полтавську колонію ім. В.Г. Короленка” [244], О. Ільченко “Самоврядування як засіб організації життєдіяльності безпритульних дітей: із досвіду роботи колонії ім. В.Г. Короленка” [141].

Загальнопедагогічні погляди та соціально-педагогічна діяльність просвітянина висвітлюються в наукових розвідках Н. Харинко “Володимир Галактіонович Короленко (1853-1921)” [414] та Н. Марченко “Володимир Галактіонович Короленко” [283].

У кандидатських дисертаціях В. Виноградової-Бондаренко “Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття” [56], О. Жукової “Соціалізація особистості в системі просвітницько-педагогічної діяльності Х. Д. Алчевської” [132] розглядаються деякі аспекти соціально-педагогічної діяльності просвітянина в “Лізі порятунку дітей”, мають місце посилання на листування Х.Д. Алчевської з В.Г. Короленком.

Плідний порівняльний аналіз морально-етичних позицій В.Г. Короленка, А.С. Макаренка, Ф.Д. Іванова щодо виховної роботи з безпритульними дітьми на Полтавщині здійснено у науково-методичних статтях Л. Крамущенко [245-246].

Цікавим біографічним відомостям про В.Г. Короленка, його поглядам на роль шлюбу, сім'ї та сімейного виховання дітей присвячені статті в періодичній пресі [335, 337] та монографія Н. Петропавловської “Как я люблю ее... Из жизни В.Г. Короленко” [338]. У популярному посібнику цієї дослідниці, присвяченому педагогічній громадськості, висвітлено морально-духовні ідеї просвітянина [336].

Проведений аналіз історико-педагогічних, літературознавчих джерел показує, що автори розглянутих праць не ставили завдання систематизувати теоретико-педагогічну спадщину й узагальнити досвід громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка. Поряд з цим у більшості досліджень недостатньо використані архівні матеріали, не завжди розкриті перспективи використання надбань просвітянина в сучасних умовах. Багатогранність теоретико-педагогічних здобутків і досвіду соціально-педагогічної, просвітницької роботи В.Г. Короленка, їх значущість для суспільно-освітніх перетворень у сучасній незалежній Україні зумовила вибір теми дисертації “Педагогічні ідеї та громадсько-просвітницька діяльність В.Г. Короленка”.

Актуальність теми обраного дисертаційного дослідження зумовлюється й недостатньою розробкою в історико-педагогічній науці теоретичних ідей і практичної громадсько-просвітницької діяльності з дітьми та дорослими в спадщині просвітянина-гуманіста, потребами вивчення і творчого використання національного педагогічного досвіду в умовах соціально-педагогічних перетворень у незалежній Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди за колективною темою “Підготовка викладацьких кадрів для середньої та вищої школи у науково-педагогічній спадщині вітчизняних педагогів, діячів освіти й культури XIX-XX століть”. Тема дисертації схвалена вченою радою університету (протокол № 5 від 21. 12. 2001 р.) та затверджена рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології Академії педагогічних наук України (протокол № 3 від 25. 03. 2003 р.).

Об'єкт дослідження – громадсько-просвітницька спадщина В.Г. Короленка.

Предмет дослідження – теоретико-педагогічні ідеї та досвід громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка.

Мета дослідження: виявити і систематизувати теоретико-педагогічні ідеї та узагальнити досвід громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка.

Виходячи з об'єкта, предмета та мети дослідження, були визначені такі **завдання:**

- проаналізувати теоретико-педагогічну спадщину В.Г. Короленка і виявити основні етапи формування педагогічних ідей просвітянина;
- розглянути підходи у спадщині В.Г. Короленка до виховання педагогічно занедбаних дітей;
- визначити та охарактеризувати головні напрями і форми громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка серед дітей і дорослих;
- виявити тенденції розвитку громадсько-просвітницької спадщини В.Г. Короленка й окреслити перспективи використання набутого просвітянином досвіду соціально-педагогічної діяльності з педагогічно занедбанними дітьми в сучасних умовах.

Методологічну основу дослідження становлять закони і категорії наукового пізнання та положення про діалектичну єдність загальнолюдського й національного, тісний взаємозв'язок історії з сучасністю, принципи науковості, історизму, детермінізму, що забезпечують об'єктивність у вивченні предметів і явищ існуючої дійсності; принципи і методи системного підходу до пізнання, які вимагають вивчати явища, факти, процеси у взаємозв'язку з політичною, економічною та соціальною системами; доцільність творчого використання теоретичних надбань та історико-педагогічного досвіду минулого в сучасних умовах; методологічні положення Національної доктрини розвитку освіти, Концепції громадянського виховання особистості щодо гуманізації освіти, виховання свідомих громадян із сформованою моральною культурою, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування в молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві.

Теоретичну основу дослідження становлять:

- наукові праці сучасних учених, у яких аналізуються питання теорії та історії розвитку національної системи освіти й педагогічної думки в Україні та за її межами (А. Алексюка, І. Бежа, А. Бойко, А. Бондаря, З. Борисової, Л. Вовк, С. Гончаренка, В. Гриньової, М. Гриценка, О. Джуринського, Т. Дмитренко, В. Євдокимова, М. Євтуха, О. Іонової, С. Золотухіної, І. Зязюна, Н. Калініченко, В. Лозової, В. Майбороди, О. Микитюка, Л. Нечепоренко, Н. Ничкало, Н. Побірченко, Л. Попової, О. Попової, І. Прокопенка, Л. Пуховської, В. Смаль, О. Сухомлинської, Г. Троцько, Г. Шевченко, Л. Штефан, М. Ярмаченка та ін.);
- праці, присвячені висвітленню окремих аспектів педагогічної спадщини В.Г. Короленка (М. Антонця, Л. Крамущенко, Н. Марченко, Н. Харинко та ін.);
- праці педагогів минулого – Х. Алчевської, М. Добролюбова, А. Макаренка, М. Пирогова, В. Сороки-Росинського, Л. Толстого, К. Ушинського, М. Чернишевського, які мали теоретичне значення для визначення внеску В.Г. Короленка в розробку питань теорії та практики виховання.

Методи дослідження: історико-педагогічний, теоретичний і системно-структурний методи використовувалися з метою систематизації теоретико-педагогічних ідей та узагальнення досвіду громадсько-просвітницької

діяльності В.Г. Короленка серед дітей і дорослих; персоналістично-біографічний для усебічного розкриття його життєдіяльності; проблемно-цільовий і порівняльний для аналізу архівних документів, літературознавчих матеріалів, епістолярної спадщини та періодичних видань досліджуваного періоду. Використання методів здійснювалося на засадах об'єктивності й альтернативних підходів до обробки фактичного матеріалу.

Джерельну базу дослідження становили матеріали п'яти архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУУ), Центрального історичного архіву України (ЦДІАУ), Державного архіву Полтавської області (ДАПО), архіву Полтавського державного літературно-меморіального музею В.Г. Короленка (АПДЛММК), інституту рукописів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського (ІРНБУВ).

Поглиблено аналізувалися архівні матеріали фондів ЦДІАУ (274 “Київське губернське жандармське управління”, 276 “Південно-Західне районне відділення”, 295 “Київський тимчасовий комітет у справах друку”, 304 “Харківське охоронне відділення”, фонд 316 “Київський військово-окружний суд”, 320 “Полтавське губернське жандармське управління”, 321 “Розшукувальний пункт при Полтавському губернському жандармському управлінні”, 354 “Помічник начальника Херсонського губернського управління в м. Миколаєві”, 385 “Одеське жандармське управління”, 442 “Канцелярія Київського, Подольського і Волинського генерал-губернатора”, 707 “Управління київського навчального округу”, 838 “Колекція листівок”, 1111 “Споживче товариство півдня Росії”, 1680 “Канцелярія Харківського інспектора в справах друку”, 1681 “Управління Харківського тимчасового генерал-губернатора”, 2017 “Харківське історико-філологічне товариство”).

Вивчалися також матеріали фондів ЦДАВОВУУ (ф. 1 “Всеукраїнський центральний виконавчий комітет”, ф. 2 “Рада народних комісарів УРСР”, ф. 20 “Центральна рада захисту дітей при РНК УРСР”, ф. Р.-166 “Наркомос УРСР Головоцвх”, ф. 4450 “Богдан Лепкий”, ф. 2605 “Українська республіканська рада професійних спілок”).

Цінний фактичний матеріал було зібрано в ході опрацювання фондів ДАПО (фонд 351 “Полтавське міське поліцейське управління”, фонд 1503 “Полтавський губернський виконавчий комітет Ради робочих, селян і червоноармійських депутатів”, фонд 1865 “Полтавський губернський революційний комітет”, фонд 3872 “Полтавський губернський відділ управління Губвиконкому”, фонд 3990 “Полтавська губернська Рада захисту дітей при губернському відділі соціального забезпечення”, ф. П-7 “Істпарт Полтавського окружного комітету КП (б)У”).

Важливу групу джерел у процесі дослідження становили передусім адреси-календарі та довідкові книжки Полтавської губернії за 1900, 1903, 1906 рр., зведення постанов і розпоряджень Полтавського губернського земства за 1895-1903 рр., зібрання узаконень і розпоряджень робочого і селянського уряду, постанови Ради народних комісарів.

У процесі роботи над дисертацією вивчалися та аналізувалися матеріали ряду наукових бібліотек: Інституту рукописів відділу рідкісних видань Національної бібліотеки ім. В. Вернадського м. Києва (ІРНБУВ), Інституту педагогіки АПН України, бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Каразіна, бібліотеки Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І.П. Котляревського. У ході дослідження використовувалися історико-педагогічні, художньо-педагогічні, літературознавчі праці, публікації в періодичних виданнях досліджуваного періоду, довідкова література.

Цінну джерельну базу для вивчення теоретико-педагогічних ідей В.Г. Короленка становили публікації в петербурзькому літературно-науковому журналі “Русское богатство” та періодичній пресі 1896-1905 рр., які збереглися у відділі рідкісних видань Харківської державної бібліотеки ім. В. Г. Короленка та архіві Полтавського державного літературно-меморіального музею В.Г. Короленка.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1879-1921 рр. – період формування й розвитку світогляду та теоретико-педагогічних ідей В.Г.

Короленка, роки впровадження письменником набутих ідей у громадсько-просвітницьку діяльність. Особлива увага приділялася першій чверті ХХ ст., на яку припадав розквіт педагогічних ідей та просвітницької діяльності В.Г. Короленка на Полтавщині.

Наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що:

- поглиблено та систематизовано теоретико-педагогічні ідеї просвітянина, розкрито провідні підходи до виховання педагогічно занедбаних дітей; подальшого розвитку набула характеристика основних етапів формування педагогічних поглядів, висвітлення ідей фізичного, трудового й морального виховання дітей у спадщині В.Г. Короленка;
- уперше визначено провідні напрями і форми та проаналізовано зміст громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка серед дітей і дорослих;
- виявлено тенденції розвитку громадсько-педагогічної спадщини просвітянина, переосмислено його педагогічний доробок з урахуванням вимог сьогодення, окреслено перспективи використання набутого досвіду в сучасних умовах.

У науковий обіг уведено невідомі раніше архівні матеріали, які збагачують сучасні знання про громадсько-просвітницьку спадщину В.Г. Короленка. До тексту дисертації увійшли документи 35 архівних фондів, 218 одиниць зберігання, переважну більшість яких уведено в науковий обіг уперше.

Практичне значення одержаних результатів дисертації визначається тим, що отримані в ході наукового пошуку основні положення й висновки дослідження впроваджувалися в навчальний процес Інституту

післядипломної освіти Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди в курсі “Теорія та історія педагогіки” (довідка № 102 від 20. 04. 04), а також у навчальний процес Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників (довідка № 168 від 18. 03. 2004).

Матеріали дисертації можуть бути використані в курсах загальної педагогіки, історії педагогіки та соціальної педагогіки на лекційних, семінарських та практичних заняттях, при підготовці навчальних і методичних посібників, розробці спецкурсів і спецсеінарів для студентів вищих педагогічних закладів та соціальних працівників, здійсненні керівництва курсовими і дипломними роботами студентів III-IV рівнів акредитації.

Вірогідність та аргументованість результатів дослідження забезпечується використанням документів, щоденників, листів В.Г.

Короленка, знайдених у п'ятьох державних архівах, опорою на теоретичні та художньо-педагогічні праці, опубліковані за життя просвітянина, спогади його сучасників, біографів, маловідомі статті педагога та матеріали періодики досліджуваних років; застосуванням комплексу наукових методів дослідження, підпорядкованих меті, предмету й завданням роботи, упровадженням теоретико-педагогічних ідей і практичних надбань В.Г.

Короленка в навчально-виховний процес вищих та середніх навчальних закладів на сучасному етапі.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалась шляхом обговорення основних положень роботи на засіданнях кафедри педагогіки, історії педагогіки та порівняльної педагогіки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

Результати дослідження доповідалися та обговорювалися також на IV Короленківських читаннях, присвячених 80-им роковинам з дня його смерті (Полтава, 2001), науково-практичній конференції молодих учених (Харків, 2002), всеукраїнській науково-практичній конференції Інституту проблем виховання АПН України “Педагогічні засади формування у підростаючого покоління активної громадянської позиції” (Київ, 2002), обласній науково-практичній конференції “Впровадження інноваційних технологій у дошкільних закладах Полтавщини” (Полтава, 2002), міжвузівській науково-практичній конференції “Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів” (Харків, 2002), всеукраїнській науково-практичній конференції “Формування здорового способу життя студентської молоді: реалії та перспективи” (Полтава, 2002), міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 150-річчю від дня народження Володимира Галактіоновича Короленка “Феномен В.Г. Короленка: погляд із III тисячоліття” (Полтава, 2003), всеукраїнській науково-практичній конференції “Соціальний захист дітей: традиції та сучасність” (Полтава, 2003).

Основні результати дослідження висвітлено в 15 наукових публікаціях, що відтворюють зміст дисертації, з них 8 надруковані у фахових виданнях, рекомендованих ВАК України, загальним обсягом 3,72 др. арк.

РОЗДІЛ І СТУПІНЬ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

Вивчення та аналіз ряду джерел показує, що вітчизняні філологи, історики, літературознавці й педагоги ХІХ – ХХ століть приділяли значну увагу розглядові життя і багатогранної діяльності В.Г. Короленка. Життєвий шлях, напрями соціально-політичної, правозахисної та громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка досліджувалися й аналізувалися в наукових та публіцистичних працях різних авторів.

До перших біографічних робіт слід віднести спогади сучасників і співробітників В.Г. Короленка, характеристику гуманістичної спрямованості його світоглядних ідей і толерантного ставлення до представників різних культур та релігій, позитивні й критичні відгуки щодо творчої спадщини письменника в цілому.

Низка публіцистичних статей, присвячених життю та літературній творчості В.Г. Короленка, була опублікована в періодичній пресі кінця ХІХ – початку ХХ ст. Серед них статті І. Краснова “В.Г. Короленко” [247], А. Архангельського “Новий погляд на повість Короленка “Сліпий музикант”” [11], Н. Васильєвої “В.Г. Короленко у Нижньому Новгороді” [45], М. Сосновського “Дитячі роки майбутнього письменника” [393], Г.

Кречетова “Дитинство і отрочество В.Г. Короленка” [248], А. Пругавіна “Адміністративні митарства в житті В.Г. Короленка” [358], К. Чуковського “Останні твори В. Короленка “Побутове явище” й “Історія мого сучасника” [424], П. Бикова “В.Г. Короленко” [44], А. Дермана “В.Г. Короленко” [100].

Серед найбільш відомих робіт сучасників просвітянина слід назвати роботи А. Гізетті “Світлий духом. В.Г. Короленко: Критико-біографічний нарис” [74], А. Горнфельда “Життя і творчість В.Г. Короленка” [94], Ф. Батюшкова “В.Г. Короленко” [20], В. Євгенєва-Максимова “Великий гуманіст (В.Г. Короленко)” [125], Л. Козловського “В.Г. Короленко. Досвід літературної характеристики” [151], А. Дермана “Академічний інцидент (Історія виходу із Академії Наук В.Г. Короленка і А.П. Чехова у зв’язку з “роз’ясненням” М. Горького)” [101], С. Вермеля “В.Г. Короленко і євреї (спогади, листи)” [53], Р. Григорьєва “В.Г. Короленко” [97].

Після смерті В.Г. Короленка друкуються статті Т. Богданович “Вол. Гал. Короленко в останні роки життя (1919-1921). Спогади” [31], І. Кубікова “Володимир Галактіонович Короленко” [252], Н. Піксанова “Володимир Галактіонович Короленко і якутське заслання 1881-1884 рр.” [339], В. Липового, І. Литвина, Л. Любимця “В.Г. Короленко й українське селянство” [266].

У 20-30-ті рр. ХХ ст. було опубліковано ряд невідомих раніше архівних матеріалів про роки заслання В.Г. Короленка, у яких розкривається зміст його просвітницької діяльності серед дітей і дорослих. До них належать “Секретне відношення Кронштадтського військового губернатора до директора Кронштадтської гімназії з питання про сумнівність права

Короленка В.Г. давати приватні уроки” [382], статті П. Луппова “Матеріали в’ятських архівів про В.Г. Короленка” [274], “До політичного заслання В.Г. Короленка у В’ятський край” [273], “Документи про в’ятське заслання В.Г. Короленка” [113].

У 40-ві рр. ХХ ст. виходять біографічні праці А. Дермана “Життя Короленка” [102], Е. Балабановича “В.Г. Короленко” [18], І. Груздева “Короленко і Горький” [98], деякі нові матеріали періоду заслань невідомого автора “В.Г. Короленко в Амгінському засланні: Матеріали для біографії” [47].

До 50-60-х рр. ХХ століття належать біографічні роботи Т. Морозової “М.Г. Чернишевський про В.Г. Короленка” [301], Л. Руманової “В.Г. Короленко 1853-1921” [377], Є. Полосатової “К.А. Тімірязєв і В.Г. Короленко” [349], Е.М. Флейса “В.Г. Короленко і удмуртський народ” [412], А. Котова “В.Г. Короленко. Нарис життя і літературної діяльності” [240], Г. Миронова “В.Г. Короленко” [291], С. Короленко “Десять років у провінції” [238] та “Книга про батька” [239].

Низка публіцистичних розвідок, присвячених життю В.Г. Короленка в Якутії, була опублікована в періодичній пресі 70-80-х рр. ХХ століття А. Храбровицьким [416 – 419].

Питання життєвих і творчих зв’язків В.Г. Короленка з Україною та її багатою культурою висвітлювалося у книгах Н. Крутікової “В.Г. Короленко та українська література” [251], П. Малого “В.Г. Короленко й Україна” [281], Я. Донського “В.Г. Короленко. Нарис Полтавського періоду життя і діяльності письменника. 1900-1921 рр.” [114], В.Ігнатенка “Володимир Короленко” [139]. Слід зазначити, що в цих розвідках розкривалася передусім ідейно-тематична спільність творів В.Г. Короленка й української літератури, а також його особисті безпосередні зв’язки з діячами української культури.

Автори проаналізованих біографічних досліджень визначають багатогранність особистості письменника, його глибокий розум, відкрити душу, гуманістичну спрямованість поглядів та діяльності, високо оцінюють його літературні здобутки.

У численних інтерпретаціях біографії митця належна увага не приділялася полтавському періоду життя і творчості. Життєпис, як правило, доводився до 1900 року, а про літературну, публіцистичну, громадсько-просвітницьку діяльність у 1900-1921 рр., слушно зауважує А. Котов, традиційно говорилося, що “письменник був дуже хворий і нічого значного створити не міг” [240, с.290]. Короленкознавці радянського періоду відводили опису життя та діяльності письменника лише декілька рядків у своїх працях, а якщо з’являлися окремі монографії (Я. Донський), то вони були наскрізь пронизані “білими плямами”. За вимогою жорстокої цензури навіть Софії Володимирівні Короленко (дочці письменника) довелося вилучати багато сторінок у книзі спогадів про полтавський період життя батька [239].

Грунтовний аналіз літературної творчості В.Г. Короленка зроблено в дослідженнях літературознавців другої половини ХХ століття. У докторській дисертації, монографії “В.Г. Короленко” [39] та в ряді статей Г. Бялого “В.Г. Короленко і Америка” [40], “Із нездійснених задумів В.Г. Короленка” [42], “М. Горький і В. Короленко” [41] розглядаються головні проблеми творчості й громадсько-політичної діяльності В.Г. Короленка, аналізує художні й публіцистичні твори письменника.

Різні аспекти літературознавства розкривалися в кандидатських дисертаціях Є. Міксон “В.Г. Короленко і народна творчість” [290], П. Малого “Україна в публіцистиці В.Г. Короленка” [280], В. Фабіанської “Характери людей із народу в літературній творчості В.Г. Короленка” [409], І. Кронрод “Короленко і Л. Толстой” [250], Л. Колодія “Мистецтво як художня проблема в російській прозі останньої третини ХІХ століття /В.Г. Короленко, В.М. Гаршин, Г.І. Успенський, Л.М. Толстой/” [152], В. Татарінова “Поетика оповідань і нарисів В.Г. Короленка” [403], О. Воронович “Проблеми читача в творчості В.Г. Короленка” [62], О. Мурисової “Листування М. Горького і В.Г. Короленка” [303].

Ці автори дають позитивну оцінку літературній спадщині В.Г. Короленка: Є. Міксон висвітлив його погляди на народну мораль, звичаї, обряди та їх відображення у художніх творах [290]; П. Малий проаналізував публіцистику В.Г. Короленка на педагогічні теми, розкрив деякі аспекти просвітницької діяльності [280]; І. Кронрод здійснила порівняльний аналіз художнього світу В.Г. Короленка і Л.М. Толстого, виділивши спільні та відмінні риси стилістики і жанрової природи художніх творів [250]; Л. Колодій показав, що літературній спадщині В.Г. Короленка притаманна концепція “мистецтва і творчої особистості”, довів, що в її основі лежить взаємодія літератури, живопису і музики, та визначив загальні особливості художнього осмислення естетичних питань у російській прозі кінця ХІХ століття [152].

Специфіку жанрової структури, поетику оповідання та нарису в літературній спадщині В.Г. Короленка досліджував у кандидатській дисертації В. Татарінов [403]; О. Воронович вивчала художньо-мемуарну, епістолярну спадщину В.Г. Короленка, визначила місце читача в художньо-естетичній концепції письменника, аналізувала жанрові особливості “Історії мого сучасника” та еволюцію естетичних і моральних поглядів письменника [62]. Епістолярну спадщину М. Горького та В.Г. Короленка, їх особисті і творчі взаємовідносини досліджувала О. Мурисова, вона вперше використала листування В.Г. Короленка і М. Горького 1921 року, проаналізувала зміст листів та тогочасних історичних подій [303].

Автори кандидатських дисертацій відзначають стилістичні та жанрові особливості літературних творів В.Г. Короленка, аналізують його художньо-естетичну концепцію і показують еволюцію морально-духовних поглядів, простежують взаємозв’язок тематики літературних праць з народною творчістю. Дослідники підкреслюють, що в центрі літературної спадщини В.

Г. Короленка було розкриття проблеми людського щастя.

Аналізу мови і стилю творів В.Г. Короленка, взаємозв'язку тематики творів з народною творчістю, особливостям літературної спадщини в цілому присвячено окремі розділи підручників та навчальних посібників з історії та методики російської літератури кінця ХХ ст. Серед них “Історія російської літератури” Б. Аверіна [1], “Історія російської літератури ХІХ ст.” В. Кулешова [255], “Уроки літератури в старших класах” за редакцією Н. Целіщевої [36].

Протягом останнього десятиліття ХХ століття значно зріс інтерес до літературної, громадської та епістолярної спадщини В.Г. Короленка, але літературознавці в цілому не змінили свого ставлення до нього. Так, навіть у навчальному посібнику для вузів “Історія російської літератури ХІХ ст.”, виданому за ред. проф. Н.Н. Скатова [146], для В.Г. Короленка не знайшлося окремого розділу, а в програмі з курсу “Історія зарубіжної та російської літератури”, укладеної науковцями Київського національного педагогічного університету ім. Драгоманова (за 2000 р.), ім'я письменника взагалі не згадується [284].

Аналіз розглянутих праць показав, що літературна творчість В.Г. Короленка розглядається в контексті історико-літературного процесу та суспільно-культурного життя ХІХ століття, а письменник значною мірою належить ХХ століттю, у якому жив і працював двадцять один рік. У цей час він був відомий не тільки в Росії, а і в Європі як письменник-гуманіст і значний громадський діяч демократичного руху.

Особливу цінність у світлі нових підходів до оцінки життя, громадської та літературної діяльності В.Г. Короленка мають публікації в періодичній пресі з 1991 р. матеріалів, що розкривають невідомі сторінки діяльності та епістолярної спадщини просвітянина. Серед них “Листи до А.В. Луначарського”, “Листування з Х.Д. Раковським”, “Землі! Землі!”, “Торжество переможців”, “Листи до мешканця міської околиці”, “Падіння царської влади”, “Війна, вітчизна та людство” та ін., навколо яких не одне десятиліття вирували пристрасті у вітчизняному та зарубіжному літературознавстві. Лише деякі з цих робіт на початку ХХ ст. були надруковані за кордоном.

У цьому контексті заслуговують на увагу також науково-літературні праці В. Логінова “Про Короленка і літературу” (1994) [270], Л. Гейштор “Поблизу Короленка” (2001) [70], Б. Левіна “Великий праведник” (2001) [262].

В. Логінов, зокрема, досліджував естетичні принципи, мову і стиль творів В.Г. Короленка, а також його громадянську позицію в епоху соціальних змін початку ХХ століття у Росії та взаємини В.Г. Короленка з В. Леніним, А. Луначарським. У зв'язку з цим він критикував монографію Г. Бялого за необ'єктивне відображення картини життєвого і творчого шляху письменника [270].

Опрацьовані джерела свідчать, що педагогічна спадщина В.Г. Короленка, якому в липні 2003 минуло 150 років, вивчена лише фрагментарно. Причина цього криється в тому, що він рішуче виступав проти жовтневого перевороту та насадженої шляхом насилля й терору будь-якої влади. Тому доступ дослідникам до вивчення творчості письменника було закрито, особливо це стосувалося публіцистики й епістолярної спадщини 1917 – 1921 рр.

Деякі аспекти педагогічної спадщини В.Г. Короленка ще за життя письменника досліджували у своїх працях Л. Седов “Діти в оповіданнях В.Г. Короленка” [381], В. Гольцев “Діти і природа в оповіданнях А.П. Чехова і В. Г. Короленка” [92], В. Воскресенська “Діти в літературі XIX століття” [63], Н. Савіна “В.Г. Короленко у школі” [379], Ф. Ерн “Діти та школа в творах В.Г. Короленка” [124], А. Щербина “Сліпий музикант Короленка як спроба зрячих проникнути в психологію сліпих” [433], А. Калмикова “Чого вчить Короленко батьків і вихователів” [147].

У радянські часи питання про педагогічну систему і просвітницьку роботу В.Г. Короленка ігнорувалося, хоча окремі напрями його діяльності були пов’язані з народною освітою, вихованням дітей та розглядалися у публікаціях Л. Кривинської, А. Рубінштейна, С. Близнюка, М. Павлія, В. Пелипця. Л. Кривинська на основі аналізу біографічних даних, епістолярної спадщини, творів письменника й спогадів сучасників проаналізувала ставлення В.Г. Короленка до дітей [249]. С. Близнюк основну увагу зосередив на висвітленні місця вчителя у процесі формування людської особистості [30], А. Рубінштейн, М. Павлій і В. Пелипець частково розкрили критику В.Г. Короленком офіційної системи освіти в дореволюційній Росії [375, 376; 326].

Цінний внесок у вивчення педагогічних надбань просвітянина зробив М. Антонєць у кандидатському дослідженні “Педагогічні ідеї В.Г. Короленка” [8]. У кандидатській дисертації та статтях М. Антонця “В.Г. Короленко і народна освіта” [5], “В.Г. Короленко про вчителя” [6], “Проблеми школи у спадщині В.Г. Короленка” [9], “Риси багатогранного таланту” [10], “Педагогічні ідеї В.Г. Короленка” [7] висвітлено життєвий шлях, формування світогляду, педагогічних ідей та діяльності просвітянина в історичних умовах того часу.

В останні десятиліття почалося наукове вивчення творчої спадщини В. Г. Короленка. Але публікацій, присвячених розгляду його педагогічних ідей та досвіду просвітницької роботи обмаль. Серед них публікації А. Бойко “Педагогічні ідеї у творчості В.Г. Короленка” [33], В. Лутфуліна “Проблеми виховання в повісті В.Г. Короленка “Сліпий музикант”” [275], Н. Тарасевич “Педагогічна публіцистика В.Г. Короленка” [401], О. Ільченко “З досвіду подолання безпритульності в Україні: діяльність Полтавської Ліги захисту дітей (1918-1928 рр.)” [140] та “Самоврядування як засіб організації життєдіяльності безпритульних дітей: із досвіду роботи колонії ім. В.Г. Короленка” [141].

У ряді публікацій – “Про Полтавську колонію ім. В.Г. Короленка” [244], “...У мене вистачить сили йти, падати і знову підніматися” [246], “Послідовник В.Г. Короленка в соціальному захисті дітей” [245], “В.Г. Короленко – захисник соціальних прав дітей” [243] – Л. Крамущенко виділяє спільні риси соціально-педагогічної діяльності В.Г. Короленка, А.С. Макаренка, Ф.Д. Іванова з подолання дитячої безпритульності на Полтавщині.

Н. Марченко в розділі “Володимир Галактіонович Короленко” навчального посібника “Персоналії в історії національної педагогіки: 20 видатних українських педагогів” [283] змістовно розглянула окремі аспекти літературно-педагогічної спадщини просвітянина, висвітлила деякі сторони його громадсько-просвітницької діяльності.

У монографії Л. Штефан “Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20 – 90-ті рр. ХХ ст.)” ідеться про передумови становлення соціальної педагогіки як науки на початку ХІХ – у 20-ті рр. ХХ століття, про В.Г. Короленка як ініціатора створення “Ліги порятунку дітей” на Полтавщині [429, с.65].

Чимало корисних відомостей з життя та суспільно-політичної діяльності В.Г. Короленка розкрито в праці П. Негрєтова “В.Г. Короленко. Літопис життя і творчості. 1917 – 1921” [308]. Тут уміщено ряд невідомих архівних матеріалів та публікацій з періодичних видань досліджуваного періоду. У літописі систематизовано публіцистичні виступи, листи до А. Луначарського, упорядковано біографічну канву правозахисної діяльності В. Г. Короленка, що дозволило по-новому осмислити особистість письменника, оцінити його громадянську позицію, послідовність протистояння беззаконним діям влади.

Заслуговують на увагу публікації кандидата історичних наук С. Дмитрієва “Заповідь терпимості” [106], “Нитка людяності” [108], “Праведник” і нарком: [Із історії взаємовідносин А.В. Луначарського і В.Г. Короленка]” [110], “Невідома публіцистика В.Г. Короленка” [107], “Полтавські страждання В.Г. Короленко” [109], у яких розкрито особистісні риси просвітянина, гуманістичну спрямованість його діяльності на Полтавщині в 1917-1921 рр.

Висвітленню правозахисної діяльності В.Г. Короленка в Полтаві у 1917-1921 рр. присвячена монографія В. Ревєгука і Н. Кочерги “В.Г. Короленко в Полтаві (1917-1921)” [365]. Ця проблема аналізується в історичних публікаціях В. Ревєгука “Володимир Короленко і голод 1921 року” [363], “Успіх... дрібниці означає часом людське життя” [368], “Правозахисна діяльність В.Г. Короленка в умовах радянської влади” [367]. Історичний аспект діяльності державних органів боротьби з дитячою безпритульністю в УРСР та зміст роботи Полтавської “Ліги порятунку дітей” розкрито в кандидатській дисертації “Діяльність надзвичайних державних органів боротьби з дитячою безпритульністю в Українській РСР (1919-1932 рр.)” [104] й статті І. Діптан “Якою була діяльність Полтавської “Ліги порятунку

дітей”” [105].

Ряд літературних творів В.Г. Короленка здобув екранне втілення у другій половині ХХ століття: це повнометражні фільми “Довгий шлях”, “Поліська легенда”, “Сліпий музикант”, “Серед сірого каміння”. Першим було знято у 1956 р. на кіностудії “Мосфільм” кольоровий художній фільм “Довгий шлях” за оповіданням В.Г. Короленка “Чудна”. Сценарну обробку фільму здійснили Б. Бродський і М. Ром, а постановку – Л. Гайдай і В. Невзоров. Музику до фільму написав композитор Ю. Бірюков.

Справжньою творчою подією в кінематографічному житті початку 60-х рр. став вихід на екрани художнього фільму “Сліпий музикант”, створеного за однойменною повістю В.Г. Короленка. Автор сценарію – Н. Малевич, режисер Т. Лукашевич, композитор Ю. Левітін.

Ідею боротьби за справедливість, за людську гідність майстерно втілює В.Г. Короленко в оповіданні з життя українського народу “Ліс шумить” (підзаголовок “Поліська легенда”), який став і назвою фільму кіностудії “Беларусьфільм”, знятого режисерами П. Василевським та М. Фігуровським за сценарієм А. Витова (композитор І. Любан). У 80-ті рр. з’явився кольоровий художній фільм “Серед сірого каміння”, знятий режисером К. Муратовою на Одеській кіностудії [313]. Варто зазначити, що автори розглянутих художніх фільмів усе ж зуміли донести до багатомільйонної аудиторії кіноглядачів бунтівний дух і високі моральні критерії героїв, які жили, мріяли і боролися в ім’я утвердження на землі ідеалів добра, людяності і честі.

Вивчення біографічних досліджень, праць істориків, літературознавців і педагогів ХІХ – ХХ століть свідчить, що теоретико-педагогічна спадщина і громадсько-просвітницька діяльність В.Г. Короленка не аналізувалися системно як педагогічно-доцільний складник його багатогранної творчої спадщини і потребують наукової розробки, що й визначило вибір теми дисертації “Педагогічні ідеї та громадсько-просвітницька діяльність В.Г. Короленка”.

РОЗДІЛ II

ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В.Г. КОРОЛЕНКА

2.1. Становлення педагогічних ідей В.Г. Короленка

Аналіз автобіографічних, літературно-педагогічних праць просвітянина, спогадів сучасників та дослідників його спадщини показали, що на становлення його теоретико-педагогічних ідей передусім вплинули сім'я, учителі кадрів освітніх закладів, у яких навчався юнак, та соціально-педагогічні зрушення, що сталися в суспільстві в 60-х рр. ХІХ століття.

Джерела свідчать, що В.Г. Короленко народився і виріс в багатодітній сім'ї повітового судді м. Житомира, у якій панувала атмосфера високої духовності, взаємоповаги і добротворення. Родина походила із старовинного роду українських козаків. Батько був росіянином, православного віросповідання, а мати – полькою, католичкою, що стало одним із найважливіших чинників виховання в юнака почуття релігійної і національної віротерпимості. Віра батьків була щирою, глибокою, тому почуття релігійності у В.Г. Короленка в дитинстві було досить сильним.

Батьки намагалися закласти в душі дітей високі моральні цінності, сприяли розвитку кращих рис людського характеру: доброти, щирості й сміливості, допомоги слабим і беззахисним, чесності й працелюбності, поваги до старших. Вони дбали і щоб діти вирости не лицемірними, вірними у дружбі, самостійними у прийнятті життєво важливих рішень, уміли відповідати за свої вчинки, поважали ідеали і вірування інших. Прикладом власного життя вони виховали в синові найкращі людські риси.

З раннього дитинства В.Г. Короленко був чутливий до моральних питань життя, особливо справедливості. Разом з почуттями любові й жалю він рано пізнав гнів і обурення, викликані картинами національної нерівності, тяжкого, підневільного життя українських селян, знуцанням поміщиків над простим людом та приниження їхньої людської гідності. Усе це вплинуло на формування його світогляду та життєвих позицій.

Початкову освіту В.Г. Короленко отримав у приватних польських пансіонах. Його першою вчителькою була пані Окрашевська, у маленькому польському пансіоні якої він навчався в 1859 р. Педагогом вона стала випадково. “Це була добра жінка, яка змушена була зайнятися педагогією власне тому, що її покинув чоловік, залишивши з двома дочками напризволяще” [185, с. 70]. Учителька була уважною до учнів, надзвичайно м'якою, не притлумлювала дитячих інтересів, а скоріше сама прислухалася до дітей, а це сприяло отриманню юнаком певних знань, розширенню його світогляду, але не привчало до систематичної і цілеспрямованої праці.

У 1860-1861 рр. В.Г. Короленко навчався в пансіоні пана Рихлінського. Пізніше він досить точно охарактеризував навчально-виховний процес у

цьому освітньому закладі. “Не можна сказати, щоб у цьому пансіоні панувало останнє слово педагогічної науки... – підкреслював він. – З першого ж дня вступу я дізнався, що я повинен говорити один день французькою, другий – німецькою. Я не знав ні тієї, ні іншої мови, і як тільки заговорив польськи, на моїй шиї опинилась мотузочка з привішеною до неї чималої товщини дубовою лінійкою... Я носив лінійку на виду, тоді як треба було сховати її й накинути на шию тому, хто проговорився польським або російським словом... Це було схожим трохи на заохочення шпигунства, але при загальному тоні пансіону перетворилося у свого роду жартівливий спорт. Учні весело перекидалися лінійкою, і той, хто приходив з нею до столу, мужньо приймав міцний удар. Зате в усіх інших відношеннях різне шпигунство і взаємні скарги зовсім не терпілися” [185 с. 72-73]. Таким чином пан Рихлінський при навчанні мов використовував елемент гри.

У цьому пансіоні В.Г. Короленко пізнав у особі вчителя математики пана Пешковського негативні сторони сучасної йому системи виховання. Педагогічні прийоми цього вчителя були досить-таки специфічними: він брав учня за талію, ставив поряд із собою й ніжно клав йому на голову ліву руку. “Малюк зразу відчував, що до поверхні коротко остриженої голови доторкнулись п’ять загострених, як голки, нігтів, через які, очевидно, математична мудрість повинна проникнути в голову. – Ну, любий хлопчику, зрозумів? ... Мою увагу відвертали п’ять уколів на верхівці голови, й я відповів тихо: – Зрозумів. – Пояснюй. Я починаю щось плутати. Вістрі нігтів усе з більшим натиском уходили в мою шкіру, і останні пробіски розуміння зникали... була лише іскорка в огидних очах і п’ять гарячих точок на голові. Нічого більше не було” [185, с. 74].

В.Г. Короленко наголошував, що на його позицію стосовно впливу педагогічного колективу на формування особистості справила враження, якщо не брати до уваги антипедагогічних прийомів вчителя математики, побудова навчально-виховного процесу в пансіоні на основі всетерпимості до віросповідання і національної приналежності. Поряд із цим, найкращим у засобах виховного режиму пансіону було почуття особливої теплоти, майже товариськості з вихователями.

Варто також зазначити, що в цей час В.Г. Короленко, навчаючись в пансіоні разом зі своїм братом Юліаном, уперше починає критично ставитися до системи початкової освіти в самодержавній Росії. Про це свідчать спогади М.І. Сосновського в нарисі про дитячі роки майбутнього письменника, де говориться: “Старший брат Короленка Юліан видавав у пансіоні учнівський журнал у вигляді окремих аркушів, присвячених злобам пансіонського життя . Юліан писав вірші, Володимир малював карикатури” [393, с. 2].

На демократизацію теоретико-педагогічних ідей юнака плідно вплинув суспільно-громадський рух 60-х років XIX століття. У другій половині XIX століття політика самодержавного уряду Росії в галузі освіти була ворожою народним масам. Переважна більшість населення залишалась неписьменною. Розуміючи, що знання розширюють світогляд народу, роблять його

непокірним, царські урядовці тримали населення в темряві й неучтві. Система освіти будувалася на засадах становості, нерівноправності статей, утисків національних меншин, яким заборонялося навчати дітей рідною мовою. Школа в царській Росії існувала не для інтересів народу, а для підтримки державного ладу, її метою було знеособлювати людину і вчити її сліпої покірливості.

Скасування кріпосного права зумовило необхідність відкриття шкіл для всіх верств населення. Стала очевидною невідповідність станової освітньої політики новим соціально-економічним умовам життя. Гостро усвідомлюється в цей час необхідність розвитку вітчизняної педагогічної науки, потреба в педагогічній періодиці, нових навчальних книгах, розробці нових методик виховання і навчання.

У цих умовах передовою інтелігенцією порушувалося питання про загальнодоступну освіту як необхідний крок на шляху культурного розвитку етносу, формування активної життєвої позиції молодого покоління. Виклик казенщині, жорсткій регламентації, застарілим традиціям з боку представників громадсько-педагогічного руху, що розгорнувся в країні в 60-ті рр., виливався в ідею поважного ставлення до людської гідності учнівської молоді, вимагав демократичних змін в освітній царині. Видатними педагогами, відомими діячами прогресивного громадсько-педагогічного руху 60-х рр. XIX століття, які докорінно вплинули на формування гуманістичних засад світогляду та педагогічних поглядів В.Г. Короленка, були Х.Д. Алчевська, М.О. Добролюбов, М.І. Пирогов, Л.М. Толстой, К.Д. Ушинський, М.Г. Чернишевський, Т.Г. Шевченко та ін.

Важливе місце в активізації педагогічного руху 60-х рр. належало роботі М.І. Пирогова “Питання життя” (1856 р.), у якій висунуто на порядок денний широке коло актуальних питань педагогіки. Одним із перших цей учений виступив на захист загальнолюдського гуманного виховання, різнобічної освіти молоді. У праці автор намагався розв’язати проблему формування людської особистості, повноти її розвитку, розмірковував над сенсом життя людини, її покликанням, накреслював шляхи та засоби гідного навчання і виховання молоді [340].

Близькою за змістом В.Г. Короленкові була критика автором офіційної системи освіти за її становий характер, обмежену, вузькоспеціальну спрямованість, формалізм у викладанні, відрив від життя, заклик до реформування освіти. Основою реформи мала бути заміна станово-суспільної системи освіти загальнолюдськими, гуманістичними за спрямованістю освітніми закладами. “Усі, хто готується бути корисними громадянами, повинні спочатку навчитися бути людьми”, – наголошував М.І. Пирогов [324, с. 69]. Обстоюючи ідею людяності у вихованні, він обґрунтував принцип виховуючого навчання, спрямований на формування високоморальної, усебічно розвиненої особистості з широким світоглядом.

Молодого В.Г. Короленка вабили демократичні й гуманістичні ідеї М.І. Пирогова про доступність та обов’язковість освіти для всіх верств населення

, поширення освіти серед жінок. Виховання жінки-матері є основою виховання людства. Воно вимагає докорінних змін, жінки повинні зайняти вагоме місце в суспільстві, що відповідає їхній людській гідності й здібностям, підкреслював він.

Гуманне ставлення до дитини – основа розвитку дитячої особистості. Виходячи з цього, мету виховання М.І. Пирогов бачив у створенні необхідних умов для різнобічного розвитку й саморозвитку гуманних якостей особистості: почуття власної гідності й самоповаги, формування чітких моральних переконань, волі, громадянської відповідальності, патріотизму й усвідомлення необхідності самовиховання. В.Г. Короленко, як і М.І. Пирогов, вважав, що досягти такої мети виховання неможливо без гуманних взаємин довіри і поваги учителя й учня в школі, поваги до особистості дитини. Піднесення людської гідності дитини, запобігання її приниженню допоможе уникнути формування негативних якостей характеру.

Особливу роль у становленні гуманістичних ідей В.Г. Короленка відіграла стаття М.І. Пирогова “Чи потрібно сікти дітей і сікти їх у присутності інших дітей” (1858 р.), у якій автор рішуче засуджував методи виховного впливу, що принижували людську гідність. Незважаючи на те що М.І. Пирогов виступив з різким засудженням тілесних покарань, у 1859 р. на загальних педагогічних зборах Київського округу, попечителем якого він був, було прийнято постанову про збереження різки в навчально-виховному процесі закладів освіти округу. Розмірковуючи над нестійкістю поглядів М.І. Пирогова щодо використання тілесних покарань, В.Г. Короленко, зваживши на всі позитивні й негативні моменти, висловив думку, що справжнє виховання – це виховання без покарань, свого роду ідеальна гармонія взаємин учителя і учня, які в єдиному пориві прагнуть пізнати добро й красу життєдіяльності людини. І хоча статутом гімназій і прогімназій, затвердженим у 1864 р., тілесні покарання учнів були відмінені, дух часу не міг швидко викоринити різку з гімназичного побуту. Незважаючи на вимоги передових людей того часу змінити режим середньої школи, царський уряд рядом заходів посилював жорстоке поводження з учнями, і різки та догматичні форми викладання лишалися пануючими.

На цей період припало навчання В.Г. Короленка в житомирській (1864-1866) та рівненській (1866-1871) гімназіях. Житомирська гімназія, ввійшла в освітню історію, як заклад, у якому жорстоко карали гімназистів, принижували їхню гідність, виховували з дитячих років рабську покірність, калічили душі дітей. Джерела свідчать, що кількість випадків тілесних покарань у житомирській гімназії порівняно з іншими навчальними закладами була багато більшою. Зокрема, “у 1858 р. із шестисот учнів було висічено двісті дев’яносто. Це було в сім разів частіше, ніж, наприклад, у київській другій гімназії, й у тридцять п’ять разів більше, ніж у київській першій” [185, с. 101].

Отже, педагогічні погляди В.Г. Короленка під час навчання в житомирській гімназії склалися в атмосфері жорстокого режиму, тілесних

покарань, карцеру, формалізму в навчанні, зневажливого ставлення до учнів, догматизму у викладанні, низького рівня освіченості гімназійних духовних пастирів. З величезною майстерністю свої спостереження просвітянин пізніше використав в автобіографічній повісті “Історія мого сучасника”(1905-1921 рр.), де відкрив перед читачем цілу галерею типів казенних учителів, прибічників догматичного навчання, а саму гімназію назвав “каторгою показово-педагогічного порядку” [185, с. 138]. Цей художній твір має історико-педагогічний, документальний характер, де реально відображено багато сторін суспільного життя царської Росії, зокрема і стану народної освіти. Відповідність зображеного в повісті реальним подіям тогочасної дійсності підтверджує сам В.Г. Короленко: “У своїй роботі я прагнув до якнайповнішої історичної правди... тут не буде нічого, чого мені не траплялося в дійсності, чого я не пережив, не відчув, не бачив” [185, с. 6].

Негативні наслідки “насильницького виховання” В.Г. Короленко відчув на собі. Це призвело до того, що пізніше він рішуче виступав проти тілесних покарань дітей як у сім’ї, так і в школі, вважав антипедагогічним не лише фізичне знущання з особистості, а й надмірне морально-примусове навчання дітей, яке сковувало їхню самостійність та ініціативу.

Але серед “темного царства” зубріння й різок у житомирській гімназії з’являлися окремі світлі постаті. Серед них учитель історії Прелін, що допоміг юнакові наздогнати пропущене через хворобу. Не шкодуючи свого часу, він проводив з вихованцем додаткові заняття у себе вдома. Учитель поділив пройдений навчальний матеріал на окремі частини, пояснив В.Г. Короленкові найскладніші місця і дав конкретні методичні поради, як наздогнати в навчанні товаришів. Щирість молодого викладача була настільки сильною, що В.Г. Короленко навіть мріяв стати вчителем, і саме таким, як Прелін. З цього приводу просвітянин писав: “Я сиджу на кафедрі, й до мене звернені всі дитячі серця, а я, у свою чергу, знаю кожне з них, бачу кожен порух” [185, с. 113].

У ці часи юнак зачитувався творами Ч. Діккенса, які сприяли пробудженню в нього почуття особистої відповідальності за дитячу долю. Художня література відіграла неабияку роль також у відході майбутнього педагога від релігійної “віри батьків”. Поступово під впливом прочитаних книг, а також випадку в гімназії, коли священик використав “таємницю сповіді” в інтересах розшуку, релігійні почуття В.Г. Короленка почали притуплюватися. Матеріалістичні ідеї 60-х років завдали шкоди його релігійним уявленням.

Навчання В.Г. Короленка в житомирській гімназії було перервано у зв’язку з переводом батька в Дубно, а 1866 р. у Рівне. Батько В.Г. Короленка, як й інші чиновники, повинен був навчати дітей там, де служив. Як бачимо, що “вибір подальшої освіти визначався не “розумовими здібностями” дітей, а випадковостями службових переводів батьків” [185, с. 129].

У 1864 р. була прийнята реформа, згідно з якою середні навчальні заклади поділялися на класичні та реальні. Навчання в реальних гімназіях не

давало права на подальшу освіту в університеті. У Рівному класичної гімназії не було, що і зумовило вступ В.Г. Короленка до реальної гімназії. Його доля була визначена заздалегідь – університет для нього, як і тисяч його однолітків, було закрито. Ця реформа – один із чинників, що породжував опозиційні думки проти влади у свідомості молодого покоління. Не став винятком у цьому випадкові і В.Г. Короленко, котрий твердив, що у нього вже були предмети першої “політичної антипатії”. Серед них реакціонери – міністр Толстой і редактор газети “Московские ведомости” Катков.

Звичаї рівненської гімназії мало чим відрізнялися від житомирської: автоматизм у викладанні, зубріння, стеження наглядців та інспекторів за гімназистами, низький професійний рівень підготовки викладачів.

Особливої шкоди формуванню особистості учнів завдавав автоматизм учителів. Своєю поведінкою, завжди точно визначеною, кожним жестом, самою своєю присутністю вони паралізували життя гімназії, заморожували душі гімназистів. Їх панічно боялися, старанно заучували уроки, які вони вели, а разом із ними ненавиділи й усе те, що вони намагалися втовкмачити у голови своїх підопічних. У таких умовах формування свідомості дитини відбувалося в суворо визначених рамках релігійних догм, які сковували і гальмували становлення її активних творчих першооснов.

Не об’єднаний єдиною метою й завданням колектив викладачів і гімназистів поділявся на два ворогуючі табори. Зброєю дорослих було насильство, фізичне й моральне, зброєю дітей – прихована непокора, прагнення помститися за своє принижене становище за допомогою насміхання над своїми мучителями. Вихованці знаходили слабе місце в системі викладання й уміло користувалися цим.

У цих умовах позитивну роль у формуванні світогляду та теоретико-педагогічних ідей В.Г. Короленка відіграло спілкування з викладачем словесності рівненської гімназії Веніаміном Васильовичем Авдієвим. Молодий учитель В.В. Авдієв володів великим багажем знань, любив свій предмет, ставився з пошаною до учнів, намагався привчити вихованців мислити. Він був вимогливим учителем і водночас демократичним у відносинах із гімназистами, постійно вів з ними невимушені розмови.

Формальний виклад навчального матеріалу й нудне зубріння педагог замінив захоплюючими бесідами про літературу, знайомив учнів з творчістю “позапрограмних письменників”. У шкільні програми не включалися твори видатних російських письменників – М.В. Гоголя, І.С. Тургенева, а книги В.Г. . Белінського, М.О. Добролюбова, М.О. Некрасова були заборонені для гімназистів. Завдяки урокам словесності художня література перестала бути для В.Г. Короленка тільки розвагою, а стала цікавою і серйозною справою. “Авдієв зумів запалити і роздути ці душевні емоції в яскраве полум’я. У нього було інстинктивне відчуття юності й талант. Усе, що він читав, говорив і робив, набувало в наших очах особливого значення” [185, с. 218].

Уроки словесності сприяли тому, що В.Г. Короленко навчився проводити асоціації між літературою й дійсністю. “...я виносив з гімназії

величезне й нове враження, – говорив він. – Мене ніби осіяло. Ось вони, ті “прості” слова, які дають справжню, не викрашену “правду” і все-таки піднімають над сіреним життям, відкриваючи його широчини і далі. І в цих широчинах і далях раптом встають, і товпляться, і рухаються знайомі фігури, звичайні епізоди, буденні сцени, осяяні особливим світлом” [185, с. 217].

Уроки Авдієва відкрили перед В.Г. Короленком новий, незвіданий досі, але такий величезний і значущий світ – світ художньої літератури. Творчість І.С. Тургенева визначила інтереси В.Г. Короленка, його твори він любив фанатично. Найближчим поетом, який виражав таємні думки і почуття юнака, став М.О. Некрасов. Володимир Галактіонович із захопленням читав також твори Островського, Нікітіна, Помяловського, Писемського, Гончарова. Уроки словесності стали для В.Г. Короленка світлим променем “на тьмяному фоні обов’язкової гімназійної рутини” [185, с. 233].

Любов та захоплення викликали в В.Г. Короленка твори Т.Г. Шевченка. Кобзар став для майбутнього педагога провісником боротьби за доступність освіти й виховання пригнобленого народу України. Послідовник і невтомний пропагандист М.О. Добролюбова, В.В. Авдієв також зумів донести до своїх учнів пафос великого критика, борця за реалізм. Особливо вплинула на формування педагогічних ідей В.Г. Короленка стаття “Про значення авторитету у вихованні” (1857 р.), у якій М.О. Добролюбов наполягав на тому, щоб вихователі вивчали особливості дитячої природи і, керуючись ними, впливали на розвиток учнів, забезпечуючи їм свободу і самостійність. Поряд з цим він вимагав від учителів глибокої поваги людських прав дитини, уважного і доброзичливого ставлення до вихованців, засуджував антипедагогічні виховні засоби, які принижували людську гідність. Близькою по духу в цей час для В.Г. Короленка була думка М.О. Добролюбова про те, що “гуманізм прикрашає життя, а нерозумний егоїзм затьмарює його” [144, с. 203].

Просвітянин поділяв погляди М.О. Добролюбова про гармонійний розвиток особистості, необхідність докорінних змін в освітній галузі, створення народної школи на засадах демократизму і гуманізму. Співзвучними йому були ідеї М.О. Добролюбова про виховання в учнівській молоді любові до свого народу, гуманних почуттів, твердості волі й рішучості в діях, любові до праці, чесності та правдивості. В.Г. Короленко, як і М.О. Добролюбов, високо цінував здатність людей з пошаною ставитися до інших, готовність у будь-яку хвилину прийти на допомогу, закликав не до християнського гуманізму всепрощення, а до боротьби із злом та несправедливістю. Визначаючи вирішальну роль М.О. Добролюбова у формуванні свого світогляду, В.Г. Короленко називав його першим і головним учителем [185].

В.Г. Короленко зазначав також, що на становлення його філософських і соціально-педагогічних поглядів значний вплив мала педагогічна спадщина В.Г. Белінського, котрий був для нього “найбільшим авторитетом”, творами якого він захоплювався, коли навчався в рівненській гімназії [208, с. 456].

Особливе враження на формування педагогічних ідей В.Г. Короленка справила думка В.Г. Белінського про те, що “знаряддя і посередником виховання повинна бути любов, а метою – людяність...” [29, с. 265]. Під людяністю В.Г. Белінський розумів живе сполучення в одній особі тих спільних елементів, котрі однаково необхідні для кожної людини, якої б вона не була нації, звання, стану, у якому б віці і за яких обставин не перебувала, тих елементів, що повинні складати внутрішнє життя людини, без яких вона не є людиною. Усе подальше життя В.Г. Короленко сповідував такий закон “всепроникаючої людяності”.

У 1898 р. у нарисі “Пам’яті Белінського” просвітянин писав: “Передбачається ще довгий шлях до того історичного пункту, коли зникне велика нерівність перед освітою. Белінський вірив, що вона, нарешті, зникне; для нас це вже не тільки віра, а переконання, які виправдовуються хоч б і тихим, але очевидним напрямом громадського руху” [208, с. 455-456].

В.Г. Белінський був душею естетичних принципів В.Г. Короленка, стрижнем творчого кредо, яке базувалося на думці про необхідність усвідомлення людиною своїх прав і готовності їх відстоювати до кінця.

Письменники-реалісти сприяли вихованню в юнака подальшого критичного ставлення до оточуючої дійсності, формували любов до рідного народу і природи, породжували протест проти соціальної несправедливості.

В.В. Авдієв був педагогом за покликанням. Поважаючи особистість учня, він у той же час не допускав панібратства, ставив оцінки за заслугами, не обмежував вивчення предмета уроками. Учителю навчав мислити і відчувати. Він залюбки запрошував учнів до себе додому, де читались і обговорювались твори В.Г. Белінського, М.О. Добролюбова та ін. “До цього часу, – говорить В.Г. Короленко, – у душі моїй, як аромат квітки, збереглося особливе відчуття, яке я виносив з собою із квартири Авдієва, відчуття любові, поваги, молоді радості розкриваючогося розуму і вдячності за цю радість” [185, с. 218]. Під впливом В.В. Авдієва відбувався духовний і розумовий розвиток майбутнього просвітянина, зародилася мрія стати письменником.

Отримуючи велике задоволення від уроків словесності, В.Г. Короленко, за його власними роздумами, усе більше розумів, що “все те, що збуджувало у нас стільки нових почуттів і думок, хтось хоче відняти у нас; комусь потрібно зачинити вікно, у яке лилось стільки світла і повітря, яке освіжало застійливу гімназійну атмосферу...” [185, с. 227]. Але в умовах самодержавної системи освіти Авдієву важко було знайти спільну мову з директором-реакціонером і через деякий час він змушений був залишити роботу в рівненській гімназії.

Пізніше у своїх роздумах просвітянин зауважував, що гімназія не вміла зробити цікавим процес викладання, не намагалася використовувати той надлишок нервової сили і молодого темпераменту гімназистів, який не поглинався зубрінням і механічним відвідуванням нецікавих занять. Це приводило до того, що “можна було залякати від нудьги або перетворитися в

автоматичний зубрильний апарат (що з багатьма і траплялось)...” [185, с. 150].

Незважаючи на в цілому прогресивну для свого часу спрямованість шкільних реформ 2 п. XIX століття, вони мали соціально обмежений характер, не давали учням права вільного вибору, самостійності: навчальні програми та умови навчання, правила поведінки вже були задані вихованцям у готовому вигляді, не були зорієнтовані на конкретного індивіда з його запитами, здібностями і планами на майбутнє. Власне, іншого і не могло дозволити собі самодержавство, яке обставило реформи великою кількістю застережень і строгих правил, доручило Міністерству народної освіти посилити нагляд за благонадійністю педагогічного персоналу навчальних закладів, зміцнити інститути інспекторів усіх рівнів, включити в комісії товариств, причетних до народної освіти, представників урядової адміністрації.

Спогади письменника В.Г. Богомаза свідчать, що в умовах жорсткого шкільного режиму протягом багатьох десятиліть відбувався систематичний підбір учителів-автоматів, які поглинали все нове і прогресивне. “Наша Таганрозька гімназія, – розповідав він, – була до смішного схожою на ту, що описана в Короленка. Немовби всіх цих учителів чеканили дюжинами із тьмяного олова за однією і тією ж казенною формою... у В.Г. Короленка були все-таки світлі спогади – Авдієв, Ігнатович, Балмашевский, старий священик Овсянкін... У нас... нікого згадати добрим словом” [32, с. 175, 177].

Цікавий маловідомий факт з юнацьких років В.Г. Короленка наводить М.І. Сосновський у газетній публікації 1903 року. По смерті батька (1868 р.) сім'я Короленків опинилася в скрутному матеріальному становищі. Мати змушена була брати на квартиру учнів, репетитором у яких був син Володимир [393].

Отже, роки навчання В.Г. Короленка в житомирській (1864-1866 рр.) і рівненській (1866-1871 рр.) гімназіях відіграли певну роль у становленні його світогляду та педагогічних ідей. В.Г. Короленкові пощастило, що серед його вчителів були Преліни і Авдієви – люди чесні й віддані своїй справі, під впливом прогресивної педагогічної діяльності й особистих якостей яких у майбутнього просвітянина виникають два свідомі прагнення: стати вчителем і стати письменником. І хоча в житті здійснилася друга мрія, інтерес до розробки педагогічних ідей та участі у громадсько-просвітницькій діяльності залишився назавжди.

Джерела показують, що вищу освіту В.Г. Короленко отримував у Петербурзькому технологічному інституті (1871-1873 рр.) та Петровській землеробній і лісній академії (1874-1876 рр.). У цих закладах майбутній просвітянин потрапив в атмосферу революційного бродіння. Перший статут академії відзначався демократизмом: на студентів тут дивилися “як на громадян, що свідомо обирають коло діяльності і не потребують щоденного нагляду” [185, с. 368]. До його вступу в Петровську академію сталися деякі

зміни в її статуті. Але основні ідеї свободолюбства стерти було вже неможливо.

Перед В.Г. Короленком з новою силою постають питання боротьби з соціальною несправедливістю, обрання шляхів служіння народові. Він став учасником численних студентських сходок, де велись гарячі диспути на філософські та соціально-політичні теми. Жваві диспути в аудиторіях, таємні студентські сходки, відкрите обговорення питань, які хвилювали передову молодь, породжували в майбутнього просвітянина думки незгоди і протесту проти освітньої політики уряду, сприяли посиленню його демократичних, соціально-педагогічних поглядів.

Володимир Галактіонович із зацікавленням читав статті П.Л. Лаврова в журналі “Вперед”, твори Г.І. Успенського, М.Є. Салтикова-Щедрина. Велику роль у формуванні демократичних ідеалів В.Г. Короленка відіграло знайомство з творами Ж.Мішле, який у Росії сприймався як революціонер, людина з народу, володар думок студентства 60-70 -х рр. Просвітянин не тільки вважав літературу “дзеркалом життя”, а й був переконаний в тому, що остання повинна служити активному формуванню прогресивних соціально-педагогічних ідей людської особистості.

К.А. Тімірязєв, який викладав у Петровській академії, пробуджував у молодих серцях інтерес до справжньої науки, бажання служити народові, своєю поведінкою утверджував гуманістичні принципи шістдесятників. В.Г. Короленко вважав К.А. Тімірязєва “людиною, у душі якої є відгуки того святого, до чого прагне молодь” [185]. Під впливом лекцій К.А. Тімірязєва в нього формується безмежна віра у творчі можливості людської особистості та провідну роль виховання в її розвитку. Дружні стосунки, які зародилися ще в академії між професором і студентом В.Г. Короленком, не припинилися до кінця життя. К.А. Тімірязєв назавжди залишився для Короленка “... вчителем у кращому значенні слова...” [229, с. 495].

В академії В.Г. Короленко зблизився з революційно налаштованою молоддю, читав нелегальну літературу, завідував таємною студентською бібліотекою, що розповсюджувала книжки революційного змісту. Добре знайомий з програмовими документами народництва 1870-х рр., він захоплювався теоретичними ідеями цього вчення і пропагував серед студентів статті його ідеологів – П.Л. Лаврова, М.К. Михайловського, П.Н. Ткачова. Ідеї народництва сприяли формуванню його світогляду. Активна участь у житті студентського колективу виховала в В.Г. Короленка потребу завзято захищати права молоді.

Прискіпливість чиновників з керівництва академії, посилення дисциплінарного режиму, муштра, уведення правил поведінки, які принижували гідність людини, поліцейське стеження інспекторів – усе це викликало обурення в В.Г. Короленка. Разом зі студентами В.Н. Григорьєвим і К.А. Вернером він очолив боротьбу проти адміністрації академії, яка взяла на себе жандармські обов’язки. За підписання колективного протесту студентів на адресу адміністрації В.Г. Короленко в березні 1876 р. був

виключений із навчального закладу, заарештований і висланий з Москви в Усть-Сисольск Вологодської губернії, але, не доїхавши до місця призначення, отримав дозвіл відбувати покарання у Кронштадті під наглядом поліції, де і пробув до травня 1877 року.

По закінченні терміну першого покарання він спробував відновитися у правах студента Петровської академії. Аналіз архівних матеріалів стосовно цього періоду його життя показав, що на заваді цьому рішенню стала негативна характеристика директора академії, який, критикуючи його прогресивні погляди, зазначав, що В.Г. Короленко належав до тих людей, котрі “до нестями стійко тримаються переконань, що засіли в них, і якщо ці переконання отримують... помилковий напрям, то людина ця легко може повести за собою інших, менш самостійних молодих людей” [240].

Майбутньому письменникові вдалося вступити лише до Петербурзького гірничого інституту (1877-1878). У ці часи він намагався поєднувати навчання з роботою, заробляв на життя приватними уроками, малюванням і коректурою [242, с. 8].

Навчання в технологічному і гірничому інститутах, Петровській академії, читання прогресивних журналів, зростаючий інтерес до суспільного життя, участь у студентських революційних сходках поступово витіснили релігійні настрої майбутнього просвітянина. Але до кінця життя В.Г.

Короленко з повагою ставився до релігійних переконань інших і зазначав у своїх творах, що релігія не заважає “утвердженню нового світу” й вихованню “нової людини”. Про свій релігійний світогляд В.Г. Короленко писав М.

Горькому 19 травня 1920 р.: “Себе далеко не можу вважати людиною релігійною. Але в мене назавжди залишилось релігійне ставлення до свободи чужого переконання й чужої віри, яке обурюється надто простим вирішенням таких питань через звичайне насильство” [175, с. 476].

Джерела показують, що протягом 1871-1878 рр. В.Г. Короленко навчався у трьох вищих навчальних закладах. Але читання та розповсюдження нелегальної літератури, зміна релігійних настроїв, активна участь у студентських заворушеннях, розвиток прогресивних соціально-педагогічних ідей та поряд з цим постійні матеріальні нестатки не дали змоги закінчити жодного з них.

Таким чином, становлення теоретико-педагогічних ідей В.Г. Короленка (1859-1878 рр.) відбувалося під впливом сімейного оточення, навчання в приватних початкових, середніх та вищих державних освітніх закладах 2 п. Х ІХ століття, а також соціально-педагогічних зрушень 60-х рр. Х ІХ століття.

Представники громадсько-педагогічного руху 60-х років Х ІХ століття, серед яких В.Г. Белінський, М.О. Добролюбов, М.І. Пирогов, Л.М. Толстой, К.Д. Ушинський, М.Г. Чернишевський, Т.Г. Шевченко, дієво вплинули на становлення гуманістичних засад педагогічної спадщини В.Г. Короленка, формування його соціально-педагогічних, демократичних поглядів.

2.2. Основні етапи розвитку теоретико-педагогічних ідей просвітянина

Аналіз біографічних матеріалів, досліджень спадщини В.Г. Короленка та спогадів його сучасників [8; 39; 75; 94; 97; 102; 139; 163; 238; 239; 413] свідчить, що з 1879 р. почався новий період життя та діяльності майбутнього просвітянина, який пройшов в умовах багаторічних заслань у різних віддалених губерніях Росії і наклав свій відбиток на формування його соціально-педагогічних поглядів. У травні 1879 р. власті запідозрили В.Г. Короленка в друкуванні й розповсюдженні революційної літератури, заарештували і без суду і слідства відправили разом з молодшим братом Іларіоном на заслання спершу в м. Глазов (В'ятська губернія), а потім у жовтні цього ж року – у глухе село Березовські Починки Глазівського повіту. Ще через три місяці за фальшивим обвинуваченням у спробі втечі його відправляють етапом у В'ятку, Твер і Вишневолоцьку політичну тюрму, а у вересні 1880 р. поселяють у Пермі під наглядом поліції. За відмову від присяги новому цареві Олександрові III В.Г. Короленко у грудні 1881 р. опинився на засланні у селищі Амга Якутської області. Лише в 1885 р. він повернувся із заслання і поселився в Нижньому Новгороді (1885-1896), а пізніше – у Петербурзі (1896-1900).

У період заслань вирішальну роль у формуванні світогляду В.Г. Короленка продовжувала відігравати заборонена література та власний практичний досвід. Всюди, де доводилось жити, В.Г. Короленко використовував найменшу можливість для того, щоб зблизитися з місцевими жителями, познайомитися з умовами їхнього життя, побутом, звичаями, сприяти покращенню морального та матеріального становища. І чим глибше він знайомився з навколишньою дійсністю, тим більше переконувався в несправедливості чинного ладу, тим палкіше ставало його бажання активно боротися проти свавілля влади за розвиток культури й освіти народу. Як просвітянин-гуманіст, він розумів, що пасивне ставлення до нещастя несумісне з людською гідністю і намагався сприяти підвищенню культурного рівня та правової свідомості місцевих жителів. В.Г. Короленко, усвідомлюючи значення просвітництва народних мас, вважав, що “якщо зуміти прийти зі своїм знанням, викликати до нього довіру через довіру до своєї особистості, то, у свою чергу, знання дадуть і ґрунт і силу” [220, с. 37].

У далекій сибірській глушині серед неписьменних і пригноблених владою і забобонами людей на розвиток його педагогічних ідей, з одного боку, впливала практична навчально-виховна діяльність з дітьми і просвітницька робота серед дорослого населення, а з другого, – соціально-політичні умови життя того часу. У цей період В.Г. Короленко вважав, що чим глибше й активніше будуть проникати діти в події оточуючого життя, ширше пізнавати його, натрапляючи на труднощі й долаючи їх, чим більше буде в їхньому житті безпосередніх сутичок із соціальною несправедливістю і горем пригнобленого народу в умовах існуючого ладу, тим менше в них,

дорослих, буде егоїзму, байдужості та жорстокості, і більше – доброти, чуйності, позитивних людських якостей.

Аналіз епістолярної спадщини та художньо-педагогічних творів цього періоду [169; 203; 217; 219; 220; 228] показав, що, на думку просвітянина, виховання має здійснюватися в тісному взаємозв'язку з життям людини, базуватися на формуванні в неї активної життєвої позиції. У своїх художньо-педагогічних творах В.Г. Короленко засуджував ті сім'ї, де дітей оберігали від найменших труднощів, надмірно опікувалися ними.

Значний вплив на формування світогляду і теоретико-методичних ідей В.Г. Короленка в цей час мали прогресивні ідеї К.Д. Ушинського. Просвітянин повністю підтримував розуміння народності К.Д. Ушинським, що передбачало загальну народну освіту, фізичне, розумове й моральне виховання на основі національних, етнографічних та загальнолюдських культурних цінностей, а також навчання рідною мовою.

Як і К.Д. Ушинський, він вимагав будувати навчально-виховний процес з урахуванням природи здібностей дитини, її національної приналежності та особливостей менталітету. Поділяв В.Г. Короленко і думку К.Д. Ушинського про формування моральних рис особистості, насамперед таких, як повага і любов до людей, доброзичливе ставлення до оточуючого світу, почуття національної і власної гідності, дисциплінованість, чесність, патріотизм і працьовитість. Працю вважав головним “джерелом людської гідності і щастя” [408, с. 107].

Особливе враження на формування педагогічних ідей В.Г. Короленка справили думки К.Д. Ушинського про організацію навчально-виховного процесу на основі загальнопедагогічних і дидактичних принципів при рівномірному дозуванні, послідовності та систематичності вивчення навчального матеріалу, посиленості його для учнів. Під час заслання в Якутську область він проводив за підручником “Рідне слово” заняття з дітьми з урахуванням методичних рекомендацій К.Д. Ушинського [12, с. 296].

Підтримував В.Г. Короленко прагнення К.Д. Ушинського зробити школу такою, щоб діти йшли до неї з любов'ю. Погоджувався він з його вимогами до особистісних і моральних якостей учителя, методів і прийомів виховного впливу на дітей, використання виховних можливостей навчальних предметів. Як і К.Д. Ушинський, він вважав, що педагогічний процес вимагає великої майстерності вчителя, його щирих і відвертих почуттів у взаєминах із вихованцями, вказував на необхідність гуманізації педагогічного процесу.

На подальший розвиток гуманістичних педагогічних ідей В.Г. Короленка присутній вплив мали його одруженням і поява на світ власних дітей. Уже перша донька Софія дуже скоро стає об'єктом любові, ласки і поряд з тим педагогічних спостережень батька, про що свідчать записи в його щоденнику. Він уважно стежив за дитиною і занотовував свої спостереження та враження, аналізував їх, коли сім'я почала збільшуватися.

Після народження другої доньки (1888 р.) у щоденнику Володимира Галактіоновича з'являється спеціальний розділ “Мої діти”, який збільшувався разом із ростом і розвитком дівчат. Сюди він записував перші дитячі слова, психологічні спостереження, роздуми, перші прояви їх свідомості і духовного життя, інтересів, характерів. У щоденникових записах знаходимо багато влучних спостережень за дитячим розвитком, живих сценок і діалогів, які можна було б прямо перенести не тільки на сторінки художніх творів, а й у практичну педагогічну діяльність. Коли діти стали підростати, у розділах “Мої діти”, “Мої дівчатка” з'являються записи педагога щодо глибоких і серйозних роздумів його дітей над важливими життєвими проблемами та явищами [171, 172].

Джерела [158; 159; 185] показують, що у другий період життя та просвітницької діяльності В.Г. Короленко не залишав своєї зброї – критики освітньої системи царської Росії. Засуджуючи офіційну антигуманну й антипедагогічну побудову навчально-виховного процесу в тогочасній школі, просвітянин у художньо-педагогічних творах показав, що ця система нерідко трагічно впливала на фізичний і психічний стан дітей. В.Г. Короленко у своїх працях висловлював і обстоював прогресивні педагогічні ідеї, які отримували відчутний соціальний відгук в освітній пресі та серед педагогічної громадськості.

Цінну джерелознавчу базу для вивчення подальшого розвитку його теоретико-педагогічних ідей становлять публікації в петербурзькому літературно-науковому журналі “Русское богатство” та періодичній пресі 1896-1905 рр., які збереглися у відділі рідкісних видань Харківської державної бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

Педагогічній проблематиці присвячена низка статей, написаних В.Г. Короленком у співавторстві з М.Ф. Анненським під криптонімом ОБА й опублікованих у 1896-1899 рр. у журналі “Русское богатство”, коли він жив у Петербурзі. Аналіз статті “Результати діяльності земств у галузі народної освіти. Сільські бібліотеки і народні читання. Матеріальне і правове становище народних учителів. Н.А. Варгунін” свідчить, що В.Г. Короленко був обізнаний із реаліями стану освіти в тогочасній Росії. В основу статті було покладено вивчення роботи земських відділів народної освіти за тридцятирічний термін їхнього існування. У ході дослідження автори дійшли висновку, що освітній рівень населення був надзвичайно низьким, а кількість шкіл недостатньою [159].

Різкій критиці В.Г. Короленко і М.Ф. Анненський піддали організацію навчального процесу в народних школах, основна мета якої була спрямована на навчання учнів молитися Богу, читати книжки написані церковнослов'янською мовою, як-небудь писати й лічити до 1000 [159].

Висвітленню реальних умов існування народних шкіл була присвячена стаття В.Г. Короленка та М.Ф. Анненського “Питання про загальну освіту в Московському губернському земстві: Стара і нова школа. Перетворення комітетів грамотності”. У ній автори проаналізували стан народної школи,

починаючи з 1867 року, та на конкретному матеріалі показали, що офіційна початкова школа мала суто релігійне спрямування. Вони зауважили, що рівень викладання був низьким й відповідно були низькими й наслідки такого навчання [158].

Навчальним процесом, підкреслювали В.Г. Короленко та М.Ф. Анненський, займалися священики та інші церковнослужителі, яким невідомі були нові методи і прийоми навчання. Звичайною книгою при навчанні дітей читанню був Псалтир або Часослов, зміст прочитаного для багатьох залишався не зрозумілим. Осмисленого читання в школах взагалі не було. Про це свідчить бодай той факт, що більшість учнів третього року навчання не вміли пояснити найпростішої прочитаної фрази. Жалюгідний вид мали також навчальні посібники, кількість яких була обмеженою. Розіслані губернською управою картини для наочного навчання, зазначали автори, висіли у школах на стінах, але в навчальній роботі не використовувалися, бо вчителі не вміли ними користуватися. Вивчаючи звіти училищних рад, доповіді земських управ і матеріали журналів земських зборів, автори засвідчили, що ці документи не відзеркалювали реального стану тогочасної школи, для них були характерні приписки, кількість учнів частіше була набагато перебільшена [158].

Просвітяни відзначали, що на початку 70-х рр. деякі зрушення в галузі освіти, викликані незадовільним станом існуючої справи, частково відбулися. У цей час земства почали зосереджувати увагу на підготовці учителів для народних шкіл, а священик залишався лише законовчителем. Згідно з новим положенням 1874 р. про початкові народні училища старі школи почали закриватися або реорганізовуватися в училища. Позитивним, на думку В.Г. Короленка і М.Ф. Анненського, було те, що викладання навчальних дисциплін, крім закону Божого, почали проводити вчителі, які закінчили курси в педагогічних навчальних закладах або мали свідоцтво на звання вчителя. Незважаючи на це, школа, як і раніше, мала релігійний характер. Навчання читання за Псалтирем та Часословом було замінено читанням Євангеліє та Нового Заповіту [158].

Попри всі недоліки навчального процесу в земських школах та училищах, просвітяни наголошували, що населення сповнене прагнення до набуття загальноосвітніх знань, розширення світогляду, одержання реальних загальноосвітніх знань. Для задоволення пізнавальних потреб людей автори радили проводити народні читання й бесіди, створювати такі умови навчання, щоб у майбутньому школа стала не тільки джерелом елементарної грамотності народу, а й глибокої різнобічної освіти молоді [159].

Позитивно оцінили В.Г. Короленко та М.Ф. Анненський рішення сесії Московського губернського земства в квітні 1896 р. про впровадження шкільної системи, яка забезпечила б населенню губернії можливість отримання початкової шкільної освіти. Автори зазначили, що з впровадженням такої шкільної мережі початкова освіта в Московській губернії буде загальною. Позитивним був і той факт, що розроблена система

розраховувалася на задоволення потреб у навчанні не тільки чоловіків, але й жінок [158, с. 193-194]. Поряд з цим просвітяни наголосили, що розгляд питання про обов'язковість початкової освіти дітей шкільного віку на земській сесії був передчасним, оскільки для практичного втілення необхідної мережі шкіл потрібен час. Вони, однак, визнали, що її впровадження буде важливим кроком на шляху до розвитку освіченості чоловічого і особливо жіночого населення губернії.

За твердженням М.Я. Антонця, В.Г. Короленкові належала та частина статті, що мала назву “Про користь грамотності й похід на товариства грамотності” [8, с. 63]. У цій частині В.Г. Короленко, аналізуючи роботу Комітету Грамотності, заснованого в 1861 р. при Вільно-Економічному товаристві, простежив хід виконання положень статуту комітету протягом тридцяти п'яти років його існування. Просвітянин вказав, що незважаючи на заміну назви Комітету Грамотності на Товариство грамотності, ніяких змін у його статуті за 35 років не відбулося. Аналізуючи статут 1896 р. Санкт-Петербурзького та Московського товариств грамотності, затверджений міністром народної освіти, автор зауважив, що у § 3 даного документа визначено основні завдання товариства, а у § 4 подано ряд обмежень діяльності цих товариств, які фактично скасовували їх права.

Вивчаючи діяльність та умови існування Комітетів і Товариств грамотності в цілому, В.Г. Короленко вказував, що пункти статутів постійно обмежували їхню просвітницьку діяльність і зазначав, що під пильним наглядом чиновницького апарату міністерств внутрішніх справ і народної освіти позитивних зрушень у галузі культурного просвітництва народу майже не відбувалося. Він наголошував, що довіра, деяка свобода, ініціатива – важливі елементи, без яких не може існувати освітня справа, і підкреслював, що саме цих елементів були позбавлені освітні товариства [158].

Критикуючи антидемократичну освітню політику царизму, прогресивні просвітяни довели, що цензурні огляди бібліотек і читалень, накладання арештів на книги заважали впровадженню просвітництва серед різних верств населення, вказували також на недоцільність постійних адміністративних заборон на проведення культурно-просвітницьких заходів, що ускладнювало можливості задоволення пізнавальних потреб народу. В.Г. Короленко та М.Ф. Анненський показали, що для отримання дозволу на право проведення народних читань, бесід та інших просвітницьких заходів необхідно було пройти ряд бюрократичних інстанцій, крім того, за змістом більшість народних просвітницьких заходів ставили релігійну мету і, як правило, проводились у тісних, непридатних для великого зібрання приміщеннях [159].

Вивчення щоденникових записів В.Г. Короленка за 1893 р. [172] свідчить, що багато уваги він приділяв роздумам про місце вчителя в тогочасному суспільстві, умовам його існування та діяльності. Він називав педагогів “жертвами” суспільного устрою. Аналізуючи умови існування та

діяльності вчителя, просвітянин зауважував: “...усе затягнуто рутинною. Учителі скаржаться на лицемірні заяви міністерства... які підриваються секретними циркулярами. Округи регламентували все. В окружному центрі сконцентровані всі дроти педагогічної справи, там смикають за мотузочки і натискають на гудзики, і вчителі тільки налаштовують центральні струмені, як мертві автомати... учителі повинні записувати в журнал усе... учитель записує ледь не кожен рух свого класу... під цією системою занепадає будь-яке життя, губляться живі діти, стираються індивідуальності вчителів...” [172, с. 204-205].

В.Г. Короленко вказував, що необхідною умовою педагогічної діяльності вчителя має бути талант, без якого “все відмирає, висихає і глухне, жива справа перетворюється в мертвечину” [172, с. 207-208]. Він зауважував, що саме ця “...система... найбільш згубна для будь-якого індивідуального таланту... вона або гонить їх (учителів – О.Г.), оскільки вони не підходять до цієї системи педагогічних автоматів, або знищує в них будь-які прояви індивідуальності і з роками перетворює в таку ж машину” [172, с. 208].

До цієї проблеми В.Г. Короленко звертається в повісті “Не страшно”. Героєві повісті – вчителю Павлові Семеновичу Падоріну подобалася викладацька робота, спілкування з дітьми. Він не обмежувався лише проведенням уроків, але й запрошував учнів до себе додому, де читалися та обговорювалися нові книги. Він відчував, що це потрібно не лише дітям, але й йому. Однак керівництво висловило незадоволення з приводу таких досить “нестатутних стосунків” між учителем і учнями, і вчитель вимушено відійшов від своїх учнів, перетворившись у звичайного “учителя-автомата”. Улюблений педагог злякався керівництва, й учні це відразу ж відчули й не простили. Зрадництво вчителя зломило їхні юні душі.

Педагогічна публіцистика В.Г. Короленка і М.Ф. Анненського була присвячена також розгляду питань матеріального й правового становища вчителя в умовах царської Росії. На основі аналізу складу вчителів земських шкіл Московської, Курської та Орловської губерній кінця ХІХ ст. автори дійшли висновку, що під час призначення на місце перевага надавалася вчителькам. Але це відбувалося не тому, що жінки вважалися більш здібними в питаннях виховання та навчання дітей шкільного віку, а з метою заощадження коштів. У порівняльній таблиці статистичних даних заробітної плати вчителів-жінок та чоловіків вони показали, що в Московській губернії платня вчителя була вищою за платню вчительки на 6 крб. на рік, в Орловській – на 26 крб., а в Курській – на 23 крб. Автори підкреслювали, що заробітна платня вчителя обох статей була дуже мізерною і не забезпечувала навіть мінімального задовільного існування [159].

Особливо різко критикує В.Г. Короленко ставлення держави до правового становища вчителя, який переслідувався урядниками, духовенством, представниками місцевої влади. Відображення важкого правового становища вчителя тогочасного суспільства знаходимо в листі народного вчителя С. Рижкова від 15 липня 1903 р. до В.Г. Короленка:

“Важко йому: читає він – винен, навіщо читає. Мабуть, революціонер. Не читає – винен: чому не читає, – неук. Сидить самотнім – погано йому: мабуть, соціаліст. Підтримує стосунки з колегами – знову біда: про що можуть говорити народні вчителі? – потрібно стежить, і стежать. Стежать так, що нудно йому стає... Зап’є з горя – кінець йому: який приклад подасть п’яниця? – гнати його. І женуть...” [239, с. 105].

Співзвучною у цьому відношенні була стаття “Казанська драма. (Сторінка з життя вчительки)”, яку В.Г. Короленко в листопаді 1899 р. підготував до друку під псевдонімом Провінціал. Аналізуючи умови існування, матеріальне та правове становище вчителів, просвітянин відзначав: “...так само у димних селищах, у тісних і задушних школах за мізерну винагороду вчителі й учительки тягли свою лямку. Так само нестатки гнали на “святе діло” просвітництва сотні юнаків і молодих дівчат... Нестатки, а хто знає, – може бути, декотрих у самому ділі “високе покликання”, юна мрія про “святе призначення народного вчителя”...” [560].

Доля жінки, яка ступила на шлях народного просвітництва, дуже непокоїла В.Г. Короленка. Саме про це говорить він у статті “Казанська драма. (Сторінка з життя вчительки)”. У ній автор критикував зловживання голови казанської земської управи Г. Бекетова, який призначав і звільняв учительок за власними чоловічими уподобаннями [560].

Отже, на думку В.Г. Короленка, правова незахищеність, антигігієнічні умови життя, мізерна оплата праці, відсутність посібників і періодичних видань та спеціальних педагогічних курсів були соціально обумовленими причинами тяжкого становища вчителів у ті часи. За його переконанням, педагогічна діяльність народного вчителя була одним із найбільш незабезпечених у матеріальному і правовому відношенні видів професійної діяльності. Він закликав забезпечити всім необхідним учителів, надати їм відповідні права, а це стане запорукою підвищення просвітницького рівня населення.

Аналіз щоденникових нотаток за 1895 р. [173] показує, що В.Г. Короленко спрямовував жало своєї критики на бюрократичний апарат міністерства освіти. Чиновників міністерства він називає “стадом без пастуха”, міністра Делянова І.Д. – “гнилою колодою, яка багато років лежить поперек дороги народної освіти ...” [173, с. 135, 336]. У записі від 27 березня 1895 р. просвітянин вказував, що “міністр народної освіти – Делянов, який впадає в дитинство, не вміє і не хоче заступитися за своє відомство. Цим пояснюється те, що повсюди, де чиниться напад на вчителя, інспектора, школу, – ...справа вважається програною...” [173, с. 135].

На декількох сторінках щоденника В.Г. Короленко аналізує випадки слідств, спрямованих проти шкіл та народних вчителів. Він зауважує, що на думку самодержавного уряду “грамота, школа, очевидно, загрожує цілісності Російської імперії” [173, с. 147]. Аналізуючи рівень освіченості населення просвітянин наголосив, що “існуючому ладові дуже небезпечна будь-яка суспільна ініціатива навіть в справі навчання народу грамоти й читання...” [

173, с. 151].

Характерною особливістю критики просвітянина було те, що предметом її виступали не окремі чи випадкові факти, а типові явища з життя школи, явища в загальнодержавному масштабі. Показуючи жалюгідний стан народної освіти, В.Г. Короленко викривав негативну роль царя як основи монархічного ладу. Зокрема, у нарисі “Падіння царської влади” він підкреслював, що цар “...прямо ненавидів народну освіту... та власноручно писав: біда в тому, що селяни віддають дітей у гімназію”. Виходячи з цього, міністр освіти І.Д. Делянов видав антигуманний наказ, щоб гімназійне керівництво опитувало учнів, чи багаті їхні батьки, чи проживають у гарних квартирах і, скільки мають слуг. Це для того, щоб дітей бідняків вилучати з гімназій і не допускати туди “кухарчиних і мужичих синів”. І цар ухвалив цей наказ своєю власноручною резолюцією”, – зазначав просвітянин [207, с. 12].

В.Г. Короленко постійно виступав проти розпалювання національної ворожнечі, вимагав від школи, від учителів виховувати в дітей почуття поваги і дружби, незалежно від національності. Він вважав, що освіта має бути вільною від релігійних і національних утисків.

Співзвучною в цьому відношенні була критика В.Г. Короленка та М.Ф. Анненського того факту, що директор Маріупольської гімназії Тимошевський звернувся в Думу з проханням призначати стипендію тільки учням православної віри. Просвітяни підкреслювали, що “педагог повинен піклуватися однаково про всіх вихованців ... і що “політика” віросповідання, національна і будь-яка інша не входить у галузь педагогіки” [160; 202].

Критикуючи антидемократичну й антигуманістичну політику царизму в галузі освіти, В.Г. Короленко рішуче виступав проти насадженого в навчальних закладах авторитарного виховання, спрямованого на духовне пригнічення особистості учнівської молоді. Він зазначав, що різка принижує людську гідність, калічить душі, виховує рабську покірливість. Будь-які тілесні покарання викликали в нього безкомпромісний осуд, просвітянин наголошував, що вони принижують особистість і за своєю сутністю є “гальмом освіти”. На його думку, справжнє виховання – це виховання без покарань, ідеальна гармонія взаємин учителя і учня, які в єдиному пориві прагнуть пізнати добро й красу.

В.Г. Короленка серйозно непокоїла доля молодого покоління. Аналіз щоденникових нотаток свідчить, що він приділяв багато уваги студентським страйкам. Зокрема, у щоденнику 1899 р. узагальнені статистичні дані про страйки студентів вищих і середніх навчальних закладів та детально проаналізовані причини молодіжних виступів [174, с. 134]. З цього приводу він залишив такий запис: “Чому це студент бунтує? – запитує себе проста людина. Ще недавно в нього була готова відповідь: “Панські діти незадоволені, що цар звільнив селян”. Зараз говорить інше: студент-бідняк навчається заради хліба, щоб отримати державне місце. Але тут його зустрічає загальна неправда: місця роздаються багатим, які можуть дати

хабаря або мають зв'язки. Таким чином, страйкуючий студент уже не панський син, незадоволений звільненням селян, а бідняк, котрий протестує проти всепроникаючої неправди” [239, с. 68].

Вагоме місце в системі педагогічних ідей В.Г. Короленка належить питанням вищої освіти жінок, вступ яких до вищих навчальних закладів до 1872 р. був взагалі заборонений. Підтримуючи одним із перших прагнення жінок до вищої освіти, він глибоко цікавився шляхами його практичного втілення. Просвітянин зазначав, що нагальна потреба у вищій жіночій освіті існує і неодноразово вже визнавалася офіційно. Поява 1899 р. у журналі “Русское богатство” статті В.Г. Короленка й М.Ф. Анненського “Навчальні вісті: питання про вищі жіночі курси в Москві” викликана прагненням привернути увагу прогресивних діячів освіти і культури до необхідності реального вирішення цього питання.

Позитивно оцінюючи рішення керівництва Московського навчального округу про відкриття вищих жіночих курсів замість колективних уроків для жінок при товаристві вихователів і учителів, автори статті підкреслювали, що офіційного державного фінансування це нововведення не отримало. Критично оцінюючи той факт, що курси мають стати платним навчальним закладом або діяти за рахунок благодійних пожертв громадських організацій і приватних осіб, вони ставили під сумнів можливість існування навчального закладу, який функціонує за рахунок випадкових грошових надходжень. В.Г. Короленко і М.Ф. Анненський вважали, що по суті рішення про відкриття подібних вищих жіночих курсів не тільки не поповнило кількості жіночих навчальних закладів Росії, а й позбавило можливості більшості жінок отримувати освіту [161].

Як керівник відділу белетристики (1895-1904 рр.), відповідальний редактор і видавець петербурзького літературно-наукового журналу “Русское богатство”, В.Г. Короленко (1904-1918 рр.) з особливою увагою ставився до матеріалів на актуальні педагогічні теми, що надходили до редакції. Найкращі з них сам редагував і друкував на сторінках часопису.

У 1900 р. у зв'язку з погіршенням стану здоров'я і надією більше часу приділяти літературній творчості просвітянин переїхав до Полтави. У цей час він опублікував ряд статей із предметним аналізом різних аспектів виховання й навчання дітей у сім'ї, школі, ремісничих училищах у багатьох газетах, серед яких “Русские ведомости”, “Киевские вести”, “Полтавщина” та ін. У невеликих кореспонденціях (без заголовків), опублікованих у газеті “Русские ведомости”, публіцист показав, що в Полтаві в 1901 р. відчувалася гостра потреба в школах. На його думку, місцеві керівники освіти це мали зрозуміти і врахувати освітні інтереси міського населення та допомогти у організації нової школи, але цього не сталося, бо “не було дозволу місцевих влад” [189]. У наступних кореспонденціях В.Г. Короленко, критикуючи антипедагогічну політику царського уряду в галузі освіти, вказував на постійний брак шкільних приміщень та антисанітарний стан освітніх закладів, порушував питання про незадовільну матеріальну базу народних шкіл та незадовільне

матеріальне становище учителів [190].

На змісті навчально-виховного процесу загальноосвітніх і спеціальних шкіл помітно позначався офіційний антигуманний дух того часу. В.Г.

Короленко стверджував, що узаконена в освітніх установах система навчання й виховання здатна була лише калічити школярів. Педагог критикував догматичні, схоластико-вербальні методи навчання й виховання дітей і молоді, які не враховували їхніх вікових і психологічних особливостей

Критикуючи стару схоластичну школу, В.Г. Короленко великого значення надавав поліпшенню форм і методів навчальної роботи в школі, де учні повинні вчитися з великим бажанням, за своїм внутрішнім переконанням. Навчання мало відповідати природним нахилам і здібностям дітей, їхнім індивідуальним і психологічним особливостям, а також санітарно-гігієнічним і педагогічним вимогам. Він виступав за докорінні зміни в царині народної освіти: "...я особисто дуже бажаю за можливості широких програм і для шкіл, і для читань, і для читалень і дуже б хотів, щоб учителі приймали свої завдання в цілому, тобто не обмежували б свого впливу тільки шкільними годинами і пояснювальним читанням" [183, с. 119-120].

У газетних публікаціях просвітянин змальовував жалюгідне становище тогочасної народної школи, яка замість освіти несла безпросвітну темряву та неучтво. В.Г. Короленко виступав проти насильницького впливу релігії на школу. Його непокоїло те, що школа служила не всьому народові, а тільки пануючим верствам.

В опублікованій у грудні 1902 р. кореспонденції просвітянин викривав грубі недоліки роботи представників адміністрації Миргородської промислової школи ім. М.В. Гоголя на Полтавщині. Призначений міністерством фінансів директором школи майстер-керамік Масленников, вирішуючи, головним чином свої особисті інтереси, зовсім не дбав про фахову підготовку учнів. Він приховував від них таємниці приготування фарб, обпалювання керамічних виробів. Унаслідок такого "навчання" молодь не отримувала необхідної фахової підготовки. Більше того, директор створив ще "артіль", до якої на кабальних умовах залучав випускників і використовував класні приміщення школи для роботи своєї приватної майстерні [191].

Різкій критиці піддав В.Г. Короленко існуючу в офіційних школах того часу згубну для здоров'я дітей методику проведення перевідних екзаменів. Значний інтерес викликає в зв'язку з цим неопублікована стаття просвітянина "З екзаменом або без екзамену?" (1901 р.), що, за свідченням М.Я. Антонця, збереглася у відділі рукописних фондів Російської державної бібліотеки в Москві [8, с. 58-59].

На особливу увагу заслуговують деякі положення цієї публікації: "Усвідомлення ненормальності нашого екзаменаційного порядку з'ясувалося в останні роки з достатньою ясністю... Зрозуміло, що екзаменами справи не зарадити. Можна, звичайно, зазубрити правила граматики або геометричні

теореми. Але не можна за два тижні виробити правильну орфографію і стиль для творів, не можна дисциплінувати за цей час математичне мислення і винахідливість для вирішення задач...” [8, с.58].

В.Г. Короленко порушує питання про сенс процедури проведення таких екзаменів і сам же відповідає: “...Суть одна: екзамен перетворюється *на покарання*, що падає на велику кількість учнів за те, що школа в середньому не зуміла підвищити рівень знань... І в цій системі безглуздих і непотрібних утисків б’ються сотні дітей і відбуваються “сумні інциденти”” [8, с.59].

Під “сумними інцидентами” В.Г. Короленко розумів непоодинокі випадки учнівських самогубств, які траплялися в результаті негативного впливу на учнів антигуманних умов проведення екзаменів. Такі умови діяльності офіційної школи того часу створювали в учнівській молоді розумово-психічну перенапругу.

Питанням згубного впливу на особистість побудови офіційної системи освіти на схоластиці, догматизмі, нерозумінні дійсних учнівських потреб, що підштовхувало дітей до летального виходу, присвячена й маловідома рукописна замітка В.Г. Короленка “Самогубство учениці” (1902 р.). “Хто винен?, – запитує в ній просвітянин-гуманіст. – Хороший учитель ставить справедливо оцінку, але він не знає, кому він її ставить, які від цього наслідки... Школа бачить, що знання учениці близькі до двійки, але що вона сама близька внаслідок цього до смерті, – цього не знає ніхто. І не тільки не знає, але й не може знати й навіть більше: не повинен! Існуюча у нас шкільна система буде нездоланні перешкоди будь-якому позашкільному спілкуванню учнів і учителів. Від учителя вимагається тільки, щоб він задавав питання, підсумовував їх і за можливості точно виводив підсумок відомою цифрою в журнал. Усе останнє його обходить” [8].

У кореспонденціях “Після екзаменів” та “На кінець навчального року” В.Г. Короленко рішуче протестував проти свавілля адміністрації полтавських гімназій, класичної та жіночої. Директор жіночої гімназії наказала скликати дітей на заняття після закінчення екзаменів, а до хворих учнів класичної гімназії адміністрація посишала екзаменаторів безпосередньо в лікарню. Ці розпорядження особливо шкідливими для фізичного і психічного здоров’я виявилися для тих учнів, яким необхідно було повторно скласти екзамени, оскільки вони змушені були одночасно відвідувати заняття, готуватися і перескладати іспити. Подібна методика проведення екзаменів, на думку В.Г. Короленка, мало чим відрізнялася від езекуцій. Просвітянин виступав передусім проти існуючого формалізму під час перевідних і випускних екзаменів, який знижував їх ефективність і негативно впливав на здоров’я учнів [188; 224].

Просвітянин-гуманіст вважав, що перевіряти рівень знань учнів необхідно в ході кожного уроку протягом усього навчального часу, не очікуючи екзаменів, щоб сприяти зниженню перевтоми в дітей наприкінці навчального року та підвищенню якості їхніх знань.

Аналіз щоденника за 1904 рік показує, що В.Г. Короленка, як і раніше, непокоїть доля молодого покоління. У записах від 2 лютого та 21 квітня цього ж року просвітянин відзначає, що основними причинами самогубств учнів є пригнічення особистості дитини та приниження її гідності [310; с.137, 141].

Із властивою йому енергією В.Г. Короленко продовжував нещадно викривати антигуманну діяльність царських чиновників, їхню бездушність та бюрократизм у ряді інших кореспонденцій та статей. Так, він засуджував заборону Полтавським губернським керівництвом читання загальноосвітніх лекцій [180; 192]. І хоча в умовах чиновницького свавілля нелегко було сказати слово правди, винести на громадський осуд негативні педагогічні явища тогочасної дійсності, просвітянин покладав надії на періодичну пресу, вважаючи, що саме вона повинна виявляти в цьому ініціативу. Він висловлював думку про необхідність поширення через пресу педагогічного досвіду, здобутків науки і культури.

В.Г. Короленко гостро критикував систему виховання у школах України, називав її “вірвовочно-паличною системою”, на якій дуже помітно позначався дух часу: учителі вдавалися до рукоприкладства, придушували волю школярів іншими заходами, далекими від педагогіки [195; 211]. Просвітянин вказував, що могутньою педагогічною зброєю є довіра до учнівської молоді й моральний вплив на неї, усвідомлення учнями почуття власної гідності. Це повинно підтримуватися всією шкільною системою. Вивчаючи досвід учителів, він переконався, що вчитель, який стояв на таких позиціях, поділяв прогресивні педагогічні ідеї, довго не затримувався в школі тих часів [179].

Розвитку педагогічних ідей В.Г. Короленка в цей час сприяли також листування й особисті зустрічі з Х.Д. Алчевською (1886-1913 рр.), В.І. Вернадським (упродовж життя), Н.К. Крупською (1898 р.), П.Ф. Лесгафтом (1900-1903 рр.), С.Ф. Русовою (1903 р.), Л.М. Толстим (1886-1910 рр.), М.Г. Чернишевським (1889 р.), та багатьма вчителями-практиками тих часів.

Своєрідно ставився В.Г. Короленко до педагогічних поглядів та просвітницької діяльності Л.М. Толстого. Він підтримував критику письменником офіційної школи самодержавної Росії за схоластику, муштру, деспотизм і педантизм. Але не поділяв думки Л.М. Толстого, що виховання є насильством над особистістю дитини, наполягав на необхідності єдності виховання та навчання. Увагу В.Г. Короленка привертало використання прогресивних засобів навчання в Яснополянській школі: уміння вчителів зацікавити дітей, гуманне, поважне ставлення до них, підтримання пізнавальної активності, навчання без примусу, що було яскравим протестом проти офіційної політики в галузі освіти тих часів. Як і Л.М. Толстой, він вважав, що у процесі навчання вчителю необхідно спиратися на життєвий досвід вихованців, ураховувати їхні індивідуальні та вікові особливості.

Вважаючи Л.М.Толстого одним із найвидатніших художніх геніїв, він ніколи не погоджувався з його вченням про непротивлення злу насильством,

покірність Богові і можновладним, з анархічним тлумаченням Л.М. Толстого і представників теорії вільного виховання понять свободи й самостійності. Розбіжність поглядів В.Г. Короленка з ученням Л.М. Толстого зумовила вихід у світ 1886 р. “Сказання про Флора, Агриппа і Менахема, сина Іегуди”, де у формі притчі він висловив свою точку зору на необхідність боротьби зі злом, протилежну толстовській. “Необхідність боротьби зі злом здавалась мені до такої міри очевидною, ясною, обов’язковою, що я не міг би байдуже слухати протилежне”, – написав він у 1910 р. у власних спогадах про знайомство та особисті зустрічі з Л.М. Толстим [165, с. 129].

Обстежений матеріал дає право констатувати, що В.Г. Короленко одним із перших намагався розкрити сутність релігійно-морального вчення Л.М. Толстого. “Учення це, – писав він у 1887 р., – характеризується тим, що йому Л.М. Толстой намагається надати виду і форми вчення релігійного. Я говорю “намагається” тому, що по суті, на мою думку, воно зовсім не релігійне за змістом”, а Л.М. Толстой “ретельно приховує атеїстичні думки в релігійній овечій шкурі” [229, с. 76-77].

У листі до толстовця Журіна у 1917 р. В.Г. Короленко писав: “Любов до справедливості вітає опір явному насильству... я гадаю, вірю, переконаний, що в ідеальному образі людини, за яким повинна відливатися людська порода, що удосконалюється, – обурення і гнів проти насильства, постійна готовність віддати життя на захист гідності, незалежності й свободи мають посідати нормальне місце... Але тип людини, який створиться в результаті періоду боротьби за правду, не покірлива овечка, яку кожен насильник, якщо б він з’явився, міг би гнати куди завгодно, а саме людина, у душі якої мужність не придушена рабською покірливістю...” [229, с. 558-559]. “Теорія вільного виховання” Л.М. Толстого, вважав В.Г. Короленко, у цілому – це протест проти виховання, яке проводилось у школах того часу, проти муштри, формалізму, приниження людської гідності.

Аналіз листування В.Г. Короленка з Х.Д. Алчевською (1886-1913 рр.) показав, що важливим засобом освіти народу, виховання молоді в дусі демократичних ідей, він, як і Х.Д. Алчевська, вважав матеріали етнопедагогіки, твори українських прогресивних письменників, котрі висвітлювали особливості національної культури народу, загальнолюдські прагнення, розкривали шляхи боротьби за соціальне і національне визволення [115; 229, с. 435-436].

Розвитку соціально-педагогічних ідей В.Г. Короленка сприяли також знайомство, особистісне спілкування та праці з питань освіти і виховання М. Г Чернишевського. Просвітянин поділяв демократичні ідеї М.Г.

Чернишевського про незадоволення станом освіти селян і відсталістю сільської школи, відстоювання політичних прав жінок та поліпшення жіночої освіти, різнобічний розвиток людини, необхідність фізичного, розумового, морального, трудового та естетичного виховання.

Його пильну увагу привертала роздуми М.Г. Чернишевського про те, що вчителем не може бути людина, яка не любить, не розуміє дитини, не

визнає в ній особистості та користується антигуманними засобами впливу на молодь. В.Г. Короленко був суголосний з думкою М.Г. Чернишевського, що процес навчання в школах має бути спрямований на формування світогляду учнів та їх всебічний розвиток.

Аналіз щоденникових записів В.Г. Короленка різних років [171–175], у яких ідеться про зустрічі з народними вчителями, наводяться їхні листи до просвітянина, свідчить, що спілкування з учителями відбилося на його педагогічній та публіцистичній діяльності, сприяло розвитку педагогічних вимог просвітянина щодо необхідності введення загальнодоступної освіти для всіх верств населення, створення сприятливих матеріальних умов життя та поліпшення правового становища педагогічних працівників.

На подальшому розвитку теоретико-педагогічних ідей В.Г. Короленка позначилася його просвітницька та суспільно-громадська діяльність у благодійних і громадських організаціях Полтавщини (1905-1921 рр.). Він продовжував очолювати батьківський комітет при жіночій гімназії, у якій навчалися його обидві доньки, був членом комісії народних читань, почесним головою й активним членом полтавського “Товариства сприяння фізичному вихованню дітей”, головою комітету полтавської громадської бібліотеки, засновником і почесним головою полтавської “Ліги порятунку дітей”, організатором дитячої колонії, створеної при Лізі в с. Триби.

В умовах посилення після 1905 р. реакції на народну школу, учителів, учнівську молодь В.Г. Короленко продовжував розвінчувати антигуманну діяльність уряду. “Експерименти у справі виховання, які проводились протягом багатьох років під керівництвом Толстих, Делянових... не пройшли безслідно: “благодійність” чиновників ставилася вище від здібностей і душевного ставлення до своєї справи педагогів” [211].

Особливо напружену боротьбу з реакційною політикою самодержавства в галузі народної освіти В.Г. Короленко проводив на сторінках періодичної преси, коли в школах відновлювався і ставав ще суворішим казенно-поліцейський режим, посилювався вплив представників церкви, знову почали широко застосовуватися фізичні покарання. Уряд робив усе для того, щоб відвернути учнівську молодь від участі в суспільно-політичному житті країни, тримати її в пасивному і безправному становищі. Але в навчальних закладах під впливом революційних подій 1905-1907 рр. активно розгорталася боротьба проти впровадженого режиму.

Просвітянин відверто викривав і засуджував реакційні заходи в галузі народної освіти. У 1910 р. у газеті “Киевские вести” він помістив критичну статтю “Ще про педагогічні курйози (Лист із Полтави)”, у якій говориться про поліцейський характер контролю за поведінкою учнів, який принижував їхню гідність. Педагог-гуманіст підкреслював, що в поліцейському нагляді “... тепер зацікавлені два міністерства (крім освіти, ще і “внутрішніх справ”)... От як би ухитритися як-небудь водити і в гімназію, і з гімназії під суворим конвоєм... Брати дітей від батьків під розписку і здавати також... Це був би ідеал “шкільного порядку”, торжество “позашкільного нагляду”, в якому так

дуже зацікавлені два міністерства” [179].

Щоденникові записи показують, що з пильною увагою він стежив за участю учнівської молоді в страйках 1905-1907 рр. Однією із причин страйків, просвітянин вважав прагнення студентів та вчителів досягти того, щоб наука була правдива, вільна від бюрократичного гніту, служила істині й народові. У цей період він називав студентів “символом боротьби з існуючим ладом і його поваленням” [239, с. 73].

Джерела свідчать, що 11 січня 1906 р. В.Г. Короленко на засіданні батьківського комітету Маріїнської жіночої гімназії, де слухалось питання про учнівські заворушення, висловив пропозицію щодо необхідності надання права членам батьківського комітету відвідувати уроки, бути присутніми на екзаменах і висловлювати свої враження в екзаменаційній комісії з метою послаблення дисциплінарного режиму та поліцейського стеження за учнями в навчальному закладі. Просвітянин виступив також проти політизації навчально-виховного процесу [65].

У 1907 р. В.Г. Короленко як почесний голова “Товариства сприяння фізичному вихованню дітей” ґрунтовно проаналізував причини заворушень молоді в навчальних закладах Полтавщини. У резолюції, прийнятій Товариством спільно з батьками учнів і педагогічним персоналом шкіл після обговорення становища, створеного для дітей подіями того часу, він виділив головні соціально-педагогічні причини заворушень і дав їм оцінку [5, с.80].

Причинами заворушень молоді, на думку просвітянина, були не тільки недоліки школи, але й соціально-політичний робітничий рух, який охопив у той час усю російську імперію. В.Г. Короленко зауважив, що значна частина вимог, пред’явлених учнями адміністрації навчальних закладів у ході молодіжних заворушень, цілком розумні й мають бути задоволені, причому деякі з них вимагають докорінної реформи народної освіти. Він наголошував на необхідності проведення освітньої реформи, основою якої повинно бути надання вчителям і педагогічній громадськості свободи та ініціативи в навчально-виховній діяльності. Педагог вважав, що тільки за цієї умови “...до молоді повернуться сильно підірвані і розхитані нині довір’я, повага і любов до своїх закладів і виховуючого персоналу, що безперечно, сприятиме піднесенню авторитету вихователів...” [5, с.80].

В.Г. Короленко вимагав послаблення військово-поліцейського режиму в Полтаві. Виконуючи обов’язок оберігати дітей від несправедливостей цього режиму, він як почесний голова “Товариство сприяння фізичному вихованню дітей” зобов’язувався спостерігати за всім, що загрожувало дітям небезпекою, організувати законний захист прав учнівської молоді і посередництво між нею та місцевою владою в усіх випадках, коли це може стати необхідним [5].

Вивчення резолюції Товариства [5, с.80] показало, що В.Г. Короленко ніколи не випускав з поля свого зору злободенні проблеми роботи школи, тісно пов’язував діяльність педагогічного персоналу та батьківського комітету школи з життям суспільства й політикою держави, рішуче наполягав на докорінній перебудові тогочасної системи народної освіти.

Аналіз статті “Газетні матеріали в архіві В.Г. Короленка”, вміщеної в збірці “Наукові записки Полтавського державного літературно-меморіального музею В.Г. Короленка” (1961 р.), свідчить, що просвітянин збирав і систематизував газетні публікації протягом останніх 25 років життя. Усього в колекцію ввійшло 22 рубрики, одна з них “Освіта (вчителі, викладачі та ін.)” [68, с. 149].

Вивчення автобіографічної повісті В.Г. Короленка “Історія мого сучасника” та матеріалів рубрики з питань народної освіти показало, що він виділив три групи педагогів, які працювали в системі освіти тих часів, та охарактеризував методи, форми і принципи їхньої навчально-виховної роботи: учителі-автомати, учителі-фонографи, нові вчителі.

Найбільш характерним типом педагогічних працівників освітньої системи були “вчителі-автомати”, що завдавали особливої шкоди формуванню дитячої особистості. Своїми автоматично відточеними жестами, крижаними поглядами, поведінкою, самою своєю присутністю вони буквально “заморожували” гімназистів, перетворювали живих дітей на зубрилльні машини. Учителі-автомати разом зі страхом виховували й ненависть до себе, до матеріалу, що викладали. А це вже було й соціальне зло, бо виховувались байдужі, по-рабськи покірні будь-якій силі люди.

Одним із таких учителів-автоматів був географ Самаревич. Зійшовши на кафедру, він зупинявся завжди в одній позі. “Клас стихав. Ставало млосно. ...У виразі очей і обличчя відчувалися безмежна злоба й страждання. У цю моторошну хвилину класом, вслід за колючим поглядом Самаревича, пробігала смуга мертвого оціпеніння... досить було поворухнутися, повернутися, поворушити ногою, як зразу ж лунав зловісно співучий голос. – Черговий! Відведи його в карцер... Уроки в нього вивчали. Не тому, що знати їх було цікаво, а тому, що не відповісти було моторошно. Отже, як учитель він був на гарному рахунку” [185, с. 141-142].

Типовим учителем-автоматом був і викладач німецької мови Лотоцький. Це був “ідеал дисципліни в загальнонавчальному значенні цього слова” [185, с. 137]. Гімназисти його боялися й тому старанно готувалися до уроків. Однак сприймали їх як щось подібне до каторги зразкового педагогічного порядку: моторошна, гнітюча тиша, різкі, уривчасті запитання вчителя й квапливі відповіді учнів.

Учитель російської і слов’янської мов Єгоров вимагав швидкої, без запинки відповіді. При цьому він не вслухався в мову того, хто відповідав, а витав у власних думках. Цим користувалися учні, швидко й монотонно верзучи різні нісенітниці. Та варто лише учневі запнутися або змінити тон, очі Єгорова розплющувалися, голова відкидалася назад і він промовляв: “Бал дам! Бал дам!..” За третім викриком у журналі з’являлася характерна єгорівська “двійка” у вигляді знака питання.

Склад “учителів-автоматів” поповнював Кранц – викладач німецької мови. “Здавалось, ця людина свідомо прагнула спочатку зробити свій предмет абсолютно безглуздим, а потім все-таки домагалася, щоб учні його

опанували. Усю граматику він ухитрився перетворити у вивчення закінчень... Мову Шиллера і Гете він перетворював у безглузду суміш порожніх звуків і кривлянь... Блюзнірство це було до того ж сухим і злісним. Відчуття було таке, немовби перед декількома десятками дітей кривляється рухлива, зла і небезпечна мавпа... Дзвоник був справжнім криком півня, який проганяв жахливе видіння” [185, с. 143]. У кожному класі Кранц мав обранців, з яких він знущався по-особливому вишукано. І робив це свідомо, методично.

Від попередніх горезвісних учителів майже не відрізнявся і вчитель-математик Сербінов – “...грубий, нерозумний і суворий, викладав з своєї дисципліни самі “правила”, а розв’язання задач зводилось до переписування в зошитах; увесь клас списував в одного або двох найкращих учнів, і він ставив оцінки за чистоту зошитів і красоту почерку. Він ... був дуже роздратований будь-якими нововведеннями і в класі інколи починав лаяти різних “дураків, які пишуть проти різок”...” [185, с. 109].

Другу групу вчителів, на думку В.Г. Короленка, складали учителі-фонографи, які добросовісно і наполегливо “перекладали” фактичні відомості з підручників у голови гімназистів. Вони й виконували головну роботу в гімназії – давали учням певну, чітко обумовлену програмою, суму знань. Ці викладачі ставили перед собою завдання – передати учням передбачені програмою знання. На виховний момент у навчанні вони не зважали, оскільки це не входило в їхні прямі обов’язки.

Серед учителів-фонографів В.Г. Короленко виділяє математика Степана Івановича Тисса. “Він завжди ... тримався з гідністю, викладав рівно, без захоплення, але доладно, запитував строго, оцінки ставив справедливо. Його поважали, училися в нього порядно...” [185, с. 146-147].

Одержимим диваком був учитель малювання житомирської гімназії Собкевич, який фанатично любив свій предмет і вважав його першоосною освіти. Цю любов прищеплював і учням, допомагаючи їм досягнути красу довкілля.

Для вчителів-фонографів спілкування з учнями обмежувалося рамками класних аудиторій. “Ніжна, тонка, жива нитка, яка зв’язувала процес навчання з вічним прагненням до знань, освітлювала його, піднімала, оживляла, – мовчала або до неї торкалися рідко, випадково...”, – наголошував просвітянин [185, с. 147].

До третьої групи вчителів В.Г. Короленко відносив “нових учителів”, які нещодавно закінчили університет: учитель хімії В.В. Ігнатович, словесності В.В. Авдієв, історії Андруський. Вони не тільки виходили за рамки шкільних програм, пробуджуючи до своїх предметів істинний, творчий інтерес в учнів, але й поєднували навчання з вихованням. Кожний “новий учитель” мав свій власний стиль спілкування з учнями і методику викладання свого предмета.

Зокрема, вчитель хімії В.В. Ігнатович “ставився до нас ввічливо, викладав старанно, завдання запитував рідко, до оцінок висловлював зневагу, уроки пояснював, як професор читає лекцію...” [185, с. 204]. Інколи він

запрошував учнів до себе додому. “Було в цьому щось незвичайне, тепле, що діяло на юрбу шибеників уже тим, що юний вчитель став для нас не тільки машиною, яка задає уроки, але й людиною...” [185, с. 206].

Учитель історії Андруський “в класі тримав себе по-вчительськи, сухувато, але все-таки симпатично. Час уроку був у нього точно розподілений на дві нерівні частини. У першій він викликав, запитував і ставив оцінки. Коли він опускав перо в чорнильницю, щоб поставити бал, обличчя його ставало задумливе і серйозне. Було видно, що він ретельно зважує в голові всі за і проти, і, коли після цього твердим почерком вносить в журнал ту чи іншу цифру, відчувалось, що вона поставлена обдуманно і справедливо... його поважали як людину і сумлінно готували йому уроки...” [185, с. 210].

В.В. Авдієв у процесі уроків ознайомлював учнів не лише з програмовим матеріалом, а й з творами М.Ю. Лермонтова, І.С. Тургенєва, М. О. Некрасова, Т.Г. Шевченка, вивчення яких було офіційно заборонено. Це яскравий приклад педагогічно доцільного виховного впливу вчителя на духовний розвиток гімназистів.

Виділивши і охарактеризувавши три групи педагогічних працівників, типових для освітньої системи того часу, В.Г. Короленко чітко розмежував тих, хто був опорою антинародної політики уряду в галузі освіти, від тих, хто розумом і серцем самовіддано служив дітям. Він розкрив негативні наслідки впливу “вчителів-автоматів” на становлення особистості та формування її світогляду.

Просвітянин зазначав, що основними недоліками педагогічної діяльності “вчителів-фонографів” була відсутність виховуючого навчання учнівської молоді та емоційного спілкування вихователів з учнями поза школою. На особливу увагу заслуговує у навчально-виховній роботі “нових учителів” розширення знань учнів за рахунок використання позапрограмного навчального матеріалу, пробудження в молоді творчого інтересу до навчальних предметів, поєднання навчання з вихованням, що сприяло формуванню різнобічно розвиненої особистості.

Оскільки нові вчителі за прогресивні ідеї переслідувалися представниками уряду і довго не затримувалися в одному навчальному закладі, найбільш придатними для освітньої системи тих часів, з точки зору В.Г. Короленка, були вчителі-фонографи, які хоча і не достатньо розвивали творчість учнів, але давали ґрунтовну теоретичну підготовку. Джерела свідчать, що сам просвітянин ідеальний тип учителя вбачав, передусім, у вимогливому ставленні до свідомо взятих на себе педагогічних обов’язків, бо від цього залежало і зацікавлене ставлення учнів до навчально-виховного процесу.

Просвітянин бачив, що в умовах самодержавного режиму поліцейському переслідуванню і нагляду підлягали ті вчителі, які сумлінно, з любов’ю ставились до своєї роботи і до дітей. Аналіз матеріалів ЦДІАУ свідчить, що в 1905 р. В.Г. Короленко як голова “Товариства сприяння

фізичному вихованню дітей” захищав вчителя полтавської гімназії М.М. Панебратцева, котрого за прогресивні ідеї було переведено в уманську гімназію. З цього приводу просвітянин умістив публікацію в газеті “Полтавщина”, у якій наголошував, що на уроках у цього вчителя “діти забувають всі неприємності, всю схоластику і нудність навчальних предметів, – у живій і зацікавлюючій формі він навчає їх того, що в книжках передається так сухо і нецікаво, знайомить їх з різноманітними поглядами на життя, з розвитком людської думки в житті й літературі, учить чесно мислити і любити ближнього. Він – єдиний вчитель, який бачить у своїх вихованцях не багатоголове безлике зібрання школярів, котре необхідно тримати в суворості, – ні, він бачить у них людей. Він для них не вчитель, гроза гімназії, а вчитель життя...” [499; 500].

Царизм намагався перетворити педагогів у надійних провідників антинародної, антигуманної політики в галузі виховання і навчання. Тогочасні соціальні умови життя перетворювали учителів на автоматів. Педагогічний автоматизм, на думку В.Г. Короленка, був досить-таки поширеним явищем, хворобою суспільства [185, с. 227]. Високо оцінюючи місію вчителя в суспільстві, він вказував на шляхетність учительської праці, відзначав, що головною рисою діяльності будь-якого педагога-наставника мала бути любов до справи, яку він виконує, і дітей.

Просвітянин цінував благородну працю тих учителів, які незважаючи на соціальні умови, віддавали всі сили і знання розумовому й моральному вихованню дітей та молоді, усебічному розвитку майбутнього покоління. В. Г. Короленко був переконаний, що від учителів великою мірою залежить майбутнє країни, оскільки вони сприяють формуванню духовного світу підростаючого покоління. На його думку, учитель може сприяти становленню справжньої людини, а може й скалічити зростаючу душу.

Високі вимоги ставив В.Г. Короленко до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів. За його глибоким переконанням, учитель має бути людиною освіченою, високоморальною, людиною зі своїми вихованцями. “Коли педагог зайшов у клас, – перед ним є лише учні, незалежно від стану й національності, – писав просвітянин. – У будь-яких умовах однаково вчитель повинен сіяти знання, а в серцях – повагу до знань, до істини, до людської гідності, повагу до чужої особи й чужої віри, не кажучи про почуття товарищескості й солідарності” [210].

В.Г. Короленко вважав, що шкільна справа повинна мати творчий, живий характер, наголошував на потребі підготовки для народних шкіл талановитих, досвідчених педагогічних кадрів. Тільки освічений педагог, справжній творець своєї справи, а не механічний виконавець чужих ідей, зможе, за його твердженням, усіма здобутими знаннями зацікавити учнів, викликати повагу і любов до себе, свідомий інтерес до науки. Саме у творчості вчителя, постійній роботі з вдосконалення власних якостей, оволодінні знаннями, які необхідно донести до свідомості вихованців, В.Г. Короленко передбачав успіх навчально-виховного процесу.

В.Г. Короленко неодноразово підкреслював, що якість уроку забезпечується авторитетом учителя, здобутим на основі глибокого знання свого предмета і володіння методикою викладання. Учителеві необхідні й уміння чітко висловлювати своє ставлення до матеріалу, поєднувати повагу й вимогливість до учнів. Коли ж педагог не володіє цими якостями, то марний і примус, навпаки, він викликає в учнів відразу до наук і до тих, хто їх викладає. На думку просвітянина, учитель з прогресивними поглядами не диктує своїх вимог, а вчить, запитує, радиться і переживає разом з дітьми радості й труднощі. І навпаки, чим бідніший духовний світ педагога, його моральне обличчя, тим більше в нього турбот про власний спокій, тим частіше він вдається до покарань і заборон.

Обстоюючи ідею національного виховання, Володимир Галактіонович наголошував, що викладання в навчальному закладі й спілкування з вихованцями у позанавчальний час учитель повинен проводити рідною мовою. Він розумів, що створення оновленої школи, заснованої на принципах демократизму, гуманізму й людяності, вимагало нового покоління педагогів з високим рівнем загальної культури та ерудиції, професійних знань і навичок, покращення якості професійної підготовки вчительських кадрів.

Останні роки свого життя на Полтавщині (1917-1921pp.) В.Г. Короленко присвятив просвітницькій роботі з безпритульними дітьми та дітьми-сиротами, їхньому соціальному захисту та матеріальній допомозі. Аналіз архівних матеріалів, епістолярної спадщини, щоденникових записів просвітянина [175 – 177; 215; 268; 269, 443 – 447] свідчить, що багато уваги він приділяв розгляду проблем взаємозв'язку трудового і фізичного виховання дитини, морального становлення дитячої особистості на основі розвитку гуманних якостей та формування загальнолюдських і національних цінностей, розумового розвитку під час навчання з урахуванням умов соціально-політичної нестабільності та частотої зміни влади.

Вивчення епістолярної спадщини, щоденникових нотаток просвітянина останніх років життя [175 – 177] показало, що в цей період В.Г. Короленко був дуже стурбований пріоритетом жорстокості над загальнолюдськими цінностями. У березні 1917 р. у щоденнику він записав: “Спалахнула і прокотилася безмежними російськими просторами якась дивовижна психологічна хвиля, яка зруйнувала всі віками вироблені і виношені світогляди, ліквідувала межі і грані моральних понять, знищила почуття цінності і святості людської особистості, життя, праці... Несподівано, якимось катастрофічно безслідно згасла всюди віра в чесність, порядність, щирість, прямоту. У людини до людини не стало любові, поваги...” [175, с. 21-22].

В.Г. Короленко рішуче виступав проти політизації навчально-виховного процесу в освітніх закладах. Він вважав, що спершу молодь необхідно сформувавати морально, а, вже ставши дорослими й самостійними, вони самі зуміють розібратися в політичній ситуації та політичній боротьбі. Критикуючи владні структури, які залучали підлітків у період громадянської

війни до участі в різних політичних партіях, у щоденниковому записі від 30 січня 1918 р. знаходимо: “Діти “вбивають” за свободу, у якій нічого не розуміють. Мене завжди обурювало занадто раннє залучення юнацтва в “політику” [175, с. 82].

У 1990р. побачили світ зібрані П.І. Негретовим невідомі раніше архівні матеріали зі спадщини В.Г. Короленка. Серед них шість листів просвітянина до А.В. Луначарського. У листі від 19 серпня 1920 р. громадський діяч висвітлив свої погляди щодо морально-етичних особливостей тогочасного суспільного устрою. Просвітянин відзначав, що “за природними задатками наш народ не поступається найкращим народам світу, а це примушує любити його. Але він далеко відстав у вихованні моральної культури” [308,с. 250].

Наприкінці ХХ ст. були також оприлюднені листи просвітянина-гуманіста до голови Раднаркому УРСР Х.Г. Раковського. Аналіз листів В.Г. Короленка до А.В. Луначарського, Х.Г. Раковського дає право вважати його послідовним захисником загальнолюдських цінностей. Зміст цих листів – заклик захистити і врятувати найбільшу цінність на землі – людське життя. В.Г. Короленко справедливо стверджував: “...необхідно повернути цінність людського життя і людської особистості” [175, с. 23]. У 1917-1919 рр. він виступав проти “смертної кари”, а особливо проти дітовбивства. У цей час він наголошував на необхідності виховання людяності в період соціальних змін, дотримання в життєдіяльності людей елементарних моральних норм [308, с. 209].

В.Г. Короленко доходить висновку, що сама людська душа охоплена духовним голодом. На його думку, людина, духовно не розвинена, морально не готова до будівництва нового суспільства, не здатна гідно виховувати підрастаюче покоління. Проте просвітянин прекрасно розумів, що саме держава має сприяти моральному розвитку своїх громадян. Він обстоював думку про те, що кожна людина зокрема і суспільство в цілому потребують морального оздоровлення, що саме людина, наповнена морально-духовним змістом, є першоосновою створення оновленого суспільства.

Отже, вивчення й аналіз архівних документів, літературних джерел, епістолярної спадщини і щоденникових записів, художньо-педагогічних творів В.Г. Короленка дозволили виділити основні етапи формування його теоретико-педагогічних поглядів. В основу періодизації покладено:

- критерій історизму, згідно з яким на процес формування теоретико-педагогічних ідей В.Г. Короленка впливали конкретні історичні умови життя суспільства, пануючої ідеології кінця ХІХ – початку ХХ ст.
- динаміку розвитку теоретико-педагогічних ідей просвітянина.

Перший етап (1879-1896 рр.) позначився розвитком соціально-педагогічних ідей просвітянина в роки заслань та їх відображенням у художньо-педагогічних творах і просвітницькій діяльності в Нижньому Новгороді. Він розкривав негативний вплив соціального середовища на молодь, розробляв ідеї взаємозв’язку виховання особистості з життям, формування в неї активної життєвої позиції, підкреслював роль авторитету

педагога, самоосвіти і самовиховання в розумовому розвитку особистості.

На **другому етапі (1896-1905 рр.)** відбувався подальший розвиток теоретико-педагогічних ідей. У цей час активізувалася його публіцистична діяльність. Він продовжував викривати типові недоліки тогочасної системи освіти, виступав проти використання догматичних методів навчання і виховання, застосування тілесних покарань, насильницького впливу релігії на школу, безправного становища народних учителів. Просвітянин висував ідеї обов'язковості початкової освіти для різних верств населення, покращення професійної підготовки вчителів і впровадження вищої жіночої освіти. Педагог вимагав надання вчителям юридичних прав, звільнення освіти від релігійних і національних утисків, відстоював уведення в освітніх закладах нових форм і методів роботи.

Третій етап (1905-1921 рр.) характеризувався поглибленням теоретико-педагогічних ідей В.Г. Короленка під впливом соціально-педагогічної, правозахисної та громадсько-просвітницької діяльності серед дітей і дорослих на Полтавщині. Він висував ідеї докорінної перебудови системи народної освіти, гармонійного розвитку особистості в новій школі, вільній від соціальної і національної дискримінації.

Просвітянин запропонував класифікацію вчителів, у якій охарактеризував три типи педагогічних працівників. Дав негативну характеристику діяльності вчителів-автоматів, висвітлив недоліки роботи вчителів-фонографів. Позитивно оцінив навчально-виховну роботу нових учителів, висунув високі вимоги до їхніх особистісних і професійних якостей. Просвітянин відстоював ідею спілкування вчителя з учнями в навчальній і позанавчальній роботі рідною мовою.

На цьому етапі В.Г. Короленко приділяв багато уваги створенню умов соціальної адаптації та соціального захисту дітей-сиріт і безпритульних, виявленню задатків і розвитку здібностей, розкриттю обдарованості цих дітей. Основними складниками формування гуманної, різнобічно розвиненої особистості він вважав фізичне, трудове, розумове, моральне та естетичне виховання на основі гуманізації й демократизації навчально-виховного процесу.

2.3. Підходи до виховання педагогічно занедбаних дітей у спадщині В.Г. Короленка

Аналіз архівних матеріалів, епістолярної спадщини та художньо-педагогічних творів В.Г. Короленка [169; 175–177; 194; 203; 206; 217; 219; 220; 443; 444; 446; 447] дає підстави вважати, що об'єктом пильної уваги просвітянина були діти трудящих, які у зв'язку з важкими соціально-економічними умовами тогочасного життя не мали змоги отримати освіту, а також діти-сироти та безпритульні, велика кількість яких з'явилась у результаті Першої світової війни та громадянської війни. Варто зазначити, що в дисертаційному дослідженні ми виходимо з тлумачення В.Г.

Короленком поняття “педагогічно занедбані діти”, до якого віднесені саме ці категорії дітей.

Джерела свідчать, що визначальні фактори розвитку особистості цих категорій дітей В.Г. Короленко бачив у комплексній системі впливів: соціального середовища, сім'ї, учителів, виховання.

Домінуючу роль у формуванні особистості, на думку просвітянина, відігравало несприятливе соціальне середовище. Про його позицію щодо становлення внутрішнього світу дитячої особистості в тяжких реальних умовах життя населення кінця ХІХ ст. свідчить лист із заслання в Березовських Починках В'ятської губернії від 29 січня 1880 р., у якому він пише: “Опис був би не повним, якщо б я не познайомив вас з істотою... дівця Варвара Григорівна Бісерова, одного року і двох місяців... У цей час вона сидить на холодній долівці і дмухає собі на заляклі руки... Якщо б я почав відгороджувати її від того, що їй доводиться зустрічати щоденно, то згаяв би весь свій час і зробив би їй дуже погану послугу, оскільки, урешті-решт, їй довелося би стати віч на віч з тими ж умовами...” [220, с. 61].

В.Г. Короленко розумів існуючу реальність того факту, що соціальне середовище суттєво впливало на рівень розвитку дітей, давало можливість розглядати соціальне явище з різних боків. Його вплив, як правило, носив стихійний характер, що призводило до труднощів на шляху становлення особистості. Педагог вважав, що ізолювати дітей від умов середовища не слід, будь-яке намагання дорослих захистити їх від навколишнього життя призведе до затримки в соціальному розвитку дитячої особистості.

На слухну думку В.Г. Короленка, виховання має бути в тісному взаємозв'язку з життям людини, базуватися на формуванні в неї активної життєвої позиції. Перебуваючи у віддалених губерніях Росії (1879-1884 рр.), він зазначав, що чим глибше і активніше будуть проникати діти в події оточуючого життя, ширше пізнавати його, натрапляючи на перешкоди і долаючи їх, чим більше буде в їхньому житті безпосередніх сутичок із соціальною несправедливістю і горем пригнобленого народу, тим менше у них, дорослих, буде егоїзму, байдужості та жорстокості, і більше – доброти, чуйності, позитивних людських якостей.

Аналіз художньо-педагогічних творів В.Г. Короленка [169; 194; 200; 206; 228] показав, що героїв своїх творів, Васю (“В поганому товаристві”), Петруся (“Сліпий музикант”) та ін., він проводив через найстрашніші й найпотворніші картини соціального буття. Так, Петро Попельський (“Сліпий музикант”), тільки-но пізнавши позитивні (забезпечена сім’я, увага оточуючих, кохання Евеліни, радість батьківства) і негативні (подорож із жебраками-сліпцями, зустріч із сліпим дзвонарем) сторони реального життя стає, на думку його наставника й вихователя дядька Максима, посправжньому дорослою людиною і справжнім музикантом: “Так, він прозрів... Замість сліпої й невтомної егоїстичної муки, він носить у душі відчуття життя, він почуває й людське горе, і людську радість, він прозрів і зуміє нагадати щасливим про нещасних...” [228, с.366].

У ряді художньо-педагогічних творів письменника [169; 185; 194; 200; 206; 228] знайшло глибоко реалістичне відображення тяжке становище дітей трудящих, приречених царизмом на голод і нужду. Не маючи змоги навчатися, діти робітників і селян з ранніх років змушені були важко працювати. Безпросвітне дитяче існування відображене в повісті В.Г. Короленка “Павловські нариси” (1890 р.). Він змальовує одну з типових картин непосильної промислової дитячої праці: “Три жіночі фігури стояли біля верстатів: стара, дівчина років вісімнадцяти і маленька дівчинка років тринадцяти. А втім, вік її визначити було дуже важко: дівчинка була... така ж зморщена, така ж старенька, така ж страшенно худа... Це був буквально маленький скелет, з тоненькими руками, що тримали важкий сталевий терпуг у довгих кістлявих пальцях... Це було маленьке уособлення голоду!... Так, це була просто маленька голодна смерть за робочим верстатом” [206, с. 530].

Рання важка праця, постійні нестатки, відсутність батьківської ласки наклали відбиток на формування особистості дітей. Дитину, яка виросла в таких умовах, В.Г. Короленко порівнював з “рослиною міцної породи, що виросла в глухому кутку, без тепла і світла” [206, с. 506].

Указуючи на негативний вплив середовища і в подальші роки свого життя, В.Г. Короленко доходить висновку, що саме названий фактор суттєво впливав на процес формування особистості дитини. У щоденнику з цього приводу він записав: “...небезпечне ... середовище, це середовище – справжнє лихо народу, повний застій у всіх галузях життя, безсилля уряду зрушити вперед хоча б яку-небудь галузь життя, починаючи зі школи...” [174, с.293-294].

Проводячи під час заслань у віддалених губерніях Росії просвітницьку роботу з педагогічно занедбаними дітьми, В.Г. Короленко виділяв серед них обдарованих. Він зауважував, що розвиток задатків, формування здібностей цих дітей безпосередньо залежали від несприятливих соціальних умов. З почуттям глибокого болю письменник розповідав у “Історії мого сучасника” про іскорки природної обдарованості дитячого населення окраїн російської імперії, які “народжувались і вмирали в глухому лісі”, оскільки виявляти здібності та нахили цих дітей і створювати необхідні умови для їхнього

розвитку було нікому.

Вивчення записів В.Г. Короленка як редактора журналу “Російське багатство” (1895-1918 рр.), у яких він аналізував матеріали дитячої творчості, що надходили до цього видання, показує, що просвітянин намагався виявити здібності, обдарованість, розкрити талант юних авторів. Навіть якщо все це мало початкову стадію, навіть якщо перші паростки обдарованості тільки проросли, В.Г. Короленко вважав за потрібне допомогти дитині, уселити в неї впевненість у своїх творчих можливостях. Просвітянин радив молоді наполегливо вчитися, більше читати вітчизняних класиків, вивчати явища життя, прислухатися до живої народної мови, черпати образи й порівняння із скарбниці фольклору, що, на його думку, сприятиме розвиткові здібностей дітей.

Поряд з впливом соціального середовища В.Г. Короленко особливого значення надавав сімейному вихованню дітей, відводячи вагоме місце духовній атмосфері, що панує в кожній сім’ї. На його думку, завдання батьків полягало в допомозі дитячим душам не зламатися під впливом несприятливого оточуючого соціального середовища, сформувані у свідомості дітей стійкі моральні принципи добра, честі, правди, справедливості та спрямувати їх на утвердження вищих принципів людяності . “Як не важко інколи з цим народом, – говорив просвітянин про дітей, – скільки приносять вони з собою турбот, а інколи тяжкого горя, а все-таки з ними жити краще, і думаєш мимоволі, що найкраще з того, про що мріяв сам, дістанеться їм на долю без помилок, без тих випробувань, без того дурного, що життя підкидає нам самим. Ну, нехай і випробування, а все-таки відчуваєш, що разом з любов’ю передає їм найкращі свої прагнення і надії, – а також і плоди свого гіркого досвіду” [216, с.50].

Батьки – наставники й старші друзі дітей, між ними повинні існувати добрі й довірливі взаємини. Він вважав, що у взаємовідносинах дітей і батьків не слід допускати зайвої опіки та разом з тим не створювати нездоланного бар’єру віків або байдужості. У повісті В.Г. Короленка “В поганому товаристві”, уперше опублікованій у 1885 р., автор показав як через байдужість і неухвагу батька – судді м. Княж-Городок – до сина Васі, який страждав від ранньої втрати матері, між найріднішими людьми склалися негативні взаємини. Хлопець, від якого відвернувся батько, залишився наодинці з собою. Він починає робити погані вчинки, оточуючі вважають його хуліганом.

Словами підлітка В.Г. Короленко передав настрій сина та думки того часу: “Взагалі всі мене звали бродягою, негідним хлопчиськом і так часто докоряли за різні погані нахили, що я, нарешті, і сам перейнявся цим переконанням. Батько теж повірив цьому і робив іноді спроби взятись за моє виховання, але спроби ці завжди кінчалися невдачею. Бачачи строге й похмуре обличчя, на якому лежала сувора печаль невиліковного горя, я відчував острах і затаївся в собі... часом наче щось піднімалося у мене в грудях; мені хотілось, щоб він обійняв мене, посадив собі на коліна й

приголубив. Тоді б я пригорнувся до його грудей, і, може, ми разом поплакали б – дитина і суворий мужчина – за нашою спільною втратою. Але він дивився на мене затуманеними очима, наче поверх моєї голови, і я весь зіщулювався від незрозумілого для мене погляду” [169, с. 188].

Результатом непорозуміння між батьком і сином стали переконання хлопчика, що були наслідком його власного соціального досвіду. Свобода, надана синові, “безконтрольність існування” відіграли позитивну роль у формуванні особистості підлітка. Він саморозвинувся й самореалізувався серед убогих, злидених, виховав у собі любов до принижених і скривджених дітей.

І хто знає, як би склалася в подальшому доля Васі, якби не втручання мудрого бродяги Тибурція Драба, котрий примирив батька й сина, довівши освіченому судді, що його син така ж людина, як і він, але не має життєвого досвіду й не завжди вміє відрізнити гарне від поганого. Тепер перед сином замість похмурого і суворого батька стояла інша людина, у якій він знайшов “...щось рідне, чого марно шукав у ній раніше... Здавалось, буря, яка щойно пронеслася над нами обома, розвіяла важкий туман, що навис над батьковою душею і застилав його добрий люблячий погляд... І батько тільки тепер став упізнавати в мені знайомі риси свого рідного сина” [169, с. 223].

Отже, В.Г. Короленко показав педагогічну доцільність розуміння індивідуально-психічних особливостей дітей. Письменник-гуманіст підкреслював такі важливі риси психіки дитини, як потреба ласки, уваги з боку дорослих, необхідність визнання і схвалення, показував залежність самооцінки дітей від оцінки їх дорослими, виявляв причини відчуження від дорослих. У кожній, навіть маленькій дитині, постійно наголошував просвітянин, слід бачити не тільки джерело захоплення і захвату її наївно-емоційним світосприйняттям, але й чітко уявляти і поважати її як особистість, котра, як і доросла людина, має власні життєві інтереси.

Виходячи з переконань, що основа духовного світу дитини, її почуттів закладаються в сімейному оточенні, В.Г. Короленко був прихильником важливості ролі повної сім’ї в гармонійному розвитку особистості, за умови, якщо дитина отримуватиме необхідну кількість любові, ласки, догляду з боку обох батьків, матиме позитивний зразок для наслідування моральних чеснот. Ці думки яскраво підтверджує зміст його листа від 19 вересня 1886 р. до свого брата Юліана, який після смерті дружини зібрався одружитися вдруге. Він писав: “Пам’ятай, що раніше, ніж одружитися з нею, ти – батько і вона, ставши твоєю дружиною, стане матір’ю. Пам’ятай, що дитина повинна полюбити нову матір (наказати їй любити неможливо), а мати сама сприйняти цю прихильність, і у твоєму синові, у Володі, буде або осуд або схвалення твого вчинку. Якщо в нього буде нова мати, – це добре і ти будеш правий. Але якщо твоя дружина стане для нього мачухою у звичайному значенні слова, і у тебе не вистачить для нього любові, і ти станеш дивитися на сина її очима, – у цьому й буде найбільший злочин” [220, с. 136].

У художньо-педагогічних творах В.Г. Короленка [169; 185; 194; 200; 206; 228] простежується тенденція дослідження процесу формування внутрішнього світу особистості в умовах соціальної дійсності 2 пол. XIX – початку XX ст., що дозволило зробити порівняльний аналіз умов виховання та розвитку дитячої особистості в заможних сім'ях і сім'ях збіднілих верств населення. Письменник у своїх творах засуджував ті сім'ї, де дітей оберігали від найменших труднощів, здійснювали надмірну опіку. Саме так розвивалися взаємини між матір'ю і сліпим сином Петрусем у повісті “Сліпий музикант” (1886 р.). В.Г. Короленко підкреслював, що саме надмірна опіка матері могла створити таку атмосферу в сім'ї, де “маленька істота з прекрасними, але незрячими очима стала центром сім'ї, несвідомим деспотом, до найменшої примхи якого пристосувалось усе в домі” [228, с. 253].

Дядько Максим, збагачений життєвим досвідом, розумів, що з хлопчика з часом виросте безпорадний егоїст. “У нього, – говорить він сестрі, – матері Петруся, – поки що є всі шанси розвинути інші свої здібності до такої міри, щоб хоч трохи полегшити його сліпоту. Але для цього потрібне вправління, а воно викликається тільки кінцевою потребою. Дурне піклування, яке усуває від нього потребу зусиль, убиває в нього всі шанси на більш повне життя” [228, с. 254].

В оповіданні “У хмарний день” В.Г. Короленко викривав усією силою художнього аналізу згубне явище – ідеалізацію батьками дійсності. Педагогічною спрямованістю своїх творів письменник змушував батьків серйозно замислитись над тим, що чекає їхніх дітей в майбутньому, коли доведеться-таки вступити в реальне самостійне життя, сповнене не лише радощами й успіхами, а й цілком природними труднощами і перешкодами. Просвітянин розкривав важливу роль сімейного оточення у формуванні соціально значущого досвіду, вихованні дитячої самостійності.

У художньо-педагогічних творах [169; 185; 228] В.Г. Короленко переконливо доводить, що на формування кращих людських якостей особистості впливає не тільки сімейне оточення, але й життєві враження, набуття власного життєвого досвіду і засвоєння досвіду старших поколінь. Вагому роль у цьому процесі він відводив учителеві, оскільки від нього великою мірою залежить формування духовного світу підростаючого покоління. Учитель, підкреслював просвітянин, може сприяти становленню справжньої людини, а може й скалічити зростаючу душу. В.Г. Короленко пред'являв високі вимоги до особистісних і професійних якостей учителя. Тому, коли його дочка Софія вирішила стати вчителькою (1904 р.), він підтримав її намір, з величезним інтересом ставився до її вчительських турбот і планів, їздив до неї в школу, давав практичні поради, усіляко допомагав їй у роботі, радив систематично підвищувати професійно-педагогічний рівень.

Про це свідчать спогади Софії Володимирівни: “Він старався допомогти мені і порадами, приїжджав подивитись, як живу. Побачивши

хаос у мене в класі, де весь час стояв гул дитячих голосів, він присвятив педагогіці великий лист, а на закінчення прислав “Педагогічні статті Толстого” [239, с.128].

В одному з листів педагога до доньки Софії, яка працювала помічницею вчителя, були висловленні педагогічні, організаційно-методичні поради щодо подолання “труднощів навчання” у навчально-виховному процесі. Одним із важливих аспектів вирішення цього питання він вважав формування свідомої дисципліни учнів. З цього приводу радив: “При необхідності відокремити другорічників, якщо потрібно відокремити дівчаток та відсадити пустунів”. Доцільним вважав проведення переклички, “на цей час діти повинні сидіти тихо, відгукуватися по одному, пояснювати толком і знов-таки без галасу, хто відсутній і чому. У цей час ти і зможеш привчати дітей до порядку. Спробуй декого викликати до дошки, нехай тобі пишуть і складають літери. Інші мусять сидіти мовчки, відповідати лише на питання. Узагалі – необхідно придумувати і знаходити засоби, як обов’язково привчити учнів до порядку...” [229, с. 400].

В.Г. Короленко приділяв особливу увагу мовленню вчителя-викладача, яке за умови, що воно зрозуміле і доступне для сприйняття, стає дійовим знаряддям пізнання особистості вихованців. У автобіографічній повісті “Історія мого сучасника” він наголошував: “Слово – не механічний звук. Воно – живий найпростіший організм мови. Окрім його прямого значення, у ньому є ще якісь другорядні, живі підголоски, немовби щупальця у тварини. Цими щупальцями воно немовби хапається в мозку за інші суміжні слова, зростається з ними, уростає органічно в молодий мозок, пускає в ньому міцне коріння. Але для цього потрібно, щоб воно само було живим, зрозумілим, рідним, щоб воно було невіддільним від поняття. Тільки тоді поняття асоціюються в складний організм мови... Незнайоме ще поняття, подане одночасно з незнайомим словом, схоже не на зерно, що дає паростки на ґрунті пам’яті і думки, а скоріше на маленькі кам’яні зерна, які необхідно механічно цементувати один з одним...” [185, с. 899].

В.Г. Короленко також відзначав, що вплив соціального середовища, сім’ї, учителя-наставника сам по собі ще не забезпечував повноцінного розвитку дитячої особистості. Особливо важливим фактором формування особистості він вважав виховання.

У процесі виховання просвітянин вагоме місце відводив взаємозв’язку фізичного та трудового виховання, розумовому й естетичному розвитку особистості, побудові морального виховання на основі формування в особистості гуманних якостей, загальнолюдських та національних цінностей, віротерпимості. Варто наголосити, що чільну роль В.Г. Короленко відводив громадянському вихованню підростаючого покоління, що є досить актуальним у сучасних умовах розвитку системи освіти України.

У кожній дитині В.Г. Короленко вбачав особистість і вибудовував процес виховання на основі особистісно соціального, особистісно орієнтованого, діяльнісного підходів. Він відзначав, що любов і повага до

дитини, її внутрішнього світу, створення умов для максимального розвитку природних дарувань і можливостей дитини, її самовдосконалення і духовного піднесення – ось шляхи створення ініціативної, самостійної особистості.

В.Г. Короленко слушно зауважував, що важливе місце в системі виховання займає фізичний розвиток дитини. Письменник приділив багато уваги розгляду питань фізичного виховання у художньо-педагогічному творі “Сліпий музикант”. Дядько Максим починає виховання сліпого племінника з фізичних вправ і привчає обслуговувати самого себе, відмовлятися від допомоги слуг: “Завдяки режимові, який заведено було за планом Максима, сліпий у всьому, де це було можливо, полишений був на власні зусилля, і це дало найкращі наслідки. У домі він не здавався зовсім беспорядним, ходив усюди дуже впевнено, сам прибирав свою кімнату, тримав у певному порядку свої іграшки й речі. Крім того, наскільки це було посилено, Максим звертав увагу на фізичні вправи: у хлопчика була своя гімнастика, а на шостому році дядько подарував племінникові невеличку й сумирну конячку” [228, с. 281].

Аналіз спогадів сучасників [163] показує, що В.Г. Короленко цікавився питаннями фізичного виховання молоді. Він був переконаний, що спорт дає людині не тільки гарне здоров’я, але й сприяє формуванню рис мужності, витривалості, значно покращує розумову діяльність. За свідченням його племінниці М.М. Лошкарьової, просвітянин вважав, що сам він лише завдяки тому, що протягом життя постійно займався фізичною працею, міг інтенсивно працювати розумово [163, с. 235]. Педагог радив чергувати розумову працю з фізичними вправами.

Основою педагогічних поглядів В.Г. Короленка з фізичного виховання була ідея формування здорової та фізично розвиненої активної особистості. Організацію активного дозвілля дітей педагог вважав одним з основних завдань фізичного виховання. Він радив залучати і залучав дітей до спортивних занять. Так, у період заслання в слободі Амга Якутської області (1881-1884 рр.), просвітянин разом з дітьми сім’ї Афанасьєвих, серед яких проводив навчально-виховну роботу, узимку влаштовував ковзанку і катався разом з ними. Улітку робив дітям повітряного змія і бігав разом з ними, захоплюючись цією грою не менше, ніж вони. В.Г. Короленко цінував у людях фізичну і духовну досконалість.

Проживаючи в Петербурзі (1896-1900 рр.), просвітянин сам захоплювався гімнастикою. Для тренування гімнастичних вправ він підвісив кільця і вмонтував паралельні бруси, на яких кожного дня тренувався сам і рекомендував цей вид спортивних занять родині та друзям для гарного фізичного стану. В.Г. Короленко наголошував, що не тільки фізичні вправи, рухливі ігри, але й фізична праця – провідні засоби фізичного розвитку особистості.

У Полтавський період життя (1900-1921 рр.) важливого педагогічного значення він надавав фізичному розвитку власних дітей. Володимир

Галактіонович, піклуючись про здоров'я доньок, намагався його зміцнити: загартовував їх, залучав до спорту. Про доцільність загартування дітей свідчать рядки з листа В.Г. Короленка до сестри його дружини П.С.

Івановської: “Окрім того, обох витирають щоранку і перед сном холодною водою з сіллю. Почали з 28° і довели до звичайної температури води. Це досить корисно і особливо запобігає простуді. Раджу вам робити те саме з вашою дівчинкою” [216, с. 127].

Розвиткові рухової активності дітей сприяли катання на санках, ковзанах (на замерзлих ставках неподалік від дому), їзда на велосипеді, гра в теніс. Вони здійснювали з батьком пішохідні екскурсії, які сприяли розвитку в дітей зорової пам'яті, формували любов до природи. Педагог вважав, що рух на свіжому повітрі зміцнює м'язи, створює нові враження, підвищує настрій, розвиває фізичні сили дітей. У селищі Хатки, де В.Г. Короленко відпочивав разом із сім'єю влітку, він на чолі “босоногої команди” влаштовував змагання на швидкість плавання, у воді завжди будував разом з підлітками “піраміду”.

Теоретико-методична діяльність В.Г. Короленка у 1905-1908 рр. як почесного голови комітету полтавського “Товариства сприяння фізичному вихованню дітей” свідчить, що він важливого значення надавав фізичному розвитку особистості [463, с. 68-69]. Варто згадати, що “Товариство сприяння фізичному вихованню дітей” проіснувало в м. Полтаві 11 років і мало на меті піклування про виховання фізично та психічно здорової молоді й формування у свідомості кожного члена суспільства розуміння необхідності здорового способу життя як запоруки виховання здорової нації.

Аналіз педагогічної спадщини В.Г. Короленка показав, що завданнями фізичного виховання педагогічно занедбаних дітей він вважав збереження та зміцнення їхнього здоров'я, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь, фізичне загартування, підготовку до трудової діяльності, виховання дисциплінованості, а головними формами і засобами фізичного виховання визнавав: гімнастичні вправи, рухливі ігри, туризм, дотримання правил особистої гігієни і санітарії, правильний режим фізичної і розумової праці, використання природних факторів. В.Г. Короленко глибоко вірив у те, що “всі ми зобов'язані бути здоровими і щасливими, бо... щастя – це вищий ступінь душевного здоров'я” [203, с. 424].

Фізичний розвиток просвітянин пов'язував з трудовим вихованням дитячої особистості. Він вважав, що людина повинна вміти сама себе обслуговувати, з повагою ставитися до будь-якої праці. Саме так він був вихований сам, що дало можливість вижити в найскладніших життєвих обставинах. В умовах поневірянь по засланнях і в'язницях за допомогою праці В.Г. Короленко не тільки вижив, але й морально не зламався, залишився цілісною, оптимістично настроєною особистістю, яка вселяла товаришам по засланнях віру й упевненість у краще майбутнє. “Він виявився чудовим робітником, – згадував один із його сучасників, – орав, сів, косив, жав, сокирою володів, міг соху полагодити, воза відремонтувати й ін. Він

був загалом майстер на всі руки: хороший швець, кресляр, годинники ремонтував, відмінний педагог” [163, с. 53].

Просвітянин постійно намагався привчати дітей до праці. Улітку він залюбки разом зі своїми дітьми працював у садку та на землі, батько вчив їх косити, згрібати сіно. Він наголошував, що високі моральні якості і гуманне ставлення до людей не можна виховати без праці. На його думку, фізична праця мала велике освітнє і виховне значення, сприяла формуванню практичних навичок, підготовці до подальшого життя.

Особливо гостро проблема трудового виховання постала в 1918 р., коли в результаті Першої світової війни та громадянської війни з’явилася велика кількість дітей-сиріт і безпритульних. У цей час В.Г. Короленко наголошував, що однією з найкращих форм боротьби з явищем безпритульності повинна стати організація трудових колоній. Особливу увагу просвітянин приділяв дитячій колонії в с. Триби, створеній з 25 чол. за його ініціативою у грудні 1919 р. [561].

Вивчення архівних матеріалів [561] показує, що основою життя дитячого колективу колонії в с. Триби були різні види трудової діяльності вихованців, які варіювалися залежно від пори року. З’єднувальною ланкою цього складного, різновікового і різнохарактерного колективу 25 вихованців стала суспільно корисна праця. Узимку вихованці прибирали територію, рубали дрова, доглядали за домашніми тваринами й птахами. Улітку вони працювали на городах, сінокосі, у садку, а також продовжували доглядати за господарством колонії, займалися самообслуговуванням. Дітям доводилося працювати в майстернях, на городах і фермах, забезпечувати себе хоча б мінімумом продуктів харчування.

Участь вихованців у трудових процесах позитивно впливала на розвиток моральних якостей, їх поведінку, формувала в них почуття самовідповідальності. У процесі трудової діяльності діти отримували й закріплювати професійні уміння й навички сільськогосподарської та ремісничої справи, закладали основи майбутніх професій. Працюючи поряд з дорослими, вихованці прилучалися до життя суспільства, набували життєвого досвіду, досвіду спілкування у виробничій сфері. Виготовляючи продукцію власними руками у шевській, кравецькій, іграшковій майстернях, діти відчували, що вони на щось здатні, у них з’являлася впевненість у власних силах [561, с. 19].

Важливим складником формування особистості педагогічно занедбаних дітей В.Г. Короленко вважав їхній розумовий розвиток. З цією метою він намагався озброїти дітей елементарними знаннями, сформував в них навчальні вміння та навички: читати та писати, усно формулювати і викладати свої думки, працювати з книжкою. Він учив учнів мислити, розвивав пізнавальні здібності. Розумовому розвитку педагогічно занедбаних дітей сприяло також навчання грамоти й лічби, читання художніх творів та казок, проведення бесід на різні наукові та моральні теми, а також – бесід за змістом прочитаних художніх творів [12; 13].

В оволодінні грамотою, читанні книг, бесідах з досвідченими людьми В.Г. Короленко бачив засоби, завдяки яким людина стає розумнішою й розвиненішою. На його думку, читання книг є однією з умов самоосвіти й саморозвитку, сприяє розширенню та поглибленню уявлень вихованців про явища навколишнього життя. Він був переконаний, що книга здатна виховувати, сприяє вдосконаленню дитячої особистості в інтелектуальному, моральному, естетичному відношеннях, готує до засвоєння соціального досвіду. Просвітянин прагнув навчити учнів не лише читати, а й розуміти прочитане, підтримувати в них інтерес до читання і сприяти розвитку навичок свідомого читання, спрямованого на пошук відповідей на запитання, які ставить життя. В.Г. Короленко вважав, що “...література є знаряддям знань і освіти і проповідує знання й освіту...” [51, с. 530].

У своїх творах В.Г. Короленко підкреслював, що книга – засіб духовного розвитку педагогічно занедбаних дітей і висував високі педагогічні вимоги до дитячої літератури. На його думку, книга для дітей має правдиво висвітлювати факти і явища довкілля, сприяти вихованню моральних якостей, бути цікавою, розвивати творчу уяву юних читачів, їхні розумові здібності, виховувати естетичні смаки і почуття, характеризуватися глибокою змістовністю і високохудожньою образністю. Ці вимоги були спрямовані на подальше прищеплення дитячій особистості інтересу і потреби в систематичному читанні книг.

У статті “Про значення літератури” (1888 р.) В.Г. Короленко писав: “Як ноги несуть людину від холоду і темряви до житла і світла, так слово, мистецтво, література – допомагає людству в його просуванні від минулого до майбутнього” [270, с. 59].

Володимир Галактіонович цікавився змістом, ростом читацьких інтересів власних дітей, радив, що саме необхідно прочитати, але ніколи не тиснув на них, з повагою ставився до самостійних уподобань і особистих інтересів. Діти часто зверталися до В.Г. Короленка за порадою у виборі тієї чи іншої книжки, могли вільно обговорювати з ним свої життєві плани та погляди на майбутнє. Просвітянин-гуманіст не пригнічував доньок своїм авторитетом, його поради були порадами старшого друга. Він завжди визнавав право дітей на самостійні судження та роздуми, розвиток власного світогляду.

Цінні теоретико-методичні думки про літературу для дітей В.Г. Короленко висловив у листі до редактора одного із дитячих журналів: “Тут необхідно особливе вміння: потрібно, мені здається, не просто пристосовувати стиль і виклад... але самому проїнятися цією по-дитячому чистою простотою, безпосередністю і відвертістю, щоб образи виходили чистими, яскравими і позбавленими всього, що недоступно дитячому погляду і розумінню” [55, с. 277].

Глибоко цікавився просвітянин питанням становлення духовного світу дитячої особистості, виховання в неї загальнолюдських цінностей. У полі його зору завжди перебувала людина, її душа, її щастя. Недаремно він

підкреслював важливість мати “в грудях шматочок людського серця... замість холодного каменя” [169, с. 209]. Педагог вважав, що моральне виховання дітей повинно завжди підкріплюватись прикладом доброї поведінки дорослих. Виховання гуманних моральних почуттів він визнавав засобом гармонійного розвитку людини. У зв'язку з цим заслуговує на увагу оповідання В.Г. Короленка “Чужий хлопчик”, основна думка якого полягає в тому, що головне багатство життя, щоб дитина зберегла моральну чистоту, не зважаючи на соціальні умови існування.

Важливого значення морально-духовному вихованню молоді В.Г. Короленко надавав у 1918-1921 рр. у зв'язку з появою великої кількості дітей-сиріт і безпритульних. Він постійно підкреслював, що стратегічним напрямком у навчально-виховній роботі повинно бути формування в молоді людинолюбства та справедливості [308, с. 123].

Просвітянин розумів, що в умовах жорстокості, повальних розстрілів та інших соціальних негараздів усе більше й більше зростає можливість наслідування негативних прикладів. Зважаючи на те, що умови соціального оточення значною мірою впливали на формування моральної позиції дитини, “Лігою порятунку” було створено ряд притулків та колоній для безпритульних, метою яких було відвернення молоді від несприятливого навколишнього середовища, боротьба з його негативним впливом, створення умов для повноцінного виховання та навчання.

Розуміючи, що ставлення до дитини є важливою засадою формування її самосвідомості, самоконтролю та саморегуляції, В.Г. Короленко велику роль у формуванні моральних якостей особистості відводив характеру спілкування з дітьми. Педагогічно занедбані діти потребували ласки, шукали чуйності. За його слушним твердженням, ідеалом людських взаємин повинно бути “...не пригнічення окремої особистості, а її щонайбільший розквіт у співробітництві з усіма останніми” [239, с. 268]. Чим сердечніше був індивідуальний підхід до дітей з боку персоналу, чим більше тепла, щирості вони відчували у ставленні до себе, тим швидше відбувалося їхнє моральне становлення. Ласка мала в їхньому житті велике значення; замість озлобленості, здичавіння, егоїзму починала з'являтися довіра, любов до оточуючих, повага і прихильність.

Спогади одного з працівників колонії В. Савельєва свідчать, що основною формою організації життя дітей та підлітків у колонії було самоврядування, у налагодженні якого відповідальна роль належала педагогічному колективі. Аналіз маловідомих матеріалів збірника спогадів учителів і вихованців колонії “Пам'яті В.Г. Короленка” показує, що авторитет педагога не використовувався там, де він міг би зашкодити вільному розвитку дитячого самоврядування. Це дозволяє розглядати трудову колонію в с. Триби як навчально-виховний заклад, де діти й педагогічний персонал утворювали єдиний колектив співдружної творчості, у якому переважали самоврядування, самодіяльність, самоактивність [561, с. 17-18]. Самоврядування було побудоване на врахуванні дійсних потреб

дітей і колонії. Метою самоуправління, на думку вихованця Губіна, був правильний та чіткий розподіл обов'язків між дітьми, що координувало початок особистої відповідальності в умовах колективної роботи [561, с. 28].

В.Г. Короленко зазначав, що здоровий дитячий колектив можна сформувати за умови організації самоуправління, при участі членів колективу в цікавій та корисній продуктивній праці й обов'язковому поєднанні праці з навчанням. Педагог був переконаний, що навички культури побуту, які одержані в дитячій колонії, вихованці обов'язково запровадять у власних сім'ях.

Першочерговим завданням В.Г. Короленко вважав підтримання дисципліни, яка повинна бути педагогічною, а не казарменою і поліцейською. Він визнавав за необхідне "...придумувати й знаходити способи – обов'язково привчати дітей до порядку і з гурту звіряток робити свідомий гурт, що стежить за навчанням і спільно домагається результатів..." [229, с. 399-400]. На його думку, дисципліна не повинна ламати натуру особистості дитини, базуватися лише на заборонах і пригнічувати в ній будь-які вольові прояви. В основу впровадження дисципліни має бути покладено врахування умов розвитку психіки й характеру особистості. Згідно з поглядами В.Г.

Короленка, відсутність розумної педагогічної дисципліни породжує розвиток у дітей самовілля у вчинках, примхливості, легковажності та розбещеності. Для підтримання дисципліни запроваджувався шкільний режим, який сприяв розвиткові в учнів здатності керувати собою, корисних навичок і звичок, позитивних моральних якостей.

Чільне місце у формуванні особистості В.Г. Короленко відводив грі як дійовому засобу розвитку особистості. Він вважав, що саме у грі в дітей формується характер, воля, взаємини з близьким оточенням, закладаються основи майбутнього життя. За свідченням одного з вихованців А.

Константинова, у колонії значне місце відводилось ігровій діяльності. Аналіз спогадів колоніста А. Лукашевича дозволяє стверджувати, що перевага надавалася рухливим іграм, таким, як футбол, "цурки", "в попа", "городки" та ін. [561, с. 16, 27-28]. В.Г. Короленко був переконаний, що рухливі ігри мають значення не тільки для фізичного, розумового, а й для морального розвитку дітей. Просвітянин стверджував, що морально-духовні цінності починають активно формуватися і виявляються саме в ігровій діяльності.

Невичерпним джерелом становлення і формування підростаючої особистості він вважав іграшку. Переконливим прикладом цього може бути епізод із повісті "В поганому товаристві", де згасаюче в підземеллі життя дівчинки Марусі з появою ляльки починає відроджуватися з новою силою. "Вплив цієї нарядної фаянсової панянки на нашу хвору перевищив усі мої сподівання. Маруся, яка в'янула, наче квітка восени, здавалось, раптом знову ожила... маленька лялька зробила наче чудо: Маруся, що давно вже не вставала з постелі, стала ходити... інколи навіть бігала..." [169, с. 218]. У дожовтневі часи іграшки були, на жаль, малодоступними для збіднілих верст

населення: постійна нужда і злиденне існування не давали можливості більшості батьків їх придбати. Тому в Полтаві 1919 р. В.Г. Короленко ініціює відкриття іграшкової майстерні при благодійній громадській організації “Ліга порятунку дітей”.

Він вважав, що у виготовленні іграшок виявляється творча вигадка, розуміння інтересів дитини. В архіві Полтавського державного літературно-меморіального музею В.Г. Короленка збереглися проекти ляльок цієї майстерні, які свідчать, що педагог важливого значення надавав виготовленню іграшок власними руками дітей. Розгляд даних проектів показує, що громадський діяч вважав доцільним використання наочності у формуванні особистості дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Ляльки виготовлялися з природного матеріалу та матеріалів побутового вжитку (дерев’яні й ганчіркові). Справляє враження педагогічно доцільний підбір кольорів до одягу ляльок. Усі ляльки мали людську подобу, що дуже корисно при формуванні в дітей реального світосприйняття. Убрання та зовнішні ознаки ляльок свідчать про те, що вони допомагали формуванню в дітей уявлень про національний склад населення і соціальні прошарки, які існували на той час. Для виготовлених іграшок були характерні такі ознаки: яскравість, образність, привабливість для дітей. В.Г. Короленко розумів, що іграшка в доступній і цікавій формі спонукає дітей до творчого відображення явищ і подій соціального середовища.

Важливим засобом виховання дітей, на думку В.Г. Короленка, повинна бути близькість до природи й ознайомлення з природним оточенням. Це досягалося, з одного боку, прогулянками, екскурсіями та іграми на свіжому повітрі, а з другого, – працею дітей у садку або на городі, де діти самостійно скопували грядки, висаджували рослини, доглядали за ними і разом з тим знайомилися з умовами й особливостями росту кожної з них. В.Г. Короленко радив проводити екскурсії до лісу, водоймищ. Він стверджував, що під час екскурсій вихованці безпосередньо знайомляться з ботанікою, господарським і медичним значенням рослин, комахами, мешканцями водоймищ, учаться виготовляти гербарії, здобувають навички створення колекцій [561].

Закладенню основ естетичного виховання в умовах колонії сприяло створення драматичного гуртка, у якому діти вчилися майстерно виконувати різні ролі, використовуючи при цьому рухи, жести, міміку. Вихованці драматичного гуртка готували святкові та мистецькі вечори, навчалися багатоголосого співу, декламування віршів, своїми виступами сприяли естетичному розвитку товаришів. Завдяки цьому в дітей формувалися естетичні почуття, естетичний смак, вихованці вчилися розуміти і сприймати красу [561, с. 19, 25-26].

Важливе значення в процесі формування духовного світу дітей В.Г. Короленко відводив необхідності індивідуального підходу до особистості дитини. Він відзначав, що домінуюча роль у психічному розвитку дитини та в житті взагалі належить допитливості, уяві, фантазії дитини. Просвітянин вказував, що дитина, фантазуючи і уявляючи в ході гри і під час виконання

завдань, доручених їй, своєю уявою і фантазією охоплює такі сфери оточуючої дійсності, які дорослі вважають недоступними для дитячого сприйняття, розуміння, пізнання.

Вивчення архівних матеріалів [561] показало, що в основу роботи педагогічного колективу колонії було покладено принципи гуманізму і демократизму. У центрі уваги навчально-виховного процесу знаходилась дитяча особистість, довіра та повага до неї, її життєвих потреб, прийняття особистісних цілей, запитів та інтересів, створення умов для самореалізації. Демократизм взаємин передбачав справедливість дій і вимог з боку вихователя до будь-якого вихованця. Упровадження цих принципів спрямовано насамперед на формування загальнолюдських норм життєдіяльності: шанобливого ставлення до оточуючих, добротворчості та співробітництва, дружби, свободи, рівності та взаємоповаги.

Слід зазначити, що у просвітницькій діяльності В.Г. Короленко завжди керувався гуманістичним підходом до вихованців, опорою на позитивні якості особистості, вірою в її потенційні можливості та індивідуальні здібності, турбувався про різнобічний розвиток дітей у складних тогочасних умовах. Педагог наголошував на необхідності зв'язку навчання і виховання з реальним життям, формування свідомості, самодіяльності та активності вихованців. Виходячи з цих ідей, головним завданням навчально-виховного процесу В.Г. Короленко вважав формування щирої, людяної, доброзичливої, милосердної особистості з розвинутим почуттям власної гідності й поваги до гідності інших, створення педагогічних умов для самовиховання й самореалізації особистості.

В.Г. Короленко наголошував на необхідності здійснення виховання й навчання на національному ґрунті, шляхом засвоєння багатої духовної культури народу, національних норм і традицій, тих загальнолюдських цінностей, що були регуляторами взаємовідносин у суспільстві, засобом узгодження дій і вчинків людей. Обстоюючи ідею національного виховання, просвітянин зазначав, що викладання в навчальному закладі й вільне спілкування з учнівською молоддю в повсякденному житті учитель має проводити рідною мовою. Національну мову він вважав особливо важливим засобом спілкування, створення культурних цінностей, зброєю народу в боротьбі за своє соціальне і національне визволення.

У 1893 р. В.Г. Короленко як кореспондент газети “Волжский вестник” відвідав Англію та Америку і познайомився зі станом освіти у цих країнах. На пропозицію навчати власних дітей у Англії він відповів відмовою. З цього приводу в листі від 31 липня 1893 року просвітянин писав: “Діти російських батьків тут стали зовсім англійцями, хлопчики – ні слова російською, дівчата... говорять з сильним акцентом і при цьому сміються: рідна мова їм смішна і дика!... Мені страшно подумати, що моїм дітям була б незрозумілою моя мова, а за нею і мої поняття, мрії, прагнення! Моя любов до моєї бідної природи, до свого ...рідного народу,... до своєї країни... У дітях – хочеться бачити продовження себе... – і для них хочеться свого рідного щастя” [229, с.

188].

Аналіз літературно-педагогічної та епістолярної спадщини просвітянина [166; 175; 176; 177; 215] показує, що вагоме місце в ній відводилося вихованню свідомого громадянина. В.Г. Короленко вважав, що “...потрібно стати громадянином, по-перше, свого міста і, по-друге, всієї своєї вітчизни” [166]. На його думку, громадянське виховання слід спрямовувати на розвиток патріотизму, національної свідомості, культури міжнародних відносин. У нарисі В.Г. Короленка “Війна, вітчизна і людство” знаходимо логічне тлумачення поняття “патріотизм”. З цього приводу він писав, що почуття патріотизму повинно закладатися у свідомості дітей від народження й базуватися на національному ґрунті: “З першим струменем повітря, з першим сянням рідного неба, з першими звуками материнської пісні вливається в душу і загорається в ній щось споконвічне, могутнє, що потім росте і зміцнюється разом з людиною” [175, с. 267].

Він вимагав ураховання в педагогічному процесі національних, релігійних особливостей, культури міжетнічних відносин дитячої особистості. У 1919 р. В.Г. Короленко в статті “Думки про єдину Росію” писав, що “...треба визнати свободу національних культур, повне виявлення національних особливостей. Віднині не можна переслідувати жодного віросповідання, жодної мови, жодного племені, жодної національної свідомості. Цей принцип повинен лягти в основу майбутньої державної діяльності” [175, с. 55].

Протягом усього життя В.Г. Короленка не розумів і не визнавав ніякої зверхності однієї людини над іншою. Він виступав з осудом будь-якої расової нетерпимості, був прихильником поваги до особистості незалежно від її національності, підкреслював, що “...великій ідеї перебудови нерозумного, антигуманного суспільства я буду вірний, певен цього до останнього подиху” [175].

Моральним регулятором вчинків В. Короленко було співчуття до знедолених дітей, упевненість у праві кожної особистості на щасливе дитинство і віра у великий творчий потенціал, закладений природою у кожній людині. Він вважав, що людину створено для щастя. Тому постійно намагався зробити знедолених дітей щасливими.

Просвітянин зазначав, що в людській душі повинен бути кістяк, який не дасть їй змоги зігнути у важкі хвилини. “Цим кістяком має бути віра... або релігійна у прямому значенні, або “переконана”, за яку стоять “навіть до смерті”. Це віра, яку людина не “вибирає”, а “виробляє” в процесі свого особистісного розвитку” [175, с. 49]. Віра В. Короленка – захисника дітей – базувалася на його переконанні в тому, що життя кожної дитини є цінністю абсолютною. Ніхто й ніщо не може принижувати її гідності, позбавляти права на щасливе дитинство, щоб догодити навіть найкрасивішим політичним гаслам.

Отже, аналіз архівних матеріалів, епістолярної спадщини та художньо-педагогічних творів, спогадів учнів і сучасників В.Г. Короленка переконує в

тому, що в центрі уваги спадщини просвітянина було навчання та виховання педагогічно занедбаних дітей. До поняття “педагогічно занедбані діти” він відносив дітей трудящих, життя яких скалічене важкими соціально-економічними умовами тогочасного ладу, що не давали їм змоги отримувати освіту, а також дітей-сиріт та безпритульних, велика кількість яких з’явилася в результаті Першої світової війни та громадянської війни. Факторами розвитку особистості цих категорій дітей просвітянин вважав використання комплексу впливів: соціального середовища, сім’ї, учителів і виховання. Серед цих факторів особливого значення він надавав вихованню.

Головну мету виховання педагогічно занедбаних дітей педагог вбачав у формуванні гуманної, гармонійно розвиненої особистості, яка буде щасливо жити й працювати в колективі та суспільстві. Завданнями виховання було надання допомоги дітям в оволодінні загальноосвітніми знаннями, створення сприятливих педагогічних умов для розвитку в дітей позитивних індивідуальних задатків і здібностей; сприяння різнобічному вихованню дитячої особистості; забезпечення правового і соціального захисту вихованців.

Серед основних складників виховання педагогічно занедбаних дітей просвітянин надавав перевагу взаємозв’язку фізичного та трудового виховання, розумовому й естетичному розвитку особистості, побудові морального виховання на основі формування в особистості гуманних якостей, загальнолюдських та національних цінностей, віротерпимості. Чільне місце В.Г. Короленко відводив громадянському вихованню дитячої особистості, спрямованому на розвиток патріотизму, національної свідомості, культури міжнаціональних і міжетнічних відносин.

Головними принципами організації навчально-виховного процесу, що сприяли формуванню різнобічно розвиненої особистості дітей, були: гуманізація і демократизація педагогічної роботи, повага до особистості вихованців та врахування особливостей їхнього розвитку.

У кожній дитині В.Г. Короленко бачив особистість і вибудовував процес виховання педагогічно занедбаних дітей на основі трьох підходів: особистісно соціального, особистісно орієнтованого і діяльнісного. Він відзначав, що любов і повага до особистості та її внутрішнього світу, створення необхідних умов для максимального розвитку природних дарувань і можливостей дитини, її самовдосконалення і духовного піднесення, виховання в праці, формування активної життєвої позиції у вихованців, зацікавленість держави у вирішенні проблем дитинства – ось шляхи до створення творчої, ініціативної, самостійної особистості.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Джерела свідчать, що на становлення гуманістичних засад педагогічної спадщини В.Г. Короленка, формування його соціально-педагогічних, демократичних ідей значно вплинули представники громадсько-педагогічного руху 60-х років XIX ст. Передові філософські та педагогічні ідеї прогресивної інтелігенції 2 п. XIX ст. сприяли формуванню гуманістичного характеру теоретико-педагогічних поглядів просвітянина, відіграли позитивну роль у його практичній громадсько-просвітницькій діяльності.

Вивчення й аналіз архівних документів, художньо-педагогічних творів, епістолярної спадщини В.Г. Короленка, сучасних науково-літературних джерел дозволили виділити основні етапи формування його теоретико-педагогічних поглядів.

Становлення світогляду В.Г. Короленка і формування інтересу до педагогічної діяльності відбувалося в 1859-1878 рр. під впливом сімейного виховання, діяльності вчителів і стану навчально-виховної роботи в початкових, середніх та вищих освітніх закладах, де вчився юнак, а також соціально-педагогічних зрушень 60-х рр. XIX століття.

У цей час він уперше починає критикувати антипедагогічну побудову навчально-виховного процесу в тогочасній початковій школі, приходять до розуміння важливої ролі вчителя у становленні особистості учнів та формуванні їхнього світогляду. У нього зароджуються ідеї необхідності боротьби проти соціальної несправедливості та національної нерівності, застосування тілесних покарань і приниження людської гідності молоді. Поряд з цим у В.Г. Короленка формуються ідеї поважного ставлення до віросповідання і національності людей, протест проти надмірного морально-примусового навчання.

Передові філософські та педагогічні ідеї прогресивної інтелігенції 2 п. XIX ст. сприяли формуванню власної соціально-педагогічної концепції В.Г. Короленка, розвитку теоретико-педагогічних ідей просвітянина, відіграли позитивну роль у його практичній громадсько-просвітницькій діяльності.

Перший етап (1879-1896 рр.) – етап визначення основних питань виховання і навчання дітей та дорослих, відображення їх у художньо-педагогічних творах і втілення виплеканих ідей у просвітницькій діяльності, усвідомлення важливого значення освіти для розвитку країни та обґрунтування необхідності поширення загальноосвітніх знань серед широких верств населення.

У цей час В.Г. Короленко розкривав несприятливий вплив соціального середовища на розвиток молоді, наголошував на необхідності підвищення рівня освіти й культури народу, він розробляв ідеї взаємозв'язку виховання особистості з життям, формування в молоді активної життєвої позиції. Просвітянин розкривав також роль сім'ї у становленні особистості, значення фізичного розвитку та трудової діяльності учнів у цьому процесі,

наголошував на важливості авторитету педагога, самоосвіти і самовиховання у формуванні світогляду й розумовому розвитку молоді.

Другий етап (1896-1905 рр.) – етап критичного осмислення стану навчально-виховної роботи в тогочасних закладах освіти в період плідної публіцистичної та правозахисної діяльності. У цей період він продовжував викривати недоліки тогочасної системи освіти. У ході нашого дослідження виявлено, що характерною особливістю критики просвітянином освітньої системи було те, що предметом її виступали не окремі чи випадкові факти, а типові явища з життя школи, явища в загальнодержавному масштабі.

Більшість публіцистичних статей на педагогічні теми написано В.Г. Короленком саме в цей період: “Питання про загальну освіту в Московському губернському земстві: Стара і нова школа. Перетворення комітетів грамотності” (1896 р.), “Результати діяльності земств у галузі народної освіти. Сільські бібліотеки і народні читання. Матеріальне і правове становище народних учителів. Н.А. Варгунін” (1897 р.), “Навчальні вісті: питання про вищі жіночі курси в Москві” (1899 р.), “Казанська драма. (Сторінка з життя вчительки)” (1899 р.), “Після екзаменів” (1901 р.), “До кінця навчального року” (1901 р.), “З екзаменом чи без екзамену” (1901 р.), “Самогубство учениці” (1902 р.), “Педагогічна політика” (1905 р.).

Показуючи жалюгідний стан народної освіти, просвітянин критикував бюрократичний апарат міністерства освіти, царя. Він засуджував систему організації народної освіти в тогочасній Російській імперії – від використання догматичних, схоластико-вербальних методів навчання і виховання учнівської молоді, застосування тілесних покарань, низької якості навчання, безмежної влади директорів шкіл до насадженого владою насильницького впливу релігії на школу, убогого існування і безправного становища народних учителів.

Оцінюючи рівень освіти як низький, В.Г. Короленко висував ідеї обов’язковості початкової освіти для різних верств населення, необхідності збільшення мережі шкіл, покращення професійної підготовки вчительських кадрів і впровадження вищої жіночої освіти. Він закликав створювати необхідні матеріальні умови для життя і діяльності вчителів, вимагав надання їм відповідних юридичних прав. Педагог виступав проти розпалювання національної ворожнечі, обстоював думку, що освіта має бути вільною від релігійних і національних утисків.

Великого значення просвітянин надавав поліпшенню форм і методів навчальної роботи в школі, впровадженню в освітніх закладах особистісно орієнтованого підходу до вихованців, перетворенню учнів з об’єкта навчально-пізнавальної діяльності на суб’єкт педагогічного процесу, що передбачало врахування індивідуальних особливостей дітей і сприяло розвитку їхньої самостійності та активності. Вивчення питання згубного впливу методики проведення екзаменів на психічне та фізичне здоров’я дітей породило у просвітянина ідею необхідності систематичної перевірки рівня знань учнів упродовж усього навчального часу.

Третій етап (1905-1921 рр.) – етап комплексної розробки В.Г.

Короленком теоретико-педагогічних ідей, спрямованих на докорінну перебудову системи народної освіти, гармонійний розвиток особистості в новій школі, вільній від соціальної і національної дискримінації. Особливу увагу він приділяв соціальному захисту та соціальній адаптації педагогічно занедбаних дітей, створенню сприятливих умов для їх виховання і навчання в період соціально-педагогічної, правозахисної і громадсько-просвітницької діяльності на Полтавщині.

В.Г. Короленко продовжував розвінчувати антигуманну діяльність уряду, засуджував реакційні заходи в галузі народної освіти. Просвітянин розробив класифікацію вчителів, зокрема виділив та охарактеризував три категорії педагогічних працівників, чітко розмежував тих, хто був опорою антинародної політики уряду в галузі освіти, від тих, хто розумом і серцем самовіддано служив дітям. Він дав негативну характеристику освітньої діяльності вчителів-автоматів, вказав на основні недоліки діяльності вчителів-фонографів. Позитивно охарактеризував навчально-виховну роботу нових учителів і розкрив педагогічно доцільні методи і форми їхньої діяльності.

В.Г. Короленко наголосив на потребі підготовки для навчальних закладів творчих педагогічних кадрів, висунув високі вимоги до особистісних і професійних якостей майбутніх учителів-наставників, вказав на шляхетність учительської праці, головними рисами якої мала бути передусім любов до своєї справи та вихованців. Як прихильник національного виховання, він відстоював ідею спілкування вчителя з учнями в навчальній і позанавчальній роботі рідною мовою.

На цьому етапі В.Г. Короленко приділяв багато уваги створенню умов соціальної адаптації та соціального захисту дітей-сиріт і безпритульних, наполягав на необхідності виявлення задатків і розвитку здібностей дитячої особистості, створення сприятливих умов для розкриття обдарованості, висловлювався проти раннього залучення молоді до політичної боротьби.

Навчально-виховна, соціально-педагогічна та громадсько-просвітницька робота В.Г. Короленка на Полтавщині була спрямована на виховання гуманної, патріотичної, різнобічно розвиненої особистості. О основними складниками формування такої особистості він вважав фізичне, трудове, розумове, моральне, громадянське та естетичне виховання на основі гуманізації й демократизації навчально-виховного процесу. В останні роки життя педагог перейнявся ідеєю формування активної життєвої позиції молоді, виховання свідомих громадян, морального оздоровлення суспільства в період соціальних змін.

Аналіз архівних матеріалів, епістолярної спадщини та художньо-педагогічних творів показав, що в центрі уваги В.Г. Короленка було виховання і навчання педагогічно занедбаних дітей. До педагогічно занедбаних дітей він відносив дітей трудящих, життя яких було скалічене важкими соціально-економічними умовами тогочасного ладу, що не давали їм змоги отримувати освіту, а також дітей-сиріт і безпритульних, котрі

з'явилися після Першої світової війни та громадянської війни. Факторами розвитку особистості цих категорій дітей просвітянин вважав використання комплексу впливів: соціального середовища, сім'ї, учителів і виховання, причому останньому надавав особливого значення.

Головну мету виховання педагогічно занедбаних дітей В.Г. Короленко вбачав не у “пригніченні окремої особистості, а в її щонайбільшому розквіті у співробітництві з усіма останніми”. До завдань виховання він відносив допомогу дітям в оволодінні загальноосвітніми знаннями, створення сприятливих педагогічних умов для соціальної адаптації й розвитку позитивних індивідуальних задатків і здібностей дітей, сприяння різнобічному вихованню дитячої особистості, забезпечення її правового й соціального захисту.

В.Г. Короленко підкреслював, що велику роль у вихованні педагогічно занедбаних дітей відіграє взаємодія фізичного, трудового і розумового розвитку особистості, формування в них гуманних моральних якостей та загальнолюдських цінностей. Виняткового значення він надавав громадянському вихованню особистості, насамперед вихованню патріотизму, національної свідомості, культури міжнаціональних і міжетнічних відносин.

Вважаючи відмежування держави від проблем дитинства шкідливим явищем, В.Г. Короленко вибудовував процес виховання педагогічно занедбаних дітей на основі впровадження трьох підходів: особистісно соціального, що гармонійно поєднував би інтереси дитини й існуючого суспільного ладу; особистісно зорієнтованого, при якому в центр навчально-виховного процесу ставилася неповторність кожної дитини; діяльнісного, згідно з яким у вихованця формувався соціальний досвід.

Головними принципами організації навчально-виховного процесу, що сприяли формуванню різнобічно розвиненої особистості дітей, були: гуманізація і демократизація педагогічної роботи, повага до особистості вихованців та врахування особливостей їхнього розвитку.

В.Г. Короленко створив нову філософію виховання, орієнтовану на олюднення як власне процесу виховання його суб'єктів – вихованців і вихователів, так і виховного середовища. Це філософія виховання сильної особистості, здатної протистояти труднощам життя, захистити гуманістичні цілі суспільства та примножити їх власною діяльністю. З огляду на це досвід педагога-гуманіста органічно входить у світову практику організації демократичного, гуманістично орієнтованого виховання молоді.

РОЗДІЛ ІІІ НАПРЯМИ ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В.Г. КОРОЛЕНКА

3.1. Просвітницька робота В.Г. Короленка з поширення загальноосвітніх знань серед дітей і дорослих

У життєдіяльності В.Г. Короленка чільне місце належить боротьбі за поширення освітніх знань серед дорослого і дитячого населення, відкриття загальнодоступної мережі культурно-освітніх закладів для народу. Джерела свідчать [240; 388], що витoki просвітницька діяльність В.Г. Короленка бере у Петровській землеробній і лісній академії, де він під час навчання в 1874 – 1876 рр. зблизився з революційно налаштованою молоддю, збирав і читав нелегальну літературу та завідував таємною бібліотекою, що розповсюджувала серед студентської молоді книжки революційного змісту [388, с. 6]. Майбутній письменник і просвітянин як завідуючий бібліотекою студентського сходу особливу увагу надавав організації та пропаганді книжкового фонду, формуванню мотивів читання молоді.

У період першого адміністративного покарання в Кронштадті (1876 – 1877 рр.), за активну участь у студентських заворушеннях та підписання колективного протесту студентів на адресу адміністрації академії, В.Г. Короленко, щоб знайти засоби до існування, 16 квітня 1876 р. помістив у газеті “Кронштадтский вестник” таке оголошення: “Даю уроки з предметів гімназійного курсу і готую в Технічне, Морське та ін. військові училища...” [185, с. 969]. Але військовий губернатор міста заборонив педагогічну діяльність піднаглядного студента і не дав йому можливості проводити заняття з молоддю [382]. Навіть такі несприятливі обставини не вплинули на розвиток інтересу майбутнього просвітянина до справи народної освіти.

Аналіз архівних матеріалів стосовно просвітницької діяльності В.Г. Короленка в період заслання у м. Глазові В’ятської губернії в 1879 р. [113; 273; 274], куди він потрапив за підозрою у друкуванні й розповсюдженні революційної літератури, показує, що він, як передплатник бібліотеки земської управи, досконало вивчив її фонди. 20 жовтня цього ж року він брав участь в одному із засідань XIII сесії повітових земських зборів, на якому слухався звіт управи про публічну бібліотеку. На цьому засіданні В.Г. Короленко у виступі висловив думку про необхідність збільшення педагогічних фондів бібліотеки і його, як гарно обізнану з бібліотечними фондами людину, було залучено до відбору для публічної бібліотеки періодичних педагогічних видань на 1880 р. [75, с. 66].

Захоплений ідеями народництва ще зі студентських років, просвітянин під час заслання почав знайомитися з життям місцевого населення. Спостерігаючи низький рівень освіченості, пиятику народних мас, В.Г. Короленко намагався знайти способи освіти народу. З цією метою він на

власні кошти замовив з Петербурга три десятки різних видань класиків вітчизняної літератури, серед яких твори Щедрина, Лермонтова, брошурки Тургенєва, казки Пушкіна, 7 книжок “Ясної Поляни” (оповідки для сільських дітей графа Толстого), “Дідусь Назар”, “Оповідання про життя земне” Олександра Іванова. А також три книжки “Російська книга для читання”, “Народні читання в Соляному містечку”, 28 байок російських авторів, “Кіт у чоботях”, “Земля куляста. Рух її навколо своєї осі. Рух землі навколо сонця” [217, с. 45; 113, с. 73].

Досконально познайомившись з бібліотечними фондами, В.Г.

Короленко замовляв книги, яких не було у Глазівській земській бібліотеці, а також ті, що у зв'язку з дорожнечою були недоступні народіві. Просвітянин із задоволенням давав читати ці книжки мешканцям Глазова і околиць, створював умови для взаєморозуміння, обміну думками, розширення світогляду. Таким чином, у просвітницькій діяльності В.Г. Короленка у Глазові здійснюється соціально-психологічна функція, так як починають реалізуватися його бажання і прагнення розповсюджувати серед народу загальноосвітні й педагогічні знання, залучати простих людей до культурних надбань, пробуджувати їхню соціальну свідомість.

В чернетках автобіографічної повісті В.Г. Короленка “Історія мого сучасника” [75] знаходимо інформацію про те, що він не тільки давав читати книжки місцевому населенню, але й влаштовував колективні читання вголос з обговоренням прочитаного. У його хатині збиралося багато людей, поступово підібралось коло постійних відвідувачів своєрідних народних читань. Книжки стали для В.Г. Короленка не тільки способом зближення з місцевими жителями, знаходження з ними спільної мови, але й педагогічним засобом впливу на їхню свідомість, поширення освітніх знань серед народу.

Джерела показують [113; 273; 274], що просвітницька діяльність В.Г.

Короленка викликала незадоволення у Глазівського справника Л.С. Петрова, котрий почав затримувати нові книжкові надходження. У рапорті № 381 від 2 жовтня 1879 р. Петров вказував на “шкідливий вплив В.Г. Короленка на молодих політичних засланих” і наголошував на необхідності “усунути його із міста на проживання в повіт” [113, с. 78].

Аналіз архівних матеріалів В'ятського краю, зокрема справи канцелярії в'ятського губернатора 1879 року за № 594 а [273; 274] показав, що однією із першочергових причин висилки В.Г. Короленка наприкінці жовтня 1879 р. у віддалене село Березовські Починки Глазівського повіту стала його активна просвітницька робота серед місцевого населення, розповсюдження серед народу дозволених і не дозволених міністерством народної освіти книжок.

У Березовських Починках він продовжував свою просвітницьку діяльність, був передплатником Глазівської бібліотеки, звідки книги і газети йому надсилав брат Іларіон. “Я тут не зовсім у пустелі... отримую і книги, і газети, хоча останні ... в мікроскопічних дозах і з запізненням”, – повідомляє В.Г. Короленко рідним у листі від 11 січня 1880 р. [229, с. 33]. У спогадах політичної засланики Улановської О.Л. розповідається, що просвітянин

проводив у Березовських Починках народні читання, педагогічні заняття з різних предметів не тільки з місцевим населенням, а й з менш освіченими товаришами, засланими у В'ятську губернію [420, с. 45].

В.Г. Короленко був вражений цілковитою безграмотністю дитячого і дорослого населення: “Отримання листів у Починках було зовсім не звичним, і прочитати їх, окрім мене, було нікому” [185, с. 567]. Просвітянин відзначав, що “все тут, починаючи з мови, вказувало на зубожіння культури і регрес... я попав у глиб минулого на декілька століть” [185, с. 547].

З метою підвищення освітнього рівня місцевих жителів він попросив свого брата в листі від 23 листопада 1879 р. надіслати азбуку, яка знадобиться для навчання дітей: “Хотілось хоча б цей слід тут залишити, – наголошував В.Г. Короленко, – може таки дітям доведеться жити в інших умовах, ніж батькам, для яких грамота щось подібне до розкоші...” [217, с. 79]. Як показують спогади одного з тогочасних його учнів П.Г. Бісерова, просвітянин у Березовських Починках навчав дітей грамоті [274, с.94].

Всі ці дані доводять, що В.Г. Короленко не просто відбував заслання, але й зблизився з місцевим населенням, проникаючи в його настрої і впливаючи на критичне ставлення до оточуючого життя. Він вчив місцевих жителів читати і розуміти прочитане, підтримував інтерес до знань, сприяв розвитку і вдосконаленню навичок свідомого читання, спрямованого на пошук відповідей на складні запитання, що ставить життя.

Перебуваючи у 1880 р. у Вишневолоцькій політичній тюрмі, В.Г. Короленко продовжував займатися просвітницькою роботою. З цього приводу у листі до рідних від 4 липня 1880 р. із Вишнього Волочка він писав: “Все ж помаленьку працюється, йдуть педагогічні заняття з різних предметів з найменш освіченими з наших товаришів...” [217, с.83]. У цей час просвітянин узяв участь у проведенні вечора, присвяченого Т.Г. Шевченкові. В автобіографічній повісті В.Г. Короленка “Історія мого сучасника” з цього приводу є такий спогад: у камері читалась “...доповідь про значення Шевченка, яку всі ми прослухали зі співчуттям і повагою. Шевченка знала більшість, навіть ті, що не володіли українською мовою” [185].

У 1880 – 1881 рр. під час заслання у м. Перм за наполегливим клопотанням В.Г. Короленка – члена правління Уральсько-Гірничозаводської залізниці – було організовано книгозбірню для службовців-залізничників [128, с.15].

Щоб більш глибоко уявити педагогічну доцільність просвітницького характеру вчительської діяльності В.Г. Короленка у 1882 – 1884 рр. у с. Амга Якутської області, куди його було заслано за відмову від присяги царю Олександрові III, слід мати уявлення про реальний стан тогочасної народної освіти в Якутії, що була однією не тільки з найвіддаленіших, але й найбільш неосвічених окраїн царської Росії. Варто зазначити, що неабияку роль у поширенні освіти серед народу Якутії відігравали політичні засланці, у тому числі й В.Г. Короленко, під впливом яких у Якутії відбулися позитивні зрушення на ниві просвітництва і культури. Але в умовах реакційної

політики царизму ці зрушення не могли отримати належного розвитку.

Історико-педагогічні джерела [144; 156; 359] показують, що самодержавний уряд не виявляв жодної турботи щодо підвищення культурного рівня місцевого населення та навчання дітей у цьому віддаленому куточку. Неосвічені, опікувані служителями релігійного культу амгінські селяни були приречені на жалюгідне, безпросвітне існування [359].

Про низький стан навчально-виховної роботи з дітьми у селищі Амга свідчить хоча б той факт, що перша школа з'явилася тут майже через двісті років після заснування селища – у 1868 р. Про однокласну церковно-приходську школу, яка була відкрита при Амгінській Преображенській церкві, залишив відомості дослідник історії та етнографії народів Якутії політичний засланець, літератор І.І. Майнов у роботі “Зачатки народної освіти в Якутській області” (1897 р.). У цій роботі автор зауважує, що школа проіснувала лише три роки, в ній під керівництвом священника Олексія Ясенецького навчалося всього 25 хлопчиків і вже у 1871 р., не залишивши майже жодного сліду від свого існування, вона була закрита. Натомість почало функціонувати міністерське училище, яке і застав В.Г. Короленко [359, с. 6 – 7].

Даючи негативну характеристику схоластичному методу викладання і змісту навчання дітей в Амгінському училищі, В.Г. Короленко у березні 1883 року у своєму щоденнику записав: “Піп, давно ворогуючий з учителем, написав на нього донос, у якому зазначав, що вчитель не займається з дітьми, постійно роз’їждає, веде себе аморально й т.п. ...У записках, написаних під час архієрейських наїздів, піп просить учителя навіяти дітям, щоб на запитання освіченого вони відповідали, що святий батюшка школу відвідує і навчає закону божому, поза як насправді він і не відвідував, і не навчав” [13].

Бачачи низький рівень якості викладання в училищі, В.Г. Короленко, незважаючи на сувору заборону політичним засланцям займатися педагогічною діяльністю, заснував 21 вересня 1882 р. у с. Амга невелику початкову школу, де і вчителював. З цього приводу в автобіографічній повісті “Історія мого сучасника” просвітянин згадував: “...я в Амзі знайшов урок: перша Т.А. Афанасьєва стала посилати до мене свою малишку. За нею послідував хлопчик вдового священника, і, нарешті, третім моїм мучеником був син торговця без лавочки” [185]. У В.Г. Короленка навчалися й інші діти Тетяни Андріївни Афанасьєвої – Таня і Коля. У зв’язку з цим вона згадувала, що “Володимир Галактіонович приймав дітей у школу дуже привітно і, можна сказати, прямо чарівно. Відразу погодився давати уроки, причому відмовився від будь-якої оплати” [12, с. 295].

Навчання читанню, письму, лічбі просвітянин здійснював з урахуванням методичних рекомендацій К.Д. Ушинського, Н.Ф. Бунакова, М.Ф. Корфа та інших видатних вчених-педагогів. Спогади одного з його учнів М.Є. Афанасьєва розкривають зміст організованого В.Г. Короленком навчально-виховного процесу: “Першою нашою книжкою було “Рідне слово” К.Д. Ушинського, наступними – дитячі журнали “Родник”, “Детское чтение”,

збірки російських казок, зібрання віршів Некрасова... Більшість віршів Некрасова, навіть найдовші, ми знали напам'ять" [12, с. 296].

Факт проведення педагогом занять у школі за підручником "Рідне слово" К.Д. Ушинського характеризує його як прогресивного вчителя, озброєного передовими теоретико-методичними ідеями свого часу. У другій половині XIX ст. шкільних підручників у Росії було створено чимало, але більшість з них, а особливо рекомендовані і дозволені Міністерством народної освіти, були насичені реакційним релігійно-монархічним духом і гальмували формування свідомості учнівської молоді. Зрозуміло, що подібні посібники не могли задовольнити вимог В.Г. Короленка як педагога.

В.Г. Короленко працював над розвитком особистості вихованців не тільки шляхом повідомлення їм необхідного обсягу загальноосвітніх знань. Своє завдання в напрямку вдосконалення особистості вихованців він бачив у тому, щоб привчити їх самостійно мислити і спостерігати оточуючі явища. Просвітянин сприяв процесу самоосвіти вихованців. Грамотність виступала однією з умов ініціативної самоосвіти і саморозвитку учнів.

Оцінюючи якість навчання і виховання дітей у створеній В.Г.

Короленком школі, його сучасники відзначали, що рівень отримуваних у ній знань був значно вищим, ніж в існуючих тоді церковно-приходських і улусних училищах. Цей факт знаходить підтвердження у збірнику біографічних матеріалів просвітянина "В.Г. Короленко в Амгінському засланні", в якому викладач Якутської прогімназії К.К. Кокоулін у 1883 р. пише, що один з учителів офіційної початкової Амгінської школи на запитання про подальшу долю його учнів відповів, що після навчання у нього двоє хлопців "вступили для подальшої освіти до Володимира Короленка" [47, с. 29].

У цілому педагог давав дітям необхідні загальноосвітні знання, прищеплював любов до літератури, історії, географії, піклувався про розширення світогляду, розвиток мовлення і мислення, вироблення у них навичок самостійної пізнавальної діяльності. Разом з іншими політичними засланцями В.Г. Короленко займався позашкільною виховною діяльністю: влаштовував якутським дітям свято ялинки, катання на лижах, ковзанах, санях, часто під час спільних з дітьми чаювань вів з ними бесіди [35].

Аналіз щоденникових нотаток В.Г. Короленка [171] свідчить, що до педагогічної діяльності просвітянина вороже ставились учителі офіційної Амгінської школи. Зокрема у його записах від 1 лютого 1883 р. знаходимо: "Вчора поїхав брат учителя у місто і, можливо, повіз донос на мене з приводу моїх занять з хлопчиками" [171, с. 285]. Незважаючи на всілякі негаразди, просвітянин з великою наснагою і зацікавленістю продовжував навчання дітей [185, с.762 – 763]. Глибока віра в правильність своїх дій, а також величезна сила волі допомогли В.Г. Короленку не зійти зі шляху педагогічної діяльності в умовах офіційних заборон піднаглядним займатися викладацькою справою.

Отримавши гарну початкову освіту, учні В.Г. Короленка продовжували навчання. Просвітянин і після повернення із заслання підтримував з ними тісний зв'язок. Сприяючи підвищенню їхнього освітнього рівня, надсилав книжки, власні статті й піклувався про їх своєчасне надходження, давав корисні поради, радів успіхам [47, с.80].

Одним із найкращих його учнів був М.Є. Афанасьєв, який майже п'ятдесят років присвятив справі народної освіти. Він працював учителем у сільських школах Якутії, викладачем Якутського педагогічного технікуму, інспектором шкіл, завідуючим відділом народної освіти, заступником Наркома просвіти Якутської АРСР, брав участь у створенні двох десятків підручників, навчально-методичних посібників і програм для якутських шкіл. М.Є. Афанасьєв завжди згадував свого першого вчителя з сердечною вдячністю, високо цінував його досвід і пропагував у наукових працях ті методи, які застосовував В.Г. Короленко в школі [23, с. 221; 35, с. 15].

Невипадково, ще один із учнів В.Г. Короленка Віктор Миколайович Васильєв став першим вченим-етнографом і фольклористом Якутії, довгий час працював старшим науковим співробітником, якутознавцем Ленінградського відділення інституту етнографії і музею антропології і етнографії АН СРСР, був автором багатьох монографій [35, с.16].

Про подальшу просвітницьку діяльність В.Г. Короленка свідчить те, що, оселившись у 1885 р. у Нижньому Новгороді, він об'єднав навколо себе прогресивно налаштованих діячів земств, учителів, статистів, лікарів, працівників преси і швидко став у центрі громадського життя міста, зріс і його моральний вплив на пробудження громадянської правосвідомості місцевого населення. Спогади журналіста, співробітника журналу "Русское богатство" С.Д. Протопопова показують, що квартира просвітянина швидко набула значення "культурного центру" в нижньогородському житті [163, с. 166].

У цей час В.Г. Короленко пильно слідкував за проведенням народних читань та лекцій просвітницького характеру і висвітлював їх на сторінках преси. Зокрема, у 1885 р. у газеті "Волжский весник" під псевдонімом "Зритель" В.Г. Короленко помістив публікацію про проведення лекції, прочитаної вчителем гімназії Нижнього Новгорода Голубовським про Кирила та Мефодія. Він радів з приводу просвітницького характеру цієї лекції і відзначив: "...залишається побажати, щоб це скромне інтелігентне свято не залишилось останнім у цьому хорі, тим більше, що гарний початок обіцяє і успішне продовження" [576].

Значне місце в життєдіяльності В.Г. Короленка належить також боротьбі за відкриття широко доступної мережі культурно-освітніх закладів для народу – шкіл, читалень, бібліотек.

Ідея відкриття освітніх закладів, поширення наукових знань серед дітей та дорослих була у просвітянина настільки сильною, що знайшла глибоке відображення у його літературній спадщині. Як свідчить королєнкознавець Г. А. Бялий, в архіві письменника у Москві збереглися рукописи повісті "На

заводі” (1887 р.) під іншою назвою “Табельщик”. Аналіз цих творів показав, що в рукописному варіанті цього літературного твору В.Г. Короленко висловив думку про необхідність організації недільних шкіл на підприємствах, де робітнича молодь матиме змогу отримувати початкову освіту. Просвітянин у повісті “Табельщик” показав, що дочка управителя з друзями організовує на заводі недільну школу для підлітків, які працювали на заводі, де герої твору підлітки Іван та Сенька (в рукописному варіанті Фомка) отримують загальноосвітні знання [42].

Джерела свідчать [163; 413], що в 80-ті рр. XIX ст. В.Г. Короленко сприяв заснуванню шкіл для дітей. Зокрема, у 1889 р. просвітянин разом зі своєю дружиною зробив спробу відкрити у Нижньому Новгороді школу з вчительським персоналом із політично неблагонадійних осіб. Але нижньогородський губернатор і міністр народної освіти не дозволили втілити цей намір у реальне життя.

За його сприяння бібліотека відомого у Нижньому Новгороді Всестанового клубу перетворилася у великий культурний заклад і стала доступною для всіх верств населення. В.Г. Короленко брав участь у систематизації наявних книжкових фондів, особливу увагу приділяв підбору і збільшенню кількості літературних джерел різних жанрів [172, с. 242; 173, с. 74; 413].

З метою активного поширення прогресивних просвітницьких ідей В.Г. Короленко поважно ставився до організації систематичного каталогу та картотеки журнальних статей, поглиблено вивчав інтереси читачів. Він залучив письменників О. Ульянова, О. Панова, К. Дерунова до добору книг для народних читань, організації вечорів, лекцій [128, с.15].

З його ініціативи було започатковано гурток передової інтелігенції під назвою “Товариство тверезих філософів”, завданнями якого було розширення світогляду молодого покоління, формування його свідомості, створення сприятливих умов для обміну думками. В.Г. Короленко також працював у Нижньогородській губернській ученій архівній комісії, якій відводив культурно-просвітницьку місію, займався дослідженням історії місцевого краю.

У Нижньому Новгороді просвітянин зустрічався з московськими студентами, які були вислані за участь у студентських заворушеннях 1890 р., багато з ними співробітничав, вів дискусії, й загальними зусиллями вони влаштували збори, на яких В.Г. Короленко виступив з доповідями “Про суспільну і особисту мораль”, “Про Щедрина”, “Спогади про Чернишевського” [163, с. 104].

В.Г. Короленко був активним учасником, почесним головою ряду громадських товариств, які ставили за мету справу просвітництва і благодійності. У 1889 – 1896 рр. він член “Товариства драматичних письменників і оперних композиторів”. У 1893 р. просвітянин увійшов до складу літературного фонду, який мав назву “Товариство сприяння нужденним літераторам і вченим”, засновниками якого були І.С. Тургенєв, М

.Г. Чернишевський, Л.М. Толстой. Членом суду честі і юридичної комісії при “Спілці взаємодопомоги російським письменникам” просвітянин був у 1896 – 1901 рр. У 1900 – 1902 рр. його було обрано почесним членом Академії Наук.

Важливе місце в розвитку просвітництва В.Г. Короленко відводив провінційній пресі. На його думку, “закриття ... багатьох ... газет та журналів, посилення адміністративного тиску на друковане слово – гальма грамотності і народної освіти...” [172, с. 297]. Саме тому у травні 1894 р. у колі прогресивної інтелігенції Нижнього Новгорода на чолі з В.Г. Короленком виникла ідея створення власного друкованого органу – газети “Нижегородский листок”. З цією метою просвітянин надіслав у Петербург прохання про дозвіл на відкриття газети та про затвердження його редактором, але дозволу на своє прохання не отримав [163, с. 189, 219; 172, с. 249 – 250].

Джерела показують [348; 413], що причиною відмови у дозволі на відкриття газети стали доноси нижньгородського жандармського генерала І. М. Познанського. У дописах І.М. Познанський писав, що В.Г. Короленко “сам особисто почав впливати на деякі суспільні справи. Він стає центром, біля якого групуються майже всі без винятку піднаглядні особи, які проживають в Нижньому. В нього ж у будинку, без всякого сумніву, виключена із вищих навчальних закладів молодь отримує перші уроки ... Участь Короленка у видавництві щоденного друкованого органу дасть йому можливість розширити свою ... діяльність” [348, с. 10, 29].

У 1895 – 1918 рр. В.Г. Короленко, як відповідальний редактор і видавець петербурзького часопису “Русское богатство”, з особливою увагою ставився до публікації в журналі матеріалів на актуальні педагогічні теми. Найкращі з них сам редагував і друкував на його сторінках. З авторами, недостатньо компетентними в питаннях навчання і виховання, просвітянин вступав в особисті контакти і листувався, намагаючись переконати їх у неправильності педагогічних поглядів.

Зокрема, у листі письменнику-народовольцю І.І. Сведенцову-Іванову у 1897 р. В.Г. Короленко, не погоджуючися з його поглядами на вирішення педагогічно важливих завдань, які стояли перед учителями недільних шкіл, відповідав: “Як можете Ви, без сумніву добра людина, яка поважає наш народ, думати, що йому можна утовкмачити “світогляд” на протязі 40 годин недільних уроків; як можете Ви, людина чуйна, покладати такий “не легкий для ноші тягар” на бідних учителів і учительок, які інколи й самі ще знемагають у пошуках “світогляду” [183, с. 120].

Окрім редагування творів інших авторів на педагогічні теми, В.Г. Короленко у співавторстві з М.Ф. Анненським під криптонімом ОБА опублікував у 1896 – 1899 рр. в журналі “Русское богатство” низку статей на педагогічні теми. З метою написання педагогічної публіцистики просвітянин вивчав документацію, що стосувалася роботи земських відділів народної освіти за тридцятирічний термін їх існування: звіти училищних рад, доповіді

земських управ і матеріали журналів земських зборів; аналізував статuti та роботу Комітетів і Товариств грамотності, збирав газетні вирізки на педагогічні теми, з яких черпав нову інформацію.

Частина статті В.Г. Короленка та М.Ф. Анненського “Результати діяльності земств у галузі народної освіти. Сільські бібліотеки і народні читання. Матеріальне і правове становище народних учителів. Н.А. Варгунін” (1897) присвячена розгляду просвітницької діяльності М.О. Варгуніна, який як громадський діяч у галузі народної освіти займався відкриттям нових шкіл, читалень, бібліотек, організував народні розваги [159].

У статті В.Г. Короленко і М.Ф. Анненський вказували на педагогічну важливість культурно-просвітницьких заходів, що проводив М.О. Варгунін. На їхню думку, гурток прогресивної інтелігенції під керівництвом М.О. Варгуніна з роками перетворився на Шевське товариство влаштування народних розваг, діяльність якого сприяла підвищенню культурно-просвітницького рівня робітничої молоді. Влаштування народних гулянь, читань, концертів, спектаклів, танцювальних вечорів, підкреслювали просвітяни, були дійовим кроком у розвитку освіти населення [159, с. 229].

Цікавлячись і глибоко проникаючи в суть основних існуючих проблем у галузі освіти, В.Г. Короленко підтримував міцні ділові зв'язки з багатьма вченими-педагогами, просвітянами, народними вчителями. Аналіз щоденникових записів [171 – 174], знайдених у АПЛММК, показав, що він збирав фактичний матеріал про їхню культурно-освітню діяльність з метою подальшого висвітлення передового педагогічного досвіду в пресі. Зокрема, щоденниковий запис від 27 березня 1895 р., присвячений висвітленню педагогічної роботи діячки в галузі народної освіти А.А. Штевен (Єршової), яка організувала в Нижньогородській губернії на особисті кошти цілу мережу шкіл грамотності [173, с.134]. Як бачимо, у просвітницькій діяльності В.Г. Короленка здійснювалася інформуюча функція, так як просвітянин поширював через періодичну пресу педагогічний досвід, здобутки науки і культури.

Вивчення широкого кола джерел [31; 65; 105; 106; 108; 109; 148; 281; 283 – 286; 365, 366] показує, що громадсько-просвітницька робота В.Г.

Короленка найбільш активізувалася в період його життєдіяльності на Полтавщині у 1900 – 1921 рр. У цей час просвітянин сприяв організації та проведенню культурно-освітніх заходів, вшануванню пам'ятних дат діячів культури і мистецтва.

Джерела свідчать, що у 1901 – 1903 рр. В.Г. Короленко брав діяльну участь в організації вшанування пам'яті І.П. Котляревського та М.В. Гоголя у Полтаві. Незважаючи на всілякі перепони з боку офіційної влади, яка намагалася всіма засобами зменшити культурно-освітнє значення творчості І. П. Котляревського і водночас принизити роль української мови та літератури, В.Г. Короленко разом з іншими прогресивними діячами Росії зробив усе можливе, щоб восени 1903 р. було відкрито пам'ятник українському

письменникові І.П. Котляревському в Полтаві.

Більш складну роботу довелося провести В.Г. Короленкові як голові комісії з влаштування святкування пам'яті М.В. Гоголя на Полтавщині. Комісія запросила професорів Д.М. Овсянико-Куликовського, М.Ф. Сумцова, Ф.Д. Батюшкова приїхати до Полтави і прочитати в ювілейні дні лекції про М.В. Гоголя. З вище згаданих осіб лише Д.М. Овсянико-Куликовський приїздив до Полтави і прочитав дві публічні лекції [213, с.192].

Просвітянин готував також російсько-український альманах, присвячений 50-м роковинам з дня смерті М.В. Гоголя. З цією метою він надіслав листи А.П. Чехову і О.М. Горькому з проханням включити свої твори до альманаху, який мав вийти українською і російською мовами та широко охоплювати громадсько-економічне, політичне, культурне життя України [51, с.634].

Але підготовка до відзначення 50-ї річниці з дня смерті М.В. Гоголя ускладнювалася рядом адміністративних обмежень і врешті-решт ушанування пам'яті письменника в освітніх закладах Полтавщини та опублікування альманаху було заборонено. З цього приводу 21 лютого 1902 р. В.Г. Короленко опублікував у газеті "Русские ведомости" замітку "До Гоголівських днів у Полтаві", в якій критикував представників полтавської адміністрації, які створювали перешкоди для святкування цієї події в народних школах [187].

У січні 1907 р. з метою написання статті про М.В. Гоголя просвітянин відвідав "гоголівські місця" в с. Яреськи та досконало вивчав твори письменника. У персональній бібліотеці В.Г. Короленка у Полтаві зберігається збірка творів Гоголя. На сторінках тексту збірки, чистих аркушах і внутрішній частині палітурки зроблено більше сотні поміток і підкреслень рукою Короленка. У 1909 р., з нагоди сторіччя від дня народження М.В. Гоголя, просвітянин опублікував у 4 та 5 номерах журналу "Русское богатство" літературно-критичну статтю під назвою "Трагедія письменника", яка ґрунтувалася на вивченні листів, документів, аналізі художніх творів М.В. Гоголя [71].

Активна культурно-освітня діяльність В.Г. Короленка з вшанування пам'яті М.В. Гоголя на Полтавщині відзначилася позитивними наслідками. Джерела свідчать, що 28 серпня 1911 р. пам'ятник М.В. Гоголю в Сорочинцах було відкрито. На відкритті просвітянин виступив з урочистою промовою до присутніх, у якій охарактеризував творчість М.В. Гоголя і наголосив, що "з ростом просвітництва буде все зростати популярність М.В. Гоголя в народних масах" [71, с. 102].

У вересні 1910 р. В.Г. Короленко написав кореспонденцію з приводу відзначення у Полтаві сторіччя з дня народження славетного математика М.В. Остроградського, в якій розповів про тернистий шлях до вершин науки. Говорячи про ювілей М.В. Остроградського, він підкреслював, що ця видатна подія сприяла поширенню культурно-освітніх знань серед місцевого населення, підвищенню національної свідомості українського народу [237].

Аналіз і вивчення епістолярної спадщини та архівних матеріалів В.Г. Короленка [183; 575] показав, що невтомний діяч, який палко любив книгу і глибоко розумів силу її виховного впливу, багато зробив для розповсюдження у народі прогресивних знань і в подальші роки свого життя. Так, у 1900 р. просвітянин сприяв проведенню народних читань видатним педагогом, вченим П.Ф. Лесгафтом [183, с.163], а у 1901 – 1902 рр. був членом та у 1903 р. віце-головою Комітету з народних читань на Полтавщині [575; 457, с. 86].

Як зазначає О.В. Сухомлинська в “Нарисах історії українського шкільництва (1905 – 1933)”, серед культурно-освітніх закладів, відкриттю яких сприяли на початку ХХ ст. земства України, були Народні будинки. Один з перших Народних будинків був відкритий з ініціативи Полтавського земства та за допомогою В.Г. Короленка в 1901 році в Полтаві. Народний будинок, писав один з відомих харківських діячів з позашкільної освіти В. Данилевський, повинен бути місцевим центром для позашкільної освіти. Тут мали об’єднуватися різноманітні інституції – читальня, бібліотека, чайна, театр, задовольнятися вимоги щодо корисних розваг, сюди мали приходити й окремі особи, і цілі родини, діти і старші люди” [396, с. 46, 52,54].

У 1901 – 1907 рр. В.Г. Короленко був членом і головою комітету полтавської громадської бібліотеки [457, с. 95]. Участь В.Г. Короленка у колегіальному управлінні розвитком Полтавської книгозбірні та двох її відділень – бібліотек-читалень – полягала у виконанні ним функцій внутрішньої організаційної роботи (визначення та розподіл обов’язків між членами бібліотечного органу управління, добір бібліотекарів для обслуговування читачів, покращення матеріально-побутових умов бібліотеки , формування книжкового фонду, облік кошторисів), а також функцій з налагодження взаємозв’язків із представниками місцевої влади (губернатором, земством, міською Думою та Управою), партнерами (бібліотечними, книговидавничими, культурно-освітніми закладами, товариствами), меценатами [128, с. 16].

За рішенням загальних зборів бібліотеки від 14 жовтня 1901 р., В.Г. Короленко ввійшов до складу комісії з керівництва її дешевим відділенням імені О.С. Пушкіна. Він брав участь у розробці правил користування бібліотекою, збиранні пожертвувань, пошуку приміщення, підготовці каталогу книг. Варто відзначити, що благодійну допомогу надали Харківська громадська бібліотека, Харківське товариство поширення у народі грамотності: до фондів Пушкінської бібліотеки у Полтаві було надіслано велику кількість книг та журналів. 9 грудня 1901 р. на урочистому відкритті дешевого відділення голова Полтавської міської Думи В.П. Трегубов відзначив плідну працю групи ініціаторів її заснування, зокрема, В.Г. Короленка [128, с. 16].

Чимало зусиль було витрачено просвітянином під час виконання ним обов’язків голови підготовчої комісії з організації бібліотеки-читальні ім. М. В. Гоголя (друге відділення Полтавської громадської книгозбірні було

відкрито 14 листопада 1903 р.). За участю В.Г. Короленка у цій бібліотеці було сформовано книжкову колекцію ювілейних, цінних творів видатного уродженця Полтавщини Миколи Гоголя [128, с.17].

Він дбав, щоб вона була укомплектована кращими творами і української, і російської літератури, сприяв збільшенню книжкових фондів бібліотеки, намагався наблизити книги до широких верств населення. З цією метою він звернувся у листі від 5 жовтня 1903 р. до М.М. Коцюбинського за допомогою, щоб той подарував збірку власних творів для місцевої бібліотеки-читальні. У вдячність за збірку творів, надіслану М.М. Коцюбинським, В.Г. Короленко власноручно написав подяку на українській мові, яка зберігається в архіві М.М. Коцюбинського у Чернігівському державному музеї [342].

На підставі наведених фактів можна стверджувати, що В.Г. Короленко приділяв значну увагу роботі з упорядкування фондів полтавських бібліотек. За пропозицією Губернського земства він брав участь у моделюванні книжкового ядра народних сільських бібліотек-читалень [128, с.17].

З освітньою метою комітет бібліотеки влаштовував спектаклі та лекції, для чого запрошували видатних лекторів. У 1904 р. комітет бібліотеки звернувся до члена московського лекційного бюро, професора І.І. Іванова з проханням прочитати ряд просвітницьких лекцій для місцевого населення про М.В. Гоголя, І.О. Гончарова, І.С. Тургенєва, Л.М. Толстого, А.П. Чехова і отримав згоду від нього. Але місцева адміністрація проведення лекцій заборонила. У зв'язку з цим В.Г. Короленко у газетній публікації “Застави” піддав критиці антипросвітницьку діяльність губернатора Полтави, князя Н. П. Урусова [180].

Варто зазначити, що просвітницька робота В.Г. Короленка з поширення загальноосвітніх знань постійно зустрічала опір місцевих урядових чиновників. Аналіз епістолярної спадщини свідчить, що В.Г. Короленко вів рішучу боротьбу проти вилучення полтавським губернським управлінням із користування найбільш цінних книг. Зокрема, у листі, направленому до міської управи, В.Г. Короленко рішуче вимагав відмінити розпорядження про вилучення з загального вжитку книг М.О. Добролюбова і порушив клопотання про дозвіл видавати їх читачам бібліотеки [51, с. 526 – 527]. Під натиском аргументів голови комітету громадської бібліотеки місцева управа змушена була відмінити своє розпорядження. Боротьба В.Г. Короленка за твори М.О. Добролюбова є яскравим прикладом поширення просвітницьких знань серед населення Полтавщини.

Вивчення та аналіз матеріалів ЦДІАУ [476 – 479] показує, що у 1907 р. В.Г. Короленка, як голову комітету громадської бібліотеки, було запідозрено жандармським управлінням у розповсюдженні нелегальної літератури. А гентурні дані Полтавського жандармського управління свідчать, що просвітянин 5 лютого 1907 р. їздив у м. Кременчук до лікаря Зубенка з метою доставки партії нелегальної літератури.

Архівні матеріали свідчать, що місцева влада не могла дозволити вільно існувати громадській бібліотеці, що була культурно-освітнім

осередком полтавського населення. Зокрема, у рапорті полтавському губернаторові від 29 лютого 1908 р. поліцмейстер доповідав: “Існуюча в м. Полтаві громадська бібліотека і її Пушкінське і Гоголівське філіальні відділення є головним фактором у справі виховання молоді в революційному дусі, а також немало сприяє впровадженню революційних ідей в маси напівграмотного населення, служить місцем для зустрічі й знайомств між собою осіб, які належать до революційних організацій. Бібліотека має виключно ліву літературу, більшість якої революційна і далеко небезпечна для суспільного порядку і спокою, а особливо небезпечним є існуючий при бібліотеці книжковий склад, звідки найрізноманітніші трикопійчані брошури потрапляють у села і сіють смуту. Бібліотеку і її відділення відвідує переважно молодь: вихованці й вихованки середніх навчальних закладів..., залізничники, службовці, єврейська молодь, робітники” [438, арк. 61 зв. – 62]. Поліцмейстер вказує на неблагонадійність членів комітету громадської бібліотеки, серед яких значиться і В.Г. Короленко [438]. У 1908 р. полтавська громадська бібліотека була закрита за спрямування “шкідливе для суспільного порядку і державної безпеки” [51, с. 668].

Цінуючи книгу та глибоко розуміючи її виховне значення, В.Г. Короленко завжди відгукувався на численні прохання бібліотечних колективів, громадських, професійних товариств, закладів освіти, окремих осіб про дарування книг, насамперед його власних творів. Щедрі книжкові подарунки від письменника надходили до бібліотек Якутська, Нижнього Новгороду, Калуги, Полтавщини та інших регіонів країни. У 1902 р. до фонду організованої за ініціативою Х.Д. Алчевської бібліотеки Харківського товариства взаємодопомоги працюючих жінок було надіслане повне зібрання творів В.Г. Короленка [128, с. 18].

На початку ХХ ст. В.Г. Короленко опублікував низку статей із предметним аналізом різних аспектів виховання й навчання дітей у сім’ї, школі, ремісничих училищах у періодичних виданнях, зокрема “Русских ведомостях”, “Киевских вестях”, “Полтавщине”, “Полтавському дню” та ін. Аналіз публіцистичних виступів В.Г. Короленка на педагогічні та культурно-освітні теми [157; 179; 188 – 192; 195; 202; 210; 211, 223] показує, що він не тільки розвінчував антинародну освітню політику уряду царської Росії, але й відстоював права дітей та дорослих на нормальне людське життя, спрямовував свою діяльність на просвітництво, піднесення культури народу, гуманне ставлення до всіх людей.

Вивчення педагогічної публіцистики В.Г. Короленка [157; 179; 188 – 192; 195; 202; 210; 211, 223] свідчить, що він звертався до педагогічних проблем не з вузько методичних питань, а як до об’єкта суспільного життя, розглядаючи школу в контексті загальних етичних концепцій. Статті “Після екзаменів” (1901 р.), “До кінця навчального року” (1901 р.), “З екзаменом чи без екзамену” (1901 р.), “Самогубство учениці” (1902 р.), “Педагогічна політика” (1905 р.), “Курйози педагогічної канцелярщини” (1910 р.), “Ще про педагогічні курйози” (1910 р.), “Педагогічні катування” (1917 р.) та інші

стали приводом міркувань автора щодо людської гідності учнів, гуманізму в школі, тобто моральних першооснов навчального процесу.

Показово, що у 1901 р. В.Г. Короленко, з нагоди сорокаліття від дня смерті Т.Г. Шевченка, опублікував на сторінках журналу “Русское богатство” статтю “Матеріали до біографії Т.Г. Шевченка”, яка була присвячена висвітленню питань просвітницької діяльності поета під час заслання. У статті було використано документи та матеріали, знайдені в Уральському архіві під час вивчення письменником життя уральських козаків.

Джерела свідчать [193; 501], що у публіцистичних статтях В.Г.

Короленко виступав також на захист вивчення та вільного користування українською мовою. Просвітянин відстоював повернення українському народові свободи користування рідною мовою, прагнучи, щоб “незаконно вислана за рубіж мова Котляревського і Шевченка була знову поселена за місцем свого народження і старого проживання”.

У публіцистичних статтях просвітянин виступав за навчання в школах рідною мовою та разом з тим підкреслював, що поряд з українською має процвітати й школа російська. Він гостро засуджував дії царської адміністрації, спрямовані на заборону україномовних газет і журналів під час Першої світової війни, усунення генерал-губернатором Галичини Бобринським української мови з шкіл і місцевих установ, заборону адміністрацією Полтави вивішувати афіші українською мовою.

На початку січня 1902 р. у публікації без заголовку в “Русских ведомостях” просвітянин гостро критикував поведінку інспектора народних училищ Полтавщини, який під час новорічного святкування учнями міських навчальних закладів відбирав у дітей подаровані на святі україномовні книжки для читання [501].

Джерела свідчать [65; 365; 443; 446; 447; 457; 462 – 464], що в подальші роки В.Г. Короленко активно працював у ряді благодійних організацій України та виконував доручення громадських товариств. Вивчення та аналіз матеріалів ЦДІАУ показує, що у 1904 р. В.Г. Короленко був почесним членом Київського літературно-артистичного товариства, до якого входили І. К. Айвазовський, Л.П. Косач, М.Л. Кропивницький, М.В. Лисенко, М.О. Римський-Корсаков, М.П. Старицький, Л.М. Толстой, А.П. Чехов та багато інших представників прогресивної української та російської культури [464, с. 157]. Товариство, що складалося із представників різних національностей і ґрунтувалося на повному братерстві народів, підтримувало всякий поступовий прояв національної самосвідомості й пошани пам’яті національних діячів, таких, як Т.Г. Шевченко, І.П. Котляревський та ін. [350, с. 99].

На початку ХХ ст. В.Г. Короленко був головою батьківського комітету полтавської Маріїнської жіночої гімназії, в якій навчалися його обидві доньки, а також почесним головою і активним членом Полтавського “Товариства сприяння фізичному вихованню дітей” (1903 – 1908 рр.) [457, с.85, 463, с. 68]. Він, як член батьківського комітету, на засіданні 11 січня 1906 р.

серед різних педагогічно важливих питань порушив клопотання про надання права членам батьківського комітету відвідувати навчальні заняття, бути присутніми на екзаменах та висловлювати свої враження в екзаменаційній комісії [65].

Комітет “Товариства сприяння фізичному вихованню дітей” популяризував серед батьків і педагогічної громадськості ідеї щодо важливості фізичного виховання у формуванні особистості, проводив для дітей різноманітні фізичні вправи і рухливі ігри, влаштовував безкоштовні лекції для дорослих з фізіології і гігієни. Товариство організувало денний притулок у Полтаві для дітей, які залишаються без нагляду батьків і проводило контроль за станом здоров’я та санітарно-гігієнічними вимогами до виховання дітей у ремісничих і промислових закладах [462, с. 706 – 707].

У жовтні 1905 р. В.Г. Короленкові вдалося відкрити у м. Полтаві власний друкований орган, що став засобом поширення культурно-освітніх знань серед місцевого населення. Група полтавських прогресивних діячів придбала газету “Полтавщина”, офіційним видавцем якої був земський діяч О.І. Смагін, а відповідальним редактором – Д.О. Ярошевич. Але її душею, натхненником і основним організатором був В.Г. Короленко, який більш тісно співробітничав з газетою: писав передові статті, нариси, фейлетони, огляди періодичних видань. Газета завдяки діяльності просвітянина стала виразником передових демократичних прагнень жителів полтавського краю.

Джерела свідчать, що у 1905 – 1907 рр. В.Г. Короленко головне завдання просвітницької діяльності бачив у роз’ясненні на мітингах, селянських сходах ролі загальноосвітніх знань у формуванні самосвідомості населення Полтавщини. У зв’язку з цим пропонував “створити в цій стихії осередки розумних прагнень, союзи для відстоювання своїх прав та інтересів” [229, с. 417].

Сучасники просвітянина В. Липовий, І. Литвин, Л. Любимець у статті “В.Г. Короленко й українське селянство”, зазначали, що він дуже близько зійшовся з селянами, уважно і глибоко вивчав їхнє життя, надії та сподівання. Мешканці села Хатки та сусідніх сіл запросто заходили до В.Г. Короленка, розмовляли з ним, прислухалися до його порад. Він завжди допомагав селянам і приязним мудрим словом і порадою [266].

Спогади сучасників також свідчать, що В.Г. Короленко на початку ХХ ст. сприяв відкриттю земської школи у с. Хатки Шишацького району Полтавської області. Під час відпочинку у 1912 р. у цьому селі просвітянин помітив, що діти шкільного віку не навчаються. Спілкуючися з місцевими жителями, він дізнався про відсутність школи і дав ряд порад: “Складіть список, скільки у вас дітей від семи до дев’яти років і напишіть звернення у Полтавську земську управу з проханням побудувати школу. Оберіть розумних ходаків, нехай віднесуть звернення” [163, с. 481]. Варто зазначити, що земська школа у с. Хатки була побудована. За свідченням Л.Л.

Кривинської, В.Г. Короленко під час літнього відпочинку у с. Хатки в 1905 – 1911, 1913, 1916 – 1917 рр. давав дітям цікаві книжки, роз’яснював і

обговорював з ними прочитане [305, с. 63].

Просвітянин проводив багато часу в спілкуванні з селянами та народними вчителями. З величезною зацікавленістю спостерігав він, як впливає література на розумовий розвиток, формування свідомості сільського населення: “Напередодні довго засидівся з учителями. Говорили про деяке розумове бродіння, яке вносить у село книжка... Свіжий сприйнятливий мужицький мозок починає жадібно поглинати розумову поживу” [308, с. 253].

Джерела свідчать, що з особливим інтересом В.Г. Короленко особисто зустрічався та листувався з народними вчителями, педагогами-науковцями, серед яких Х.Д. Алчевська (1886 – 1913 рр.) [115; 229], Л.М. Толстой (1886 – 1910 рр.) [165; 229], П.Ф. Лесгафт (1900 – 1903 рр.) [182, с.163; 570], С.Ф. Русова (1903 р.) [182, с. 154-155], К.А. Тімірязєв (1874 – 1914 рр.) [349; 569], В.І. Вернадський [422], Н.К. Крупська (1898 р.), професор загальної історії Київського і Казанського університетів І.В. Лучицький (1892 – 1904 рр.) [545 – 555], професор класичної філології Ф.Г. Міщенко (1888 р.) [556], приват-доцентом кафедри психології Московського університету О.М. Щербина (1915 р.) [544].

Як свідчить головний хранитель фондів АПЛММК Л.В. Ольховська, Н.К. Крупська в 1898 р. у Петербурзі готувала до вступу до гімназії старшу дочку просвітянина – Софію, а з В.І. Вернадським В.Г. Короленка поєднували родинні зв'язки – вони були троюрідними братами по батьківській лінії.

Аналіз епістолярної спадщини В.Г. Короленка (1886 – 1913 рр.) [115; 229] показав, з яким пильним інтересом і увагою стежив він за самовідданою громадсько-просвітницькою діяльністю Х.Д. Алчевської, за створенням і поширенням в Україні жіночих недільних шкіл, зокрема, відкриття нелегально у 1862 р. Харківської приватної домашньої недільної школи, що започаткувала створення цілої мережі подібних навчальних закладів. В еликого значення надавав він роботі очолюваного Х.Д. Алчевською колективу педагогів-ентузіастів цієї школи, змістовним літературним читанням, які вона запровадила в місті і по селах Харківщини [115; 229, с. 435 – 436]. У персональній бібліотеці В.Г. Короленка у Полтавському державному літературно-меморіальному музеї зберігається “Критичний показник книг для народного і дитячого читання” Х.Д. Алчевської в двох томах з дарчим написом авторки [558; 559].

Як зазначає директор меморіального музею А.С. Макаренка у Кременчуці П. Лисенко, у 1915 р. просвітянин особисто познайомився з А.С. Макаренком та О.Ф. Григорович. Дізнавшись, що вони вчителі, В.Г. Короленко зауважив: “Щасливі ви, люди, несете світло дітям”. А під час бесіди з ними просвітянин натхненно говорив про права людини на повагу, щастя й освіту [267].

Варто зазначити, що впродовж останніх двадцяти років життя на Полтавщині В.Г. Короленко підтримував розвиток української мови усіма

можливими засобами. На його думку, “мова – справжня душа народу, втративши мову, народ історично гине” [576]. Він вважав, що справжня українська мова – це мова Т.Г. Шевченка й І.П. Котляревського, і на цій мові слід писати й перекладати, радив і свої твори перекладати українською мовою, близькою до полтавської. Активно цікавився розвитком української культури, В.Г. Короленко всіляко сприяв її прогресивним діям. Він не тільки щиро любив мову, але й підтримував тісні стосунки з діячами української культури та мистецтва. Дружні відносини споріднювали його з такими українськими письменниками-сучасниками, як П. Грабовський, П. Мирний, М. Коцюбинський, І. Тобілевич.

Через журнал “Русское богатство” він намагався популяризувати серед російських читачів найкращі досягнення прогресивної української літератури. Просвітянин опублікував на сторінках цього журналу ряд статей про таких видатних представників української культури, як М. Кропивницький, П. Грабовський, Т. Шевченко, І. Франко та ін., що свідчить про вагомий внесок В.Г. Короленка у зміцнення дружніх зв’язків братніх народів. Він був упевнений у кровній єдності російського і українського народів і бачив необхідність їхнього спільного виступу в боротьбі за прогресивні та соціальні свободи й ідеали. В.Г. Короленко не тільки вважав за необхідне популяризувати твори кращих українських письменників серед російських читачів, а також закликав робити цю благородну справу спільними зусиллями літераторів обох народів.

В.Г. Короленко сприяв опублікуванню творів М. Коцюбинського на сторінках “Русского богатства” (1904, № 3) та інших журналів, друкуванню перекладів творів світової літератури українською мовою. Громадський діяч доклав чимало зусиль, щоб опублікувати перекладену українською мовою поетом П.А. Грабовським поему Байрона “Шильйонський в’язень” без будь-яких правок, змін, бо, на його думку, переклад був прекрасним [183, с. 72].

Просвітянин допоміг українському письменникові Б.Д. Грінченку опублікувати у “Русском богатстве” статтю “На безпросвітному шляху” (1905, № 10-12), у якій автор висловив свої думки щодо необхідності створення національної школи на Україні, а також вказував, що дружба українського і російського народів повинна базуватися на рівності й взаємоповазі [149, с.161].

Як зазначає дослідник О.П. Куш, у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника А Н України збереглося листування В.Г. Короленка з українським фольклористом, етнографом В. Гнатюком і українським істориком І. Кривецьким, яке свідчить про участь письменника у ювілейній збірці до 40-річчя літературної та наукової діяльності І. Франка (1914 р.). Матеріали листування показують, що В. Гнатюк і І. Кривецький входили до складу ювілейного комітету й звернулися до багатьох діячів культури і науки з проханням узяти участь у ювілейній збірці, зокрема і до В. Г. Короленка. Просвітянин надіслав до ювілейного збірника на честь І. Франка нарис “Нірвана”, в якому описується важка доля українців, які у

результаті історичних подій опинилися далеко від своєї батьківщини [257, с. 91 – 100].

Безперечно цікавою сторінкою взаємин просвітянина з українською творчою інтелігенцією були його зустрічі з І.К. Тобілевичем і акторами трупи Саксаганського. В.Г. Короленко гаряче цікавився українським сценічним мистецтвом і читав п'єси, подаровані І.К. Тобілевичем. Щоразу, коли І.К. Тобілевич приїздив у Полтаву з трупою Саксаганського, він постійно відвідував В.Г. Короленка і приносив йому квитки на спектаклі. У родині Короленків збереглися спогади про те, як вони відвідували театр, захоплювалися прекрасним виконанням українських п'єс і виконавським талантом М. Заньковецької [139, с. 222].

Джерела свідчать, що просвітянин у 1914 р. на сторінках газет “Русские ведомости” та “Полтавский день” підтримував прогресивне вчительство, що на своєму всеросійському з'їзді вимагало запровадження в народних школах навчання рідною мовою з паралельним вивченням у них російської [233].

Аналіз архівних матеріалів показує, що 6 квітня 1917 р., виступаючи на з'їзді вчителів Полтавського повіту, В.Г. Короленко перший відверто заговорив про те, що в навчальних закладах необхідно вести викладання рідною мовою [455]. Один із його сучасників, відомий український просвітитель, етнограф, літературний діяч Григорій Коваленко згадував: “На великодніх святках (1917 р.) скликаний був у Полтаві з'їзд учителів повіту. До того з'їзду готувалися, шкільна справа в нових умовах мусила піти тим чи іншим шляхом, і це мало велику увагу на Полтавщині, з'їзд відкрився в залі повітової управи. Голова управи звернувся до з'їзду з російською промовою. Після нього виступив з великою, теж російською промовою, шкільний інспектор. Промова була складена “за всіма правилами ораторського мистецтва – і в ній ні слова не було сказано про те, якою мовою навчати у школах на Полтавщині, а це питання найгостріше стояло тоді на черзі. Але ось виступив старий В.Г. Короленко. І він перший на тому з'їзді одверто заговорив про те, що політична вільність, здобута революцією, дає спроможність вести навчання рідною, українською мовою...” [320, с. 86 – 87].

Виступ був надзвичайно актуальним, враховуючи, що йшла стихійна українізація життя. В.Г. Короленко відстоював право українського народу на власну мову і культуру. Він вважав національну мову найбільш доцільним засобом спілкування, засобом створення культурних цінностей, зброєю народу в боротьбі за своє соціальне і національне визволення.

Учительський з'їзд 6 – 8 квітня 1917 р. ухвалив резолюції щодо покращення матеріального і правового становища вчительських кадрів, розповсюдження літератури з метою поширення загальноосвітніх знань серед широких верств населення. На з'їзді було прийнято також рішення, що школи України повинні бути україномовними, але й давати дітям знання з російської мови. З цією метою педагогічному бюро було доручено терміново попіклуватися про видання підручників та навчальних посібників для українських шкіл [455].

Як зазначає М.Я. Антоненць у статті “В.Г. Короленко і народна освіта”, у 1917 р., дбаючи про ліквідацію успадкованої від самодержавства масової неписьменності трудящих, просвітянин склав текст “Відозви культурно-освітньої секції професійних спілок”, у якій наголосив: “...Знання є сила. Грамотність – перший ступінь до здобуття необхідних знань... Тепер більше, ніж коли б то не було, неписьменний нагадує сліпого, який не може без сторонньої допомоги знайти свою дорогу. Великий процент неписьменності в нашій вітчизні є страшним злом, що виснажує наш край у тяжкій боротьбі за майбутнє... Навчатися ніколи не пізно. Приходьте ж у школи, які відкриваються освітньою секцією” [5, с. 80]. Відозва відіграла позитивну роль у подоланні неписьменності на Полтавщині.

Педагог-науковець А. Рубінштейн у статті “В.Г. Короленко і школа” розповідає, що у 1917 р. учасники вчительського з’їзду віддаленого повітового містечка Устьсисольська надіслали В.Г. Короленкові вітальну телеграму. У пушкінському домі збереглася його відповідь учителям від 9 вересня 1917 р.: “...Від душі бажаю, щоб цей перший з’їзд став початком об’єднання вчительського середовища, щоб це об’єднання поглиблювалось і розширювалось, допомагаючи працівникам народної школи в їхній важливій і нелегкій справі” [376].

Пильної уваги гідний лист В.Г. Короленка від 8 вересня 1918 р. до педагогічної ради першої української гімназії в Полтаві, де просвітянин підкреслював важливість взаємозв’язку російської та української освіти і культури: “Від душі бажаю вчителям і учням всіляких успіхів. Поряд із звільненою українською нехай процвітає і вільна російська школа, як прояв двох тісно пов’язаних і споріднених культур, яких чекає велика і вдячна робота. Поле освіти широке, на ньому багато місця для всіх”, – палко зазначав він [307, с.79].

Великого значення надавав В.Г. Короленко впровадженню просвітництва серед молоді. Спогади його сучасника П.О. Митропана, члена гуртка передової молоді, який діяв на початку ХХ століття у Полтаві, нині професора-літературознавця Белгородського університету, сербського перекладача українського походження, показують, що В.Г. Короленко з симпатією ставився до прагнень молоді до самоосвіти, вироблення у них суспільного світогляду, завжди допомагав порадою [293; 436, с. 185]. Сучасник Є.В. Дяченко пригадує, що у 1917 р. просвітянин порадив випускникам духовної семінарії не залишати навчання і після закінчення йти працювати народними вчителями [121].

Дослідник П.І. Негретов у збірці маловідомих матеріалів “В.Г. Короленко. Літопис життя і творчості. 1917 – 1921” розповідає, що просвітянин всіляко намагався допомагати дітям у реалізації їхніх творчих задумів і починань. 18 жовтня 1920 р. В.Г. Короленко звернувся до просвітянських діячів з проханням допомогти початкуючій поетесі А. Струковій продовжити навчання в Харкові. В рекомендаційному листі він написав: “Антоніна Антонівна Струкова відправляється до Харкова, для того,

щоб продовжити там своє навчання. Я її знаю і впевнений, що вона заслуговує всілякого співчуття і сприяння, про яке і прошу людей, які мене знають” [308, с. 173 – 174].

Спогади сучасників показують, що представники молоді Полтавщини навчалися і на власні кошти В.Г. Короленка, серед них юнак у школі садівництва, курсистка на вищих жіночих курсах, вислана до Полтави студентка та багато ін. [163, с. 519].

Аналіз листа В.Г. Короленка голові Раднаркому УРСР Х.Д. Раковському від 2 червня 1919 р. доводить, що просвітянин піклувався про існування та подальшу діяльність громадської культурно-освітньої організації Харківського товариства поширення в народі грамотності, яке багато років працювало не тільки в Харкові й губернії, але й у 1869 – 1918 рр. було всеросійським методичним центром культурно-освітньої роботи [268, с. 157 – 159].

Товариство у 1910 – 1912 рр. виступало ініціатором видання енциклопедії позашкільної освіти, у 1915 р. провело всеросійський з’їзд, спрямований на поширення в народі розумових розваг. У листі просвітянин наголошував, що педагогічно недоцільно руйнувати уже налагоджену просвітницьку справу Товариства грамотності, відбирати і переводити в інше відомство 4 бібліотеки-читальні, довідкове бюро з питань позашкільної освіти з прекрасною бібліотекою, створеною протягом багатьох років зусиллями комітету. В.Г. Короленко турбувався про надання самоврядування комітету Товариства грамотності, створення сприятливих умов для його подальшої просвітницької роботи [268, с. 157 – 159].

В останньому з шести листів до А.В. Луначарського В.Г. Короленко висловив думку про низький загальноосвітній рівень народу, зниження престижу ролі інтелігенції в розповсюдженні знань серед населення. Він переконував, що народ “...ще далекий від того, щоб стати на чолі найкращих прагнень людства. Йому потрібно ще навчатися, а не навчати інших” [215, с. 266].

Джерела свідчать, що завданням просвітництва В.Г. Короленко вважав не просто ліквідацію безграмотності, а формування свідомого ставлення до майбутньої життєдіяльності. Принципово важливою була його думка, що необхідно не тільки навчати людей читати і рахувати, а й сформувати у грамотних людей активну життєву позицію. “Вам і всім обездоленим, – закликав він, – усім, кому тепер темно, голодно, холодно, хто журиться, що його діти ростуть у фізичній і духовній темряві, без необхідних людині зручностей і без освіти, потрібно прагнути стати громадянином і свого міста і , головне, усієї своєї вітчизни” [175, с. 356].

Вивчення багатогранної епістолярної спадщини В.Г. Короленка доводить, що мотивом його просвітницької роботи з поширення загальноосвітніх знань серед населення були такі роздуми: “Народ ще помацки шукає книги, шукає відповіді, прагне, думає... і все-таки крок за кроком, невиразно і безладно перевалюється від повної неосвіченості до

елементів думок і знань...” [175, с.119 – 120]. Просвітянин був переконаний у тому, що розповсюдження елементарної грамоти – це самостійна рушійна сила культурного прогресу. Він відзначав, що народ поступово відшукує відповіді на запитання, прагне пізнання, крок за кроком отримує все більше знань і починає розмірковувати над явищами соціального життя [175, с. 119 – 120].

Таким чином, розглянутий матеріал показує, що протягом усього життя В.Г. Короленка не полишало бажання займатися просвітницько-педагогічною діяльністю серед тих, кого необхідно було навчати та виховувати з метою їхньої адаптації до соціально-освітніх перетворень, що набули сили після реформ 60-х рр., революційних подій 1905 – 1907, 1917 рр. У ході виконання В.Г. Короленком просвітницької роботи з поширення загальноосвітніх знань серед дітей та дорослих була реалізована соціально-психологічна функція, яка виражалася у розумінні освітніх потреб, діяльній допомозі в прагненні розвиватися, оволодівати культурними цінностями, досягати певних успіхів, долати зовнішні перепони, дбайливому ставленні до вияву та розвитку здібностей, обдарувань і талантів різних соціальних верств населення.

Прогресивна громадсько-просвітницька діяльність В.Г. Короленка наприкінці XIX – початку XX ст. сприяла якісному розвитку освіти в тогочасному суспільстві, пробудженню громадської самосвідомості населення, що в свою чергу суттєво підвищило культурний рівень і політичне життя в цілому. Основними формами просвітницької роботи В.Г. Короленка з поширення загальноосвітніх знань, як свідчать проаналізовані джерела, були:

- розповсюдження книжок у народі, проведення народних читань;
- сприяння у комплектації громадських бібліотек книжками різних жанрів;
- участь у боротьбі за відкриття доступної мережі культурно-освітніх закладів для народу;
- навчально-виховна робота з різними категоріями дітей;
- робота у ряді громадських товариств;
- організація та проведення культурно-просвітницьких заходів серед різних соціальних верств населення;
- сприяння розвитку періодичної преси, як засобу поширення грамотності серед народу;
- публіцистичні виступи на педагогічні теми.

Проаналізований вище матеріал показує, що під час виконання просвітницької діяльності В.Г. Короленко здійснював організаторсько-інформуючу та керівну функції.

Після смерті В.Г. Короленка згідно з постановою Раднаркому України від 24 січня 1922 р. для вшанування його пам’яті і продовження справи просвітництва народу було запропоновано провести низку культурно-освітніх заходів:

- видати за рахунок держави російською та українською мовами повне зібрання творів письменника, з таким розрахунком, щоб найбільш

популярні серед них були безкоштовно розповсюджені серед робітників і селян;

- встановити у Полтаві пам'ятник В.Г. Короленку;
- організувати у Полтаві Будинок відпочинку для літераторів та вчених імені В.Г. Короленка;
- Харківську обласну бібліотеку назвати його іменем;
- присвоїти ім'я В.Г. Короленка училищу сліпих у Харкові;
- назвати ім'ям В.Г. Короленка в кожній губернії по одному дитячому будинку Наркомздраву и Наркомпросу для голодуючих дітей;
- влаштувати в будинку, де проживав В.Г. Короленко, музей;
- організувати в селищі Хатки в будинку, спорудженому В.Г. Короленком, школу його імені.

Аналіз виконання цих рішень показує, що більшість з них залишилась не реалізованими і понині. Видання перекладів творів В.Г. Короленка ні російською, ні українською мовами здійснено не було, але робота в цьому напрямку велася. Полтавський будинок письменників не відкрито, для встановлення пам'ятника відомому письменникові, просвітянину знадобилося більш ніж 80 років.

Можна порадити з того приводу, що пункти 4, 5, 6 даної постанови були виконані ще у 1922 році, так як обласній бібліотеці й училищу сліпих у Харкові, трудовій колонії в с. Трибах було присвоєно ім'я В.Г. Короленка.

До 25 роковини з дня смерті його ім'я було присвоєно також Полтавському державному педагогічному інституту (тепер університет), середній школі № 10, Полтавському краєзнавчому музею, вулиця Мало-Садова перейменована у вулицю Короленка. Ще планувалося на дачі письменника у с. Хатки влаштувати школу, але це виконано не було.

У зв'язку з 100-річчям від дня народження просвітянина постановою Президії Верховної Ради ЯАРСР амгінській середній школі №1 було присвоєно ім'я В.Г. Короленка. Зараз у ній навчається близько 1100 учнів, працюють 134 учителі, 2 психологи, 5 соціальних працівників, 3 бібліотекарі. В кінці навчального року кращому учню цієї школи присвоюється звання лауреата і почесна премія імені В.Г. Короленка. Зараз у школі працює літературно-краєзнавчий гурток "Юний короленкознавець" під керівництвом учителя-методиста, відмінника освіти Російської Федерації І.С. Баранової. Центральна улусна бібліотека у Амзі носить також ім'я В.Г. Короленка.

Час від часу в Полтаві проводились Короленківські читання до пам'ятних дат (1978, 2001, 2003 рр.), видавалися матеріали цих конференцій. До 80-ої річниці з дня смерті просвітянина було проведено цілу низку заходів: відбулася серія передач по полтавському радіо (за участю відомих артистів Жанни Северин та Валерія Івакіна), та й телебачення присвятило Короленкові кілька сюжетів, побачила світ дуже цікава книга Любові Гейштор "Вблизи Короленко", пройшли її численні презентації, видана книга Бориса Левіна "Великий праведник", які у 2003 р. удостоєно ювілейної Короленківської премії.

Оприлюднено на радіо перший переклад українською мовою програмного оповідання В.Г. Короленка “Парадокс” (перекладачі Леонід Бразов та Наталя Безобразова), у вестибулі корпусу Полтавського педагогічного університету відкрито пам’ятник письменнику, споруджений на гроші, зібрані студентами, викладачами, співробітниками вузу (скульптор В.С. Бабенко), підготовлено міжнародну конференцію “Короленко і світ” з публікацією програмних доповідей та ювілейний номер журналу “Рідний край”, зусиллями викладачів кафедри зарубіжної літератури на філологічному факультеті Полтавського педагогічного університету переобладнано музей-кімнату В.Г. Короленка [21, с. 15 – 16].

З нагоди 150-річчя від дня народження В.Г. Короленка зроблено ремонт у музеї, відновлено зусиллями Героя України Семена Свиридовича Антонця дачу письменника у с. Хатках, де відкрито філіал Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка. Слов’янський клуб м. Полтави піклується про створення “Короленківської енциклопедії”.

3.2. Правозахисна діяльність просвітянина

Вивчення й аналіз праць В.Г. Короленка, листування, щоденникових записів та деяких архівних матеріалів [162; 164; 167; 170; 175 – 177; 182; 186; 199; 206; 215; 230; 259-260; 268; 269; 308; 367; 368; 453] дозволяє стверджувати, що захист прав людини був однією з вагомих сторін багатогранної діяльності просвітянина. Туди, де зневажалось почуття людської гідності, де порушувалась соціальна справедливість, де чулося горе, – туди прагнув він – правозахисник, борець за щастя людини. До нього, як до правозахисника, з листами зверталися прості люди, де б він не жив, – у глухому В'ятському засланні чи в заполярній Якутії, у Нижньому Новгороді, Петербурзі чи на Полтавщині, – прибували ходаки від сіл, волостей, а іноді від інших повітів. І не було випадку, коли б В.Г. Короленко залишався байдужим до народного горя, до страждань людини.

Основний мотив правозахисної діяльності просвітянина можна визначити словами головної дійової особи його оповідання “Парадокс”: “Людина створена для щастя, як птах для польоту” [209]. Регулятором його правозахисної діяльності було тлумачення понять добра і зла, розкрите в філософсько-художньому творі “Сказання про Флора, Агриппа і Менахема, сина Іегуди”: “Сила руки не зло і не добро, а сила; зло або добро в її застосуванні. Сила руки – зло, коли вона піднімається для грабунку і скривдження слабшого; коли ж вона піднята для праці й захисту ближнього – вона добро” [227]. Рука самого В.Г. Короленка піднімалася лише для утвердження в суспільстві добра і справедливості.

Джерела свідчать, що ще з дитячих років В.Г. Короленко був чутливий до питань моралі та справедливості. Прикладом цього є епізод із автобіографічної повісті В.Г. Короленка “Історія мого сучасника”, що показує, як у 1871 р. під час навчання в рівненській гімназії він організував збір коштів для дітей з малозабезпечених родин, які не мали змоги заплатити за навчання і в зв’язку з цим були виключені з навчального закладу [185, с. 230 – 231].

У 1876 р., захищаючи людську гідність студентів Петровської землеробної та лісної академії, В.Г. Короленко склав текст і підписався першим під колективною заявою-протестом проти адміністрації академії, яка взяла на себе функції поліцейського розшуку.

Особливої активності правозахисна діяльність В.Г. Короленка набула у 90-х рр. XIX та на початку XX ст. Джерела свідчать [164; 171; 182; 229], що у 1891 – 1892рр. В.Г. Короленко брав діяльну участь у ліквідації наслідків голоду у Середньому Поволжі. З метою надання допомоги голодуючому селянству з його ініціативи було створено Нижньогородський губернський благодійний комітет. В.Г. Короленко разом з Н.Ф. Анненським розробили проект статуту губернської благодійної комісії, який було покладено в основу діяльності всіх губернських комітетів. Згідно зі статутом членам благодійного комітету необхідно було постійно спілкуватися з селянами та

губернським керівництвом для ознайомлення та з'ясування ходу справи на місцях. Для реалізації положень статуту В.Г. Короленко наприкінці лютого 1892 р. виїжджав до Сергачського та Лукоянівського повітів Нижньогородської губернії [182, с. 23].

Спогади сучасників показують, що 28 березня 1892 р. В.Г. Короленко виступив з доповіддю у Нижньогородському благодійному комітеті про результати обстеження Сергачського та Лукоянівського повітів, а 29 березня – безпосередньо на засіданні Лукоянівської продовольчої комісії. Матеріали обстеження В.Г. Короленко опублікував у газеті “Русские ведомости”, чим домогся збільшення розміру позики для селян [163, с. 566]. В.Г. Короленко сам організував допомогу голодуючим селянам, на його ім'я стали надходити кошти з усіх куточків країни. Наперекір шаленому цькуванню з боку Нижньогородської губернської адміністрації і розлюченим самодержавцям, він власноруч складав списки найбільш нужденних селян, на гроші, які були зібрані редакціями “Русской мысли” та “Русских ведомостей” і на благодійні кошти приватних осіб, організував і відкрив у 22 селищах Лукоянівського повіту Нижньогородської губернії 60 громадських їдалень.

В.Г. Короленко брав енергійну практичну участь у боротьбі з голодом, а також публікував на сторінках газети “Русские ведомости” свої спостереження, роздуми у вигляді статей, які пізніше увійшли до книги “В голодний рік”, виданої у 1893 р. В ній він так описав свої враження та почуття: “Довго буду я пам'ятати цю весну... необхідність підняти руку, щоб викреслити ім'я не дуже зголоділої дитини, тому що їх багато... І все-таки одну треба викреслити, тому що їх багато... І я відчуваю, що голова стає важкою і нерви притупляються, і бачиш, що разом зі справою допомоги робиш жорстоку справу, тому що ця риска, проведена по імені дитини, примушує її голодувати і плакати... А не можна, тому що їх дуже багато...” [164, с. 132].

Діяльність з ліквідації наслідків голоду вимагала від громадського діяча величезних моральних та фізичних сил, так як кількість голодуючих з кожним днем не зменшувалася, а, навпаки, збільшувалася. Аналіз епістолярної спадщини просвітянина показує, що в його правозахисній діяльності інколи траплялися і прикрі випадки, які не піддавалися контролю. Саме такий випадок В.Г. Короленко описав у листі до своєї дружини від 12 березня 1892 р.: “Вчора якась, зовсім не записана у списку дівчинка років 12 прийшла, взяла відрізаний хліб і почала їсти. Навколо стали говорити, що вона “не за законом”, так як не внесена до нашого списку, але вона продовжувала, не звертаючи ні на кого уваги. З'ясувалося, що це сирітка, матері немає, батько пішов десь. Говорили, що вона не їла два дні. Ми, звичайно, відразу внесли її в список” [164, с. 131; 182, с.34].

Спогади сучасників свідчать, що у квітні 1892 р. під час весняної повені, напередодні пасхального свята, поселення Тетюші Лукоянівського повіту було відрізане від міста. Їдальні, задалегідь не забезпечені продовольчими запасами, 2 дні не змогли годувати людей обідами. В.Г.

Короленко, дізнавшись про це, швидко закупив усе необхідне для їдалень і на свій ризик повіз продовольство у Тетюші. У результаті він влаштував свято своїм голодуючим та врятував декілька життів від голоду [163, с. 207; 182, с. 40].

У публіцистичних виступах у центральній пресі В.Г. Короленко викривав бездіяльність Нижньогородського губернатора Баранова і земських ділків, боровся з наклепами проти селян, які з'являлися на сторінках наближеної до царя найреакційнішої газети князя Мещерського "Гражданин". Правозахисник зображував реальне становище голодуючого і безправного населення, яке знаходилося під ярмом земського керівництва і вказував на неможливість допомогти тільки їдальнями там, де не знаходить місця державна підтримка і допомога: "...скільки тут нескazanного горя, – в цих хатинах, повз які ми проїжджаємо зі своєю мізерною допомогою...", – зазначав він [164, с. 205].

Аналізуючи діяльність губерньського керівництва, спрямовану на організацію допомоги голодуючим, В.Г. Короленко у 1892 р. у своєму щоденнику записав: "Земське керівництво воювало не з голодом, а зі спробами годування голодних" [388, с.11]. Визначаючи причини голоду селянства, він вказував на те, що це явище пов'язане в першу чергу з безпощадним розоренням сіл та крихітних поселень поміщиками і земським керівництвом, піддав нищівній критиці результати трагічного впливу соціально-економічної дійсності царської Росії на умови життя селян і їхніх дітей, низький рівень їхньої духовної культури та приреченість на безпросвітне існування.

Особливо хвилюючими були враження В.Г. Короленка під час ліквідації голоду від страждання дітей. У книзі "В голодний рік" він розповідав: "Там трьохрічна дівчинка просить зарити її в земельку і мати розуміє, що це абсолютно правильно, тільки "не дозволяє віра". В іншому місці друга мати, доведена до нестями невпинним криком маленької дівчинки, кинула її з пічки. Дівчинка сильно забилася, але віддихалася. "Могла так і зовсім убитися", – говорять їй. – "Так що? Один кінець. З голоду – хіба легше подихати". Перші міркування, коли чуєш ці факти, – писати, кричати, телеграфувати: "У селі Шутилове хлопчик покусав з голоду матір". Але в ту ж хвилину поглянеш навкруги і відчуваєш, скільки в цій телефонограмі буде неправди і фальшу. Хіба тільки це в одному Шитилові й один хлопчик? Хіба тільки одна мати стікає тепер сльозами і кров'ю... адже це все навколо, у всіх цих загублених у снігах селах і поселеннях, адже це крапля, дрібниця, атом горя, яким знемагає кожна хатина, кожний вечір, коли на полатах плачуть голодні діти, які не можуть заснути..." [164, с. 129].

Аналіз щоденникових записів В.Г. Короленка показав, що він занотовував усі болючі враження і проблеми, з якими стикався під час допомоги голодуючим: "Скільки випробувань винесли на своїх тендітних плечах діти – годувальники: обходили в день по двадцять – тридцять і більше верст, щоб принести додому кошик мізерних шматочків "хліба" і

серед них цвілі жмути лободи... Смертельна туга, яка звила свої гнізда в дитячих серцях... От що, – зазначав В.Г. Короленко, – називається голодом у нашому ХІХ столітті” [164, с. 130, 185].

Тема страждання дітей знову прозвучала в його повісті “Павловські нариси”, де В.Г. Короленко, переконаний у тому, що кожна дитина має право на щасливе життя, привернув увагу громадськості та влади до безправного, жалюгідного становища дітей у маленькому кустарному містечку Павлово Нижньогородської губернії. Просвітянин звинувачував владу у жорстокості, відсутності людяності у ставленні до дітей, не виконання урядом Росії культурно-освітньої місії, викривав залучення дітей до непосильної праці [206]. Досліджуючи морально-побутову сторону участі дітей у ярмарковому житті в Павлово, В.Г. Короленко відзначав: “...ви побачите убогі, змарнілі, виснажені обличчя дітей, які співають і танцюють до пізньої ночі в обстановці самого брудного розгулу” [206]. Він виступав проти підліткової проституції.

Особливо значну роль в утвердженні В.Г. Короленка як відомого правозахисника простого народу відіграв його виступ у 90-х рр. ХІХ століття на захист селян-удмуртів, які безпідставно звинувачувалися царською владою в ритуальному вбивстві. Затіяне з метою розпалювання національної ворожнечі, звинувачення селян-мултанців у ритуальному жертвоприношенні жебрака-росіянина Матюніна, християнського віросповідання, базувалося на наклепі. В.Г. Короленко, домагаючись дотримання владою елементарної законності, став на захист безправних селян у Мултанській справі [154; 163; 182]. У листі головному редакторові газети “Русские ведомости” В.М. Соболевському від 18 жовтня 1895 р. правозахисник писав: “Люди гинуть невинно... і я не можу зараз ні про що більше думати” [182].

У результаті проведеної В.Г. Короленком кампанії на захист мултанців було призначено перегляд справи. Захищаючи їх, він написав низку статей, у яких викривав махінації царського суду. На цей раз В.Г. Короленко був присутній на суді як громадський захисник. У своїх промовах він довів, що обвинувачення було наклепницьким, його сфабрикували поліцейські власті не без відома і схвалення прокуратури.

Перемогла залізна воля правозахисника, його любов до народу і справедливості. Суд змушений був винести виправдувальний вирок. Це був захист правди, захист російської культури, честі і гідності всього народу. Виправдальний вирок був схвально сприйнятий демократичною громадськістю Росії, яка визнала В.Г. Короленка саме як правозахисника.

В.Г. Короленко доповідав про результати Мултанської справи в Антропологічному товаристві при Військово-медичній академії (1896 р.). Упродовж 1895 – 1898 рр. про Мултанську справу він написав десять статей, які були опубліковані в “Русских ведомостях”, “Русском богатстве” та інших періодичних виданнях.

Аналіз епістолярної спадщини показує, що в той час, коли В.Г. Короленко боровся за життя мултанців, його донька Оля померла. З цього

приводу у листі братові Іларіону він писав: “...неминуче горе: в цей час наша маленька Оля померла... Не знаю, що було б зі мною, якби ще й мултанців закатали. Так хоч знаєш, що їздив недаремно, і власне горе пом’якшувалося, коли думав про ту хвилю радості, яка влилася після суду в Мултані” [229, с. 257].

Джерела свідчать, що у 1902 р. В.Г. Короленко виступив із протестом проти відміни виборів О.М. Горького в члени Російської Імператорської Академії Наук за вказівкою царя Миколи II. У зв’язку з цим просвітянин направив 25 липня 1902 р. листа до Академії Наук, у якому відмовився від звання почесного академіка, публічно пояснивши причини свого вчинку: “... моя совість... не може змиритися з мовчазним визнанням належності мені погляду протилежного моєму справжньому переконанню, ...я не знаходжу виходу із цього положення в межах діяльності Академії, – я вимушений скласти з себе моральну відповідальність за повідомлення, оголошене від імені Академії, в єдиній доступній мені формі, тобто разом із званням Почесного Академіка” [240, с. 50].

У 1906 р. В.Г. Короленко захищав права селян Великих Сорочинців, над якими було вчинено криваву розправу. Зібравши і ретельно перевіrivши всі факти, просвітянин опублікував 12 січня 1906 р. у газеті "Полтавщина" відкритий лист до статського радника Полтавського губернського правління Філонова, з метою привернути увагу громадськості до жорстокої політики властей, довести справу до суду [230; 453].

Аналіз відкритого листа показує, що В.Г. Короленко перш за все протестував проти безкарності офіційної посадової особи, яка дозволила собі масові катування ні в чому не винних людей. Громадський діяч засуджував систему, яка мовчки погоджувалася з порушеннями її представниками встановлених нею ж законів. Він добивався суду над чиновником, який дозволив собі чинити беззаконня. В.Г. Короленко стверджував, що необхідно було на підставі закону розібратися в тому, що трапилося, й судити винних, а не чинити беззаконні розправи [230; 453].

Обнародування письменником матеріалів розправи над селянами змусило уряд провести розслідування. Джерела свідчать про те, що дії В.Г. Короленка були добре продуманими й обґрунтованими. Письменник вірив, що гучно сказане ним слово ще може зупинити епідемію жорстокості, яка розлилася по всій країні.

Багато було зроблено В.Г. Короленком для захисту прав національних меншин на початку ХХ ст. У червні 1903 р. відбувся Кишинівський погром. Нарис “Будинок № 13” – наслідок поїздки В.Г. Короленка до Кишинева, в якому правозахисник зобразив жахливу картину вбивства дітей, жінок, літніх людей. Він засуджував політику місцевих органів влади, які розпалювали націоналістичну ворожнечу, дозволили трапитися такому жахливому злочинству і пасивно за цим спостерігали. У 1905 – 1907 рр. він виступав перед місцевими жителями Полтави, переконуючи їх не вчиняти єврейських погромів, написав декілька звернень до народу [450;451; 452].

Джерела свідчать, що у 1913 р. В.Г. Короленко виступав також на захист пригноблених національних меншин у справі єврея Бейліса. Передова громадськість на чолі з В.Г. Короленком і М.О. Горьким організувала у Петербурзі комітет з боротьби з антисемітською політикою царського уряду. Комітет виступив на захист Бейліса, звинуваченого властями у ритуальному вбивстві, на суді. За станом здоров'я громадський діяч не міг брати участі у суді, тому боровся з беззаконням влади виступаючи у періодичній пресі. У цей час він написав і опублікував 15 статей у різних газетах на захист єврейського народу. Зокрема, у газеті “Киевская мысль” були надруковані такі статті: “На Лук’янівці” (1913, № 291), “Бейліс і мултанці” (1913, № 292), “Ще про Лук’янівку” (1913, № 294).

На початку ХХ ст. продовжувалася активна правозахисна публіцистична діяльність В.Г. Короленка. Зокрема перед першою світовою війною він опублікував серію статей проти поліцейських знущань, страт у царських в’язницях, піднімав свій голос на захист пригнобленого, позбавленого всіх прав народу. Голос його, чесний, сміливий і принциповий, закликав до боротьби за ідеали рівності, справедливості, людяності.

Аналіз щоденникових записів В.Г. Короленка [175 – 177] свідчить, що упродовж 1918 – 1920 рр. він, користуючись авторитетом видатного російського письменника і поборника людських прав, безперервно клопотався про арештованих і засуджених у різних владних інстанціях. Він рятував людей від швидкої розправи, не дивлячись на їхній соціальний стан і політичні переконання. Так, 29 березня 1918 р. громадський діяч урятував від розстрілу шістьох селян із Мачух, яких чекісти тримали як заручників на Південному вокзалі [365].

В умовах ворожнечі 1918 – 1920 рр., яка викликала потоки крові, хворий і втрачаючий силу В.Г. Короленко не переставав наполегливо і невпинно боротися за кожне людське життя. В обстановці загального хаосу, розрухи, смертей і жорстокості Володимир Галактіонович закликав до милосердя, захисту і спасіння самого головного, самого цінного на Землі – людського життя. Борючись з беззаконнями і свавіллям, жорстоким насиллям, В.Г. Короленко гнівно засуджував безсудні розстріли, підкреслюючи, що зникла будь-яка повага до людського життя.

У багатьох випадках В.Г. Короленко здійснював заступництво за страждаючих від насилля у якості почесного голови полтавського політичного Червоного Хреста, створення якого відбулося в листопаді 1918 р. Долаючи численні перешкоди, Червоний Хрест виконував свою правозахисну місію при всіх часто змінюваних владах. Практична робота співробітників Червоного Хреста зводилася до надання гуманітарної та правової допомоги жертвам політичного терору [109].

Захисник прав народних мас, В.Г. Короленко рішуче виступав проти беззаконня, полтавці називали його “совістю Полтави”. При частих змінах влади, коли представники різних владних структур чинили розправу над своїми політичними противниками, він одразу ж ставав на захист тих, кому

загрожувала незаконна розправа. Глибоко обурюючись, коли місцева адміністрація судила і карала (а часто карала й без суду) не за вчинки, а за спосіб мислення усіх, хто думав не так, як ті, які були при владі, письменник, використовуючи свій авторитет та дружні взаємозв'язки, кидався рятувати цих людей, ставав на їх захист.

Знемагаючи від хвороби, він не переставав настійливо боротися за кожне людське життя. У листі від 4 серпня 1920 р. до А.В. Луначарського В. Г. Короленко писав: “Наскільки мій слабкий голос буде в силах, я до останнього подиху не перестану протестувати проти безсудних розстрілів і проти дітовбивства” [215, с. 241].

Аналіз листів В.Г. Короленка до А.В. Луначарського та Х.Д.

Раковського [215; 268; 269] показав, що письменник закликав владу в ім'я порятунку людського життя піднятися вище класових і політичних інтересів, захистити найголовнішу і найдорожчу цінність на Землі – людину. “Навіть при царській владі, – писав просвітянин у листі до голови Раднаркому УРСР Х.Д. Раковського, – соромилися страчувати дітей, та ще “в адміністративному порядку”, без суду. Зараз в Українській Республіці таке адміністративне дітовбивство вже набуває характеру “побутового явища”. Оскільки в нас відсутні органи гласності, в яких я міг навіть при царській владі протестувати проти тогочасної епідемії смертних кар, то я змушений обмежитися цим листом до Вас” [341, с. 30].

Дуже часто у листах до Х.Д. Раковського В.Г. Короленко просив полегшити долю окремих людей, розкривав порушення законів, які досить часто допускалися місцевими властями. В одному з листів Х.Д. Раковському він писав: “І ось тепер знову позасудові розстріли, в тому числі юнака, майже дитини Марченка та артиста української трупи Красиленка. Потрібно знати, яке значення українське суспільство надає своїм акторам. Театр протягом тривалого часу був осередком української культури і все, що стосується театру, змушує українця насторожитися. А тут позасудове вбивство вночі згідно з якоюсь таємною постановою, прямо на вулиці...” [365, с. 87].

Джерела свідчать, що у червні 1919 р. В.Г. Короленко став на захист одного з активістів полтавської “Просвіти”, співака й режисера О.

Островського. Остання надія врятувати життя О. Островського була на втручання Х.Д. Раковського, і 20 червня 1919 р. В.Г. Короленко написав йому листа: “Ці два дні минули в мене серед хвилювань за одне життя: людину вже прирекли... йдеться про артиста української трупи Островського, письменника-драматурга і режисера. Страта його, знову позасудова і протиправна, стала б жорстоким викликом цілком законним почуттям українців...” [269, с. 163].

В.Г. Короленко просив голову українського радянського уряду не допустити розправи над відомим діячем української культури. “Я від усієї душі закликаю, – писав письменник-гуманіст, – навіть не про милосердя до нього, а про просту справедливість, правосуддя і ... про просту розсудливість

влади” [269, с. 163]. Проте цього разу прохання В.Г. Короленка не допомогли, О. Островського розстріляли у Києві.

Аналіз епістолярної спадщини [175] показав, що В.Г. Короленко постійно піклувався про звільнення з-під арешту дітей та підлітків. Певні зрушення у відновленні законності та правопорядку завдяки клопотанням і авторитету В.Г. Короленка все ж таки відбувалися. Зокрема, на початку серпня 1920 р. через клопотання В.Г. Короленка була звільнена 17-річна Євдокія Пищалка, засуджена до розстрілу [308, с. 242-243]. 13 вересня 1920 р. у листі до голови Червоного Хреста П.С. Івановської просвітянин піклується про арештовану 14-річну дівчину Рахіль Адліванкіну [308, с. 168].

Як зазначають дослідники В. Ревегук та Н. Кочерга у монографії “В.Г. Короленко у Полтаві”, на початку жовтня 1920 р. у Полтаві за підозрою створення антибільшовицької організації, було заарештовано 173 чоловіка, серед них учителі шкіл і гімназій, викладачі вузів, працівники кооперативних організацій і “Просвіти”. У зв’язку з цим було закрито також просвітницьку організацію “Українська культура”, бібліотеку Полтавської спілки споживчих товариств, знищено її книжкові та газетні фонди. Більшість заарештованих полтавців не брала участі в протибільшовицькій боротьбі, а проводила культурно-просвітницьку роботу серед свого народу [365].

В.Г. Короленко декілька разів звертався до місцевої влади, доводячи безпідставність арешту і просив відпустити Н. Шевченка і С. Фесенко, знаних на Полтавщині діячів просвітницького руху, під своє поручительство, але їх відправили до Харкова. 3 лютого 1921 р. він звернувся з листом до Х.Д. Раковського з проханням не допустити розправи над українськими просвітянами. Завдяки його клопотанням частину заарештованих удалося врятувати [365].

Вивчення та аналіз матеріалів ЦДАВОВУУ свідчить, що В.Г. Короленко звертався декілька разів із проханням про помилування приречених на страту і до голови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Г. Петровського [515]. На прохання письменника Г. Петровський своїм розпорядженням неодноразово скасовував страти.

Предметом опіки письменника були і військовополонені. Він закликав не забувати про співвітчизників, які були у полоні в Німеччині та Австрії, турбувався про їх повернення на батьківщину [109].

Репутація заступника за несправедливо скривджених, з якою він увійшов в історію, буде суттєво не повною, якщо ми не врахуємо своєрідності форм його захисту. У деяких випадках “підзахисні” В.Г. Короленка були приречені на пасивне очікування результатів зусиль і клопотів свого захисника. Він, звісно, радів, коли ці клопоти мали успіх. Справжньою перемогою були для нього випадки, коли йому вдавалось вдихнути мужність у серце пригніченої людини, допомогти їй розігнутися під тягарем завданої несправедливості і самій вступити на шлях боротьби з кривдником. Для просвітянина це було рівнозначно другому народженню, повному перетворенню людини.

Дуже по-сучасному звучить короленківський заклик захистити найбільшу цінність на землі – людське життя. Він був переконаний, що людину не можна засудити за переконання. На його думку, “карати можна лише за вчинки, а не за думки” [268, с. 151].

Він був гуманістом, який боровся за торжество істини, свободи і права, проти прагнення будь-якої влади порушити ці пріоритети. Життя людини він вважав священним, підкреслюючи, що страчувати за переконання не можна. Він вважав, що людина зобов’язана бути перш за все гуманною, що необхідна справедливість, що совість повинна керувати нашими вчинками.

У жовтні 1920 р. просвітянин так оцінював власні результати правозахисної діяльності: “Результатів мало... але й покинути не можна, коли успіх тієї чи іншої дрібниці означає часом людське життя...”. Показово, що діяльність із захисту арештованих В.Г. Короленко продовжував буквально до повного виснаження своїх сил. Останнє клопотання датується 16 грудня 1921 р., коли до смерті письменника залишалось лише 9 днів.

У відомому нарисі-портреті “Володимир Галактіонович Короленко” О. М. Горький писав: “...Кожна розмова з ним зацікавлювала моє уявлення про В.Г. Короленка як про великого гуманіста. Серед російських культурних людей я не зустрічав людини з такою невтомною жадобою “правди-справедливості”, людини, що так проникливо почувала б потребу втілення цієї правди в життя...” [163, с. 162].

“Совість епохи”, “світлий духом”, “праведник”, “адвокат слабких і пригноблених”, “апостол діючої любові”, “живий червоний хрест”, “моральний геній” – так говорили про В.Г. Короленка сучасники, його моральний авторитет був надзвичайно високим.

В.Г. Короленко переконував: “Потрібна справедливість! Коли вона, накопичуючись потроху, маленькими іскорками, утворює великий вогонь, він спалить усю неправду і весь бруд землі, і тільки тоді життя змінить свої важкі, сумні форми. Завзято, не шкодуючи себе, нікого і нічого, вносьте в життя справедливість, – ось як я думаю” [175, с. 144].

Вивчення та аналіз різних джерел свідчить, що все своє життя В.Г. Короленко боровся за людську гідність скривджених, за справедливість і щастя людей, проти соціального і національного гноблення та націоналізму, бажав бачити їх мужніми і незалежними. Мотивом правозахисної діяльності В.Г. Короленка було покращення життя людини, боротьба за її права та свободи.

В основу правозахисної діяльності В.Г. Короленка була покладена реалізація ідей правдивого правосуддя і справедливості, свободи совісті і свободи національного самовизначення, захисту людської гідності, рівність усіх перед законом і серйозне, добросовісне ставлення до закону, який нормує життєві відносини. Правозахисна діяльність просвітянина базувалася на принципах гуманізації і демократизації, інтеркультурності.

3.3. Соціально-педагогічна робота В.Г. Короленка у “Лізі порятунку дітей”

Вивчення та аналіз спогадів сучасників В.Г. Короленка і знайдених в архівах матеріалів [163; 305; 443; 444; 446; 447; 527; 530] показує, що просвітянином у досліджуваний період було накопичено корисний досвід практичної соціально-педагогічної роботи у “Лізі порятунку дітей”.

У результаті Першої світової війни і громадянської війни у державі значно знизився рівень економічного життя населення, відбулося руйнування соціально важливої ланки виховного впливу на молодь – сім’ї, і, як наслідок, – стрімке зростання кількості безпритульних. Становище дітей завжди невіддільне від матеріальних умов життя та культурного рівня суспільства, морального обличчя батьків і навколишнього середовища.

На початку ХХ ст. безробіття батьків штовхнуло на вулицю тисячі підлітків, позбавило їх можливості навчатися, до них приєдналися діти-сироти, чий батьки загинули під час першої світової та громадянської воєн. Знедолені діти збивалися у гурти, де процвітали жорстокі бійки, насилля, правопорушення. Їх пересування по країні носило неконтрольований характер, а кількість ніким не обліковувалася. У пошуках їжі й тепла вони перебиралися на південь, у досить хлібну та затишну на ті часи Полтаву. Бездомні, здичавілі діти на вулицях Полтави стали звичним явищем, ніхто не опікувався їхнім становищем.

В.Г. Короленко одним із перших привернув увагу влади і громадськості до проблем порятунку знедолених дітей. Загибель сотень невинних дітей сприймалася ним як трагедія, яка свідчила про руйнацію в суспільстві загальнолюдських цінностей – милосердя і співчуття. В.Г.

Короленко взяв на себе ініціативу звернення до влади з пропозицією щодо організації порятунку дітей у масштабі всієї країни. Він закликав, застерігав, спонукав до активних дій, керуючись лише одним бажанням – захистити права дітей на життя, зберегти їх від фізичного і духовного вимирання.

Із його ініціативи та за власним сприянням у Полтаві у жовтні 1918 р. була заснована благодійна громадська організація “Ліга порятунку дітей”, до якої увійшов 191 представник місцевої інтелігенції [443, арк.7 – 8]. Адміністративна влада, що у цей час часто змінювалася, по-різному ставилась до появи такої організації, особливо з недовірливою обережністю до її політичного спрямування. Гетьманська влада вважала її соціалістичною організацією, Директорія – більшовицькою, радянська влада – буржуазною. Особисто В.Г. Короленко, визначаючи мету і принципи існування Ліги підкреслював: “Діяльність Ліги – поза політикою, поза класами, поза станами ... Немає для нас класових дітей, є тільки діти, які страждають” [108, с. 133]. Він постійно наголошував, що діяльність Ліги аполітична і має на меті справу людинолюбства та справедливості.

Вивчення та аналіз архівних матеріалів свідчить, що статут Ліги було підтримано й зареєстровано 29 січня 1919 р. Полтавським окружним судом [443, арк. 9]. У статуті зазначалося, що основними завданнями організації

були турбота про дітей-сиріт і безпритульних, порятунок їх від голоду, сприяння фізичному, розумовому, моральному вихованню, розробка питань правового і соціального захисту дітей. Для вирішення цих завдань “Ліга порятунку” мала налагодити постачання дітей продуктами харчування й одягом, організувати для них притулки, колонії, лікарні, школи, санаторії, дитячі ясла й садки, відкрити довідкові трудові бюро. Районом соціально-педагогічної діяльності Ліги визначалася вся Україна [443].

Аналіз матеріалів ДАПО показав, що головою Ліги було обрано С.Б. Векселя, а членами правління – С.В. Короленко, дочку просвітянина, яка очолювала відділ приватної допомоги, і М.Л. Кривинську, що відала господарською частиною Ліги. В.Г. Короленко був почесним головою “Ліги порятунку дітей” [443, арк. 7 зв., 8 зв.; 446; 447].

Із метою розгортання широкої благодійної діяльності з соціального захисту дітей В.Г. Короленко опублікував у газеті “Київська думка” та ряді російськомовних полтавських газет палке звернення з закликом до української громадськості надати допомогу російським дітям, які найгостріше відчували тягар суспільного життя в умовах класової і політичної ворожнечі часів громадянської війни, створити філіали Ліги в інших містах країни [201].

Просвітянин вважав, що Ліга потрібна не лише дітям, а й дорослим, котрі морально спустошені від війни та насилля. На його думку, спільна турбота про підростаюче покоління повинна їх очистити, об’єднати, зробити терпимішими і добрішими. “...Ця робота, – наголосив він у статті-заклику “На допомогу російським дітям”, – відіграє, безперечно, свою особливу величезну роль в іншому відношенні: вона здатна внести в нашу жорстоку політичну боротьбу світлий струмінь того, що, без сумніву, незламне, вічне... Нехай ця допомога російським дітям стане відгуком України братам по крові, з якими вона ділила радість і горе, волю і неволю, тягарі й надії протягом трьох століть” [201, с. 106].

Із перших днів свого існування Ліга на чолі з В.Г. Короленком розгорнула бурхливу діяльність, спрямовану в першу чергу на збір продуктів харчування для голодуючих дітей. Про його безпосередню активну участь у роботі Ліги свідчить той факт, що із тринадцяти засідань її правління, які відбулися впродовж першої половини 1919 р., просвітянин був присутній на восьми і виступав з актуальних питань [446; 447]. Він ініціював і нерідко фінансував власними коштами, одержаними за літературну працю, багато починань полтавської Ліги, яка збирала одяг і продовольство, відкривала дитячі притулки, молочні кухні, організовувала лікування дітей.

Роботі Ліги постійно перешкождали події громадянської війни, боротьба політиків за владу й іноземна інтервенція. У цих умовах письменник-гуманіст намагався знайти спільну мову з представниками різних влад з питань допомоги і порятунку знедолених дітей. Аналіз відкритого листа В.Г.Короленка від 1 січня 1919 р. до голови Директорії Української Республіки В.К. Винниченка свідчить, що він переконував уряд

зупинити братовбивчу війну заради щастя і благополуччя дітей, просив допомоги в організації благодійних акцій Ліги [566; 308, с.88]. Він писав: “Ворожнеча і розбрат, що розділяють народності колишньої Росії, повинні затихати у межі, де починається дитячий вік... За цією межею мусить панувати один, спільний для всіх, закон людської взаємності. Думаю, що це безперечно. Коли-небудь ворожнеча стихне на ґрунті тих або інших нових стосунків. У відношенні дітей вона не повинна існувати вже і нині” [566; 308, с. 88].

У знайденому в ЦДАВОВУ України, невідомому раніше листі В.Г. Короленка до Х.Д. Раковського від 30 січня 1919 р. просвітянин зауважував, що першочерговим завданням Ліги було спорядження і відправлення голодуючим російським дітям у Москву та Петроград двох поїздів з продовольством [519].

Джерела показують, що у лютому та березні 1919 р. завдання було виконано і два ешелони з продуктами відправлені голодуючим дітям Росії. З цього приводу у листі дружині від 11 березня 1919 р. просвітянин писав: “...Я тепер почесний голова Ліги порятунку дітей. Тепер головне завдання – допомога вимираючим дітям Москви і Петрограда. Вдалося вже за допомогою Центросоюзу, кооперативів і місцевого сільськогосподарського товариства відправити цілий потяг (32 вагони) з продовольством до Москви на ім’я Ліги. Скоро посилаємо другий. Думаємо про евакуацію дітей” [229, с. 573].

Аналіз щоденникових записів В.Г. Короленка показав, що у лютому 1919 р. він налагодив контакт із Датським Червоним Хрестом, представник якого К.Л. Філіпп зустрічався з ним у Полтаві [175, с. 179]. Дізнавшись, що К.Л. Філіпп збирався їхати в США, просвітянин написав статтю “Звернення до американців про допомогу російським дітям” для опублікування в американській пресі. Відомостей щодо опублікування статті В.Г. Короленка в США не збереглося. Але сам факт його звернення до світової громадськості свідчить про глибоку гуманістичну спрямованість та душевну турботу про голодуючих дітей, з якою він закликав щасливих американців морально і матеріально допомогти дітям Росії, обездоленим війною.

Щоб глибше розкрити гуманістичну сутність поглядів В.Г. Короленка про педагогічну доцільність допомоги дітям, нижче наводимо його окремі думки із звернення до американців. “...Діти невинні. Вони ще не вступили на арену цього страшного життя, вони ще не згрішили проти його законів. І все ж вони відповідають і розраховуються першими, – наголошував він ...О, якщо б зібрати і сконцентрувати ці згасаючі погляди, ці застигаючі передсмертні дитячі сльози, цей замираючий дитячий стогін, – вийшов би отруйний склад такої страшної сили, яка спроможна надовго вбити віру в життя, в кінцеву перемогу правди і добра... Подумайте, щасливі американці, чи не знайдеться у ваших серцях цієї протиотрути, щоб під впливом криків розбудженого “великою війною” споконвічного звіра, показати, що в людських серцях не вичерпалися ще джерела людяності й любові...” [308, с.

92 – 93].

Вивчення та аналіз листів В.Г. Короленка до голови Раднаркому УРСР Х.Д. Раковського, які були вперше опубліковані в 90-х рр. ХХ ст. в журналах “Питання історії” та “Березіль”, показало, що ще у січні 1919 р. просвітянин порушив клопотання про необхідність взяття дітей під захист у загальнодержавному масштабі. Це питання було вирішене 4 січня цього ж року у зв’язку з підписанням Леніним декрету Раднаркому, згідно з яким було створено Раду захисту дітей [461], полтавське губернське відділення якої було організоване 27 березня 1919 р. [446, арк. 6]. Безперечно, у створенні державної Ради захисту дітей велика заслуга належить В.Г. Короленкові.

У зв’язку зі створенням державного органу захисту дітей постало питання про подальшу долю полтавської Ліги. Її керівництво, в першу чергу В.Г. Короленко, вирішили за будь-яку ціну зберегти Лігу порятунку дітей, як незалежну благодійну українську організацію, що ґрунтувалася на загальнолюдських принципах добра і милосердя. Було прийняте рішення: “Діяльність товариства не припиняти і працювати в повній згоді з Радою захисту дітей” [308, с. 134]. З цього приводу у щоденнику у квітні 1919 р. просвітянин записав: “...На наших (невеликих) зборах вирішено, поки можливо, працювати разом, зберігаючи самостійність...” [175, с. 171]. Як свідчать архівні матеріали, В.Г. Короленкові було запропоновано стати головою Ради, але через погіршення стану здоров’я він погодився увійти до її складу лише як почесний член [446, арк. 8 – 9].

Наприкінці лютого 1919 р. просвітянин у Полтаві зустрівся з О.В. Свешніковим, який приїхав з Москви за дорученням Наркомпросу для влаштування дитячих колоній. З цією метою проведені 9 березня цього ж року загальні збори Ліги, на яких були присутні громадські діячі, лікарі міста. На цьому засіданні В.Г. Короленко порушив питання про евакуацію з Москви 1600 дітей шкільного віку та розміщення їх у передмісті Полтави [350, с. 163; 395, с. 85 – 86].

Навесні 1919 р. з ініціативи Ліги розпочалася загальноукраїнська акція надання притулку і оздоровлення голодуючих дітей, які прибували в Україну з центральних районів Росії. Перші ешелони почали прибувати на Полтавщину у травні 1919 р., попередньо сюди приїздили представники тих губерній, які посилали дітей на Україну.

Джерела свідчать, що на середину літа 1919 р. на Полтавщині знайшли притулок 9300 дітей з Росії, головним чином із Москви. Серед них у Полтавському та Кобеляцькому повітах – 1450 дітей Московсько-Нижньгородського залізничного району; у Лубенському – 700 дітей Замоскворіцького; Костянтиноградському і Миргородському – 1200 Басманського; Гадяцькому – 650 Сушівського; Зіньківському – 1050 Лефортовського; Хорольському і Золотоніському – 2750 Пресненського і Рогожсько-Семенівського районів [446]. Неабияку роль у здійсненні цього гуманного акту українського народу стосовно російських дітей, які стали

жертвами громадянської війни, відіграла діяльність полтавської Ліги.

Аналіз матеріалів ДАПО та щоденникових записів В.Г. Короленка за 1918 – 1919 рр. доводить, що він провів величезну підготовчу роботу з налагодження діяльності Ліги із влаштування життя прибулих з Росії дітей: відвідував численні урядові установи, домовляючись про розміщення дітей у колишніх поміщицьких економіях, турбувався про забезпечення їх продуктами харчування, медикаментами і коштами. Добре знаючи шевську справу, просвітянин допоміг розв'язати й питання із взуттям для дітей: він запропонував шити взуття з шинельного солдатського сукна, а підошви ставити дерев'яні [446].

Наприкінці квітня 1919 р. В.Г. Короленко звернувся до правління державної Ради із заявою, що збереглася у фондах ДАПО [447, арк. 15 – 18]. Він висловився про необхідність більш дружніх взаємовідносин у виховній діяльності Ліги та Ради. Беручи активну участь у всіх починаннях Ліги, В.Г. Короленко постійно наполягав на необхідності встановлення повної солідарності в прийнятті рішень й узгодженні взаємодії різних установ, що мали на меті соціальний захист дітей. Але “...при перших кроках, замість злагодженої і дружньої роботи, – зазначав він, – встановлюється ворожнеча... Те, що буде зроблено для дітей, – повинно бути зроблено на засадах терпимості, братерства, відсутності національної винятковості. Потрібно прагнути до того, щоб шляхом дружньої роботи встановити близькість і спільність колоній місцевих і російських, християнських, єврейських і мусульманських, потрібно, щоб населення бачило цю спільність і само проникалося духом солідарності і братерства” [447, арк. 16 зв.].

Причиною конфлікту стало рішення Ради, що в десятиверстовій зоні навколо Полтави можна влаштовувати колонії і притулки тільки для місцевих дітей. Правління Ліги не погодилося з цією пропозицією у зв'язку з тим, що в цій зоні вже було обладнано Лігою колонії та притулки для голодуючих дітей Росії. Це був не перший і не останній випадок, коли просвітянин стикався з націоналістичними настроями і завжди піднімав проти подібних явищ голос протесту. Конфлікт було вирішено у результаті прийняття Радою захисту дітей запропонованої В.Г. Короленком резолюції про відміну десятиверстової зони [447, арк. 15 – 18].

Просвітянин розумів, що в умовах жорстокості, повальних розстрілів та інших соціальних негараздів зростала можливість наслідування негативних прикладів. Зважаючи на те, що умови соціального оточення значною мірою впливали на формування моральних позицій дітей, “Лігою порятунку” було створено ряд притулків та колоній для безпритульних. Крім російських, дитячі колонії поповнювалися й українськими дітьми, що складали близько 30 відсотків їх загальної кількості.

Найбільша колонія була розташована в селі Трибах поблизу Полтави, дещо менші – на території літніх таборів колишнього Кадетського корпусу, в приміщенні жіночого Хрестовоздвиженського монастиря, в бараках на Шведській могилі, в конфіскованих з цією метою приміських дачах

заможних людей.

Одночасно створювалася і господарська база Ліги: продовольчі склади, пункти санітарно-медичної допомоги, лазні та ізолятори для хворих дітей. З метою залучення дітей до суспільно корисної праці Лігою були створені ремісничі і сільськогосподарські комплекси. До них входили: швейна й іграшкова майстерні, а також невелика конюшня і ферма. У відкритих Лігою дитячих колоніях організовувалися сільськогосподарські ділянки, які забезпечували дітей свіжими овочами і фруктами.

Цікаві дані для з'ясування змісту соціально-педагогічної діяльності “Ліги порятунку дітей” знаходимо в заяві В.Г. Короленка до державної Ради, що збереглася у фондах ДАПО. У ній сказано, що Ліга налагоджувала постачання дітей продуктами харчування, одягом і взуттям, організовувала для них навчально-виховні заклади та установи, влаштовувала безплатні обіди, збирала кошти та інші пожертви [447, арк. 15 – 18].

В.Г. Короленко цікавився усіма питаннями, що стосувалися життя дітей, вимагав чіткого обліку продуктів, піклувався про забезпечення дітей одягом. Аналіз протоколів засідань Ради захисту дітей, на яких був присутній В.Г. Короленко, показав, що він піклувався і про вчасну обробку та засів землі поряд з колоніями [446; 447].

Він обстоював думку про надання допомоги дітям незалежно від національності та релігійних переконань. Спогади сучасника М.З. Цильмана, опубліковані у 1997 р. у журналі “Довір’я”, свідчать, що просвітянин, з метою порятунку єврейських дітей від погромів, влаштовував їх у колонії під іншими іменами [119, с. 4].

Джерела свідчать, що 1919 р. у зв’язку з захопленням Денікіним частини України, для діяльності Ліги був дуже важким. 24 червня 1919 р. на засіданні Ради захисту дітей, у зв’язку з наступом денікінських військ на Україну, було вирішено передати у відання Ліги всі дитячі установи Полтавщини [447, арк. 31 – 32]. Виділені радянською владою кошти швидко закінчилися, і діти в установах Ліги опинилися майже без засобів існування: норми видачі хліба скоротилися до 0,25 фунта в день. Наближалася зима, а приміщення дитячих установ не були пристосовані до опалення, та й палива не було, діти не мали теплої одягу. Співробітники Ліги мусили вживати термінових заходів щодо збирання необхідних коштів.

Деякий час забезпечувати продовольством дітей вдалося за рахунок одержання коштів від Київського Червоного Хреста. Урядом Денікіна було обіцяно виділити для дітей 10 млн. карбованців, але до Полтави ці кошти так і не надійшли. Крім того, денікінська влада не дозволила провести реєвакацію дітей до Росії [444, арк. 159 – 160], і Ліга змушена була передати більшу частину дитячих установ на утримання відновлених Денікіним органам місцевого самоврядування – земствам і Думах. У віданні Ліги залишилися лише єврейський притулок “Ясла”, молочна кухня “Крапля молока” з консультацією та деякі інші заклади, в яких перебували діти-сироти.

Показово, що ще до захоплення денікінською армією Полтави з ініціативи В.Г. Короленка було вжито ряд заходів із запобігання утисків безпритульних дітей у колоніях, влаштованих у поміщицьких маєтках. Джерела свідчать, що правління товариства надіслало колишнім власникам маєтків листи з проханням не турбувати дітей до тих пір, доки їх не візьме під своє протегування місцеве земство, з яким була попередня домовленість. Подібні листи першим підписував сам В.Г. Короленко, який мав величезний авторитет.

У згаданих вище спогадах М.З. Цильман розповідає, що він доставляв листи від “Ліги порятунку дітей” з авторитетним підписом письменника-гуманіста в дитячі колонії поміщикам, щоб ті не виганяли дітей з приміщень при Денікінській владі [119, с. 4]. Прикладом дієвості листів з таким авторитетним підписом може бути лист від 29 липня 1919 р. до поміщика Старицького А.П.: “Ліга порятунку дітей” звертається до вас із проханням залишити розташований у Вашому маєтку в Войтівці дитячий притулок тимчасово, надалі до з’ясування питання про перехід його до повітового земства, в зайнятому ним приміщенні. Не сумніваємося в тому, що Ви не захочете погіршити і без того важке становище невинно страждаючих дітей і не відмовите нашому проханню” [122; 567]. Факти свідчать, що лише восени дітей з Войтівки вивезли в земську колонію до Крутого Берега під Полтавою, яка мала назву “Детский приют “Союз городов”.

Вжиті Лігою заходи не вирішували проблеми матеріального забезпечення дітей і 5 серпня, вже в умовах денікінського режиму, В.Г. Короленко написав листа московським залізничникам, чиї діти перебували на Полтавщині, з проханням “знайти способи доставити сюди кошти” [108, с. 135 – 136]. Але даних, про надходження грошей до Полтави, знайти не вдалося.

Для матеріального забезпечення колоній і з’ясування становища дітей на місцях В.Г. Короленко постійно посилав у повіти інспекторів Ліги. Ці поїздки ускладнювалися нестабільністю воєнно-політичного життя в країні. Аналіз спогадів сучасника О.В. Свешнікова показує, що у період частоті зміни влад, просвітянин, пересилуючи слабкість і загострення хвороби, багаторазово виступав у ролі “ходатая”, “прохача”. Він оформляв у різних владних структурах перепустки для інспекторів Ліги. Джерела свідчать, що під час однієї з таких поїздок до Кобеляк О.В. Свешнікова було заарештовано контррозвідкою. Тільки після втручання В.Г. Короленка його було звільнено [395, с. 86].

Після відновлення у грудні 1919 р. радянської влади в Полтаві у віданні Ліги знаходились приміщення колишнього Інституту шляхетних дівчат, де було влаштовано лазарет хворих дітей на 150 ліжок, швейна та іграшкова майстерні, дитячі притулки. Ліга продовжувала опікуватися дитячими колоніями в Миргородському, Костянтиноградському і Кобеляцькому повітах, де перебували діти з Росії. У Полтавському повіті у відання Ліги перейшла школа в селі Жуки та два притулки для дітей

колишньої “Спілки міст” у селах Войнівка та Нові Санжари. Останні були влаштовані ще в 1917 р. для петроградських дітей, які прибули на Полтавщину в роки першої світової війни. Члени “Ліги” проводили постійну агітаційну роботу із залучення широких верств громадськості на допомогу безпритульним і нужденним.

Педагогічно доцільною формою боротьби з соціальним явищем безпритульності та духовної безпорадності В.Г. Короленко вважав організацію трудових колоній. Особливу увагу він приділяв діяльності сільськогосподарської колонії для безпритульних дітей на 25 чоловік, створеної з його ініціативи у грудні 1919 р. [561], що спочатку розташовувалася у Полтаві в кількох будинках на вулицях Шевченка та Садовій, поряд із садибою просвітянина, а потім була переведена у с. Триби [244, с. 176]. Краєзнавець В. Бабенко розповідає, що В.Г. Короленко часто спілкувався з дітьми, які перебували в цій колонії, розпитував про їхнє життя, інтереси, батьків [14].

У спогадах вихованців та педагогічного персоналу колонії із збірника “Пам’яті Короленка”, що зберігся в АПЛММК, розповідається, що просвітянин мріяв про створення майбутньої моделі школи – трудової колонії, побудованої на засадах демократизму та гуманізму. Він розглядав школу як дитячий навчальний заклад, у якому праця повинна знаходитися у центрі навчально-виховного процесу, а всі інші види діяльності мають бути у тісному взаємозв’язку з трудовою [561].

Завданнями виховного закладу було визначено допомогти дітям оволодіти загальноосвітніми знаннями, відвернути їхню увагу від несприятливого навколишнього середовища і боротися з його негативним впливом; створити умови для сприятливого розвитку в дітей позитивних індивідуальних задатків і здібностей; сприяти їхньому фізичному, розумовому, трудовому, естетичному й моральному вихованню, забезпечити правовий і соціальний захист вихованців. Головною метою було виховання гармонійно розвиненої особистості, яка буде жити й працювати в колективі, суспільстві.

Дослідниця Л.В. Крамущенко зазначає, що сім’я просвітянина у 1919 – 1921 рр. взяла на себе безпосереднє шефство над вихованцями колонії у с. Триби. Дочка просвітянина С.В. Короленко та сподвижники Ліги організували у колонії навчально-виховний процес, дбали про неї матеріально [244, с.175 – 176].

У зв’язку зі складними соціально-економічними умовами життя в Україні, становище дітей в колонії в Трибах, як і в інших установах Ліги, залишалось критичним. Органи влади на місцях майже не виділяли коштів на утримання дітей, а між тим лише мінімальне продовольче забезпечення однієї дитини обходилося понад тисячу карбованців на місяць. Першочерговими завданнями органів захисту дітей стало забезпечення їх матеріального становища, виховання і навчання.

Аналіз архівних матеріалів показує, що вирішення цих завдань ускладнювалося тим, що колонії комплектувалися різновіковими дітьми, не вистачало одягу і взуття, навчальних приміщень, учителів. Уроки проводилися в спальнях та їдальнях, але частіше всього взагалі не проводились, бо дітям доводилося працювати в майстернях, на городах і фермах по 10 – 12 годин на добу, щоб забезпечувати себе хоча б мінімумом продуктів харчування [444; 561].

Аналіз одного з листів В.Г. Короленка до Х.Д. Раковського від 10 серпня 1920 р. показав, що діти, працюючи у швейній майстерні, обшивали всі притулки та ясла, іграшкова майстерня забезпечувала всі дитячі установи іграшками і виробляла моделі для керівниць дитячих садків і осередків [341, с. 31], що спростовує думку дослідниці О.Ю. Ільченко, ніби діти виготовляли іграшки лише на продаж [140, с.31]. Діти та дорослі, які працювали в іграшковій майстерні, виготовляли ялинкові прикраси, завдяки чому працівникам Ліги вдалося влаштувати новорічне свято у 12 дитячих притулках м. Полтави та повітових колоніях. Таким чином, діти, працюючи на земельних ділянках та в майстернях, отримували і закріплювали професійні уміння і навички сільськогосподарської та ремісничої справи, вчилися виживати в скрутних життєвих умовах.

Аналіз матеріалів ДАПО свідчить, що на початку 1920 р. Ліга передала Полтавському губернському відділу соціального забезпечення на фінансове утримання, виховання і навчання ряд своїх установ, серед них “Будинок малюка” на 30 місць, притулок-ясла для дітей віком до чотирьох років на 30 місць, молочна кухня “Крапля молока” для грудних дітей з консультацією на 150 чол. та інші заклади [444, арк. 160].

24 березня 1920 р. правління полтавської “Ліги порятунку дітей” звернулося до уряду Росії з проханням дозволити направити делегацію за кордон, яка мала б з’ясувати умови закупки необхідних товарів і продуктів для голодуючих дітей та перевезення їх до України. До складу делегації мали ввійти відомі в Європі російські громадські діячі ліберально-демократичних переконань. Поїздка делегації Ліги з гуманітарною місією за кордон була заборонена радянським урядом, і безпритульні діти залишилися без допомоги [366, с.110].

У 1918 – 1921 рр., з метою збору серед населення Полтавщини продуктів харчування, білизни, посуду та інших життєво необхідних засобів, розповсюдження освітніх знань серед дітей, надання допомоги із влаштування безпритульних у навчально-виховні заклади працівниками Ліги використовувалися різні форми громадської роботи, зокрема “Дні дитини”, “Тижні захисту дітей”, “Тижні голодної дитини”, “Тижні сухаря” та ін.

Аналіз матеріалів ЦДАВОВУУ показав, що впродовж “Тижня захисту дітей”, який проводився з 1 по 7 грудня 1920 р., у Полтаві було відремонтовано приміщення дитячих установ, 100 пар дитячого взуття, пошито 1836 платтячок, 760 пальт, 760 екземплярів білизни, розподілено в інтернати 450 дюжин мила. З освітньою метою для дітей та дорослих були

проведені концерти, спектаклі, в яких діти самі брали участь. З виховною метою проводилися лекції для дорослих. У газетах було опубліковано ряд статей на педагогічні теми. Протягом “Тижня захисту дітей” проводилися санітарно-гігієнічні огляди дитячих установ, медичне обстеження дітей. Вихованці дитячих будинків отримали подарунки, до складу яких входили продукти харчування [445, арк. 3; 517; 529].

Робота “Ліги порятунку дітей” значною мірою трималася на подвижницькій діяльності В.Г. Короленка та його добровільних помічниць: доньки Софії, її подруг сестер Кричинських – Марії і Люби, – та Рози Рабінович, які всі сили віддавали дітям у тяжкий для них час. Р. Рабінович завідувала “Краплею молока” для грудних дітей. Цей дитячий заклад був заснований єврейською громадськістю для допомоги хворим і слабким дітям і допомагав усім нужденним, незалежно від їхньої національної приналежності. С.В. Короленко і М.Л. Кривинська влаштували дитячу лікарню на 300 ліжок, інтернат та інші установи в приміщенні колишнього інституту шляхетних дівчат. Одна із сестер Кривинських завідувала Будинком матері й немовляти, інша – дитячим притулком. Мали місце спроби виселити ці дитячі установи і на їх місці влаштувати тюрму, але завдяки втручання В.Г. Короленка приміщення залишилися у віданні Ліги [175, с. 300].

Наприкінці 1920 р. країну охопив голод. Почалося стихійне прибуття дітей із міст, охоплених голодом. Дітей, осиротілих на батьківщині або в дорозі, які відбилися від дорослих або самотійно залишили рідні місця, прибувало кожного дня по декілька чоловік. Відразу прийняти їх до інтернату або відправити в повіти було неможливо, склалася нагальна потреба надавати їм тимчасове помешкання, щоб зігрітися, помитися, переодягнутися і дочекатися колективної відправки в повітові заклади.

З цією метою Комітет “Ліги порятунку дітей” у вересні 1920 р. домовився з Вегетаріанським товариством, яке на час гострої потреби надавало Лізі частину своїх приміщень під прийомник-розподільник (4 сухі світлі кімнати, а також окрему кімнату, в підвальному приміщенні, в якій легко можна було влаштувати лазню). В такий спосіб представники Ліги організували у Полтаві розподільний пункт для дітей, де їх мили, годували, хворих відправляли до лікарень, а потім розподіляли до установ інтернатного типу [439, арк. 64].

Вивчення та аналіз матеріалів ЦДАВОВУУ свідчить, що питання про доцільність існування Полтавської Ліги поставало 5 вересня 1920 р. та на початку 1921 р., але Центральна Рада захисту дітей 20 лютого визнала за необхідне фінансувати її за рахунок уряду УРСР [527; 511].

У липні 1921 р. В.Г. Короленко, незважаючи на погіршення здоров'я, приймає пропозицію стати почесним головою Всеросійського Комітету допомоги голодуючим. Його обирають почесним головою і полтавського товариства допомоги потерпілим від неврожаю. Просвітянин написав звернення, у якому закликав громадян України внести свою лепту допомоги

– грошима, зерном, борошном, крупою, сухарями, овочами, одягом, посудом і т. п. [308, с. 208]

Різка погіршення стану здоров'я у серпні 1921 р. відірвало В.Г.

Короленка від безпосередньої роботи в “Лізі порятунку дітей”. Усю діяльну роботу з подолання негативного соціального впливу взяла на себе дочка просвітянина – Софія Короленко. В її спогадах знаходимо: “На роботі, серед врятованих нами дітей, я відчувала, що виконую волю батька, чую відгук його палкої любові до життя” [163, с. 358]

Полтавська “Ліга порятунку дітей” продовжувала діяти і після смерті В.Г.Короленка (25. 12. 1921 р.): надто великим авторитетом вона користувалася серед населення. Незважаючи на соціально-економічні труднощі, завдяки, перш за все, зусиллям просвітянина-гуманіста діти пережили на Полтавщині суворе лихоліття воєнної пори, було збережено тисячі життів.

Упродовж першої половини 20-х рр. Ліга здійснювала різні форми моральної і матеріальної допомоги дітям, зокрема, організувала постачання їх продовольчими пайками, ліками, одягом, які надходили від міжнародних благодійних організацій і від населення, співробітничала з громадською організацією “Друг дітей”, організувала “Тижні захисту дітей”. Лише в 1926 р. вона остаточно припинила своє існування.

Сучасники В.Г. Короленка, оцінюючи його роль у діяльності Ліги, зазначають: “Слід прямо сказати: діти, які попали у Полтавську губернію, не загинули тільки тому, що у Полтаві жив Короленко. Якби його там не було, їх доля була б сумною” [163, с. 513]. Сам же В.Г. Короленко вважав діяльність “Ліги порятунку дітей” “...доброю справою, яка є одним із проблисків любові й людяності, так потрібним серед криків міжусобиці, серед пожеж і пострілів, серед несамовитості й ворожнечі, що затопили із краю в край велику країну, що переживає страшну кризу” [175, с. 127].

Таким чином, проаналізовані джерела доводять, що просвітянин-гуманіст був глибоко переконаний у тому, що людину створено для щастя і постійно намагався зробити знедолених дітей щасливими. Русійною силою в його соціально-педагогічній роботі були совість, висока моральність, упевненість у праві кожної особистості на щасливе дитинство, віра у великий творчий потенціал, закладений природою у кожній людині.

Соціально-педагогічна діяльність В.Г. Короленка з подолання безпритульності та бездоглядності була не лише побудована на боротьбі за забезпечення нормальних умов дитячого розвитку, а й була боротьбою за нову етику ставлення суспільства й держави до дітей, втілення цієї нової етики в реальне життя. Боротьба просвітянина з явищем безпритульності була викликана бажанням внести у спотворене дитяче життя високу моральність, гуманізм.

Справа, розпочата В.Г. Короленком, була продовжена та набула світової популярності у працях Ф.Д. Іванова, А.С. Макаренка, В.М. Сороки-Россинського. Вони внесли вагомий доробок у розробку теорії і методики

виховання та перевиховання дітей-сиріт і безпритульних дітей [278, 390, 391, 574]. Методи психо-моральної адаптації у дитячому колективі, які вони розробили і випробували на практиці, не втратили актуальності і в наш час.

Після смерті просвітянина колонія в с. Триби була названа на його честь. У 1922 р. Федір Данилович Іванов, випускник психо-неврологічного інституту в Петербурзі, прийняв керівництво колонією ім. В.Г. Короленка. Навчально-виховна робота в колонії в наступні роки була побудована на принципах гуманізації і демократизації, виховання в праці, які проповідував усе життя просвітянин. Через сім років свого існування колонія налічувала вже 120 вихованців, мала школу, бібліотеку, майстерні, кузню, велике господарство. Колонія поступово перетворилася на культурний осередок. Ф. Д. Іванов зумів втілити в життя задум В.Г. Короленка щодо створення першої на Полтавщині дитячої сільськогосподарської колонії та використання виробничої праці у вихованні дітей. Педагогічний колектив, переконаний в ефективності організації навчально-виховного процесу у трудовій колонії, вказував на доцільність впровадження у подібних дитячих закладах теоретичних ідей та досвіду В.Г. Короленка [244; 245; 561; 574].

У 90-х рр. ХХ ст. у результаті переходу від командного стилю керівництва до вільного ринку в Україні відбулися значні соціальні зрушення, порушилась стабільність суспільно-економічної ситуації, зріс рівень безробіття. У результаті цього у державі намітилася тенденція до загострення негативних явищ і розширення діапазону небезпечної поведінки молоді, зросла кількість дітей сиріт і безпритульних. За даними В. Виноградової-Бондаренко, на сучасному етапі лише в Києві нараховується 20 тисяч безпритульних [56]. У зв'язку з цим президентом України Л.Д. Кучмою був підписаний Указ “Про державну програму подолання дитячої безпритульності на 2003 – 2005 роки”. Згідно з цією програмою планується розробити та затвердити порядок виявлення, обліку, медичного обслуговування і благоустрою дітей, які бродяжать і жебрачать. Серед головних заходів програми – створення у 2003 р. всеукраїнської мережі “Телефон довір'я для дітей”, розробка і затвердження програми підвищення кваліфікації працівників соціального захисту дітей. У 2004 р. планується розпочати видання інформаційно-правового вісника з питань сім'ї та дитинства, провести Всеукраїнську науково-практичну конференцію “Діти вулиці: права, гарантії і захист”.

В Україні існує нагальна потреба реформувати систему виховання з урахуванням нинішніх тенденцій розвитку суспільства з метою захисту дітей від негативних соціальних впливів. Вирішенню цих питань сприятиме вивчення та творче використання досвіду соціально-педагогічної діяльності В.Г. Короленка з подолання безпритульності і бездоглядності дітей на Полтавщині на початку ХХ ст. Подолати масову безпритульність можна за умов узгодженої діяльності державних та громадських органів, здійснення заходів соціально-правової охорони дитинства, розширення мережі установ для безпритульних дітей, на що вказував ще В.Г. Короленко. У зв'язку з цим

практичне значення для сучасного розвитку української держави мають форми соціально-педагогічної діяльності В.Г. Короленка – відкриття дитячих колоній та притулків для педагогічно занедбаних дітей; організація навчально-виховного процесу в них; створення пунктів санітарно-медичної допомоги, іграшкової та кравецької майстерень, надання матеріальної допомоги шляхом проведення “Тижнів захисту дітей”, “Днів дитини”, “Тижнів сухаря” тощо.

Соціальна політика у сфері дитинства має бути спрямована на зменшення негативних впливів на дітей, що сьогодні існують у суспільстві, на створення доцільної допомоги дітям, які її потребують. Політика дитинства повинна вирішувати проблеми на державному рівні.

ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ

Проведений аналіз громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка досліджуваного періоду дозволив виділити її провідні напрями: просвітницька робота В.Г. Короленка з поширення загальноосвітніх знань серед дітей та дорослих; правозахисна діяльність просвітянина; соціально-педагогічна робота В.Г. Короленка у “Лізі порятунку дітей”.

Просвітницька діяльність В.Г. Короленка з поширення загальноосвітніх знань серед дітей та дорослих була спрямована на використання таких форм: розповсюдження книжок у народі, проведення народних читань, сприяння комплектації громадських бібліотек книжками різних жанрів, проведення педагогічних занять з дітьми, участь у ряді благодійних і просвітницьких товариств, організація та проведення культурно-освітніх заходів, сприяння розвитку провінційної преси; опублікування педагогічної публіцистики, відкриття загальнодоступної мережі культурно-освітніх закладів для народу.

На цьому напрямі просвітянином виконувалися організаторсько-інформуюча та керівна функції, які реалізувалися через поширення педагогічного досвіду у періодичній пресі, висвітлення негативних сторін організації навчально-виховного процесу в школах, своєчасне отримання нової інформації, шляхом вивчення досвіду педагогів-новаторів, прогресивних просвітян, аналізу статутів Комітетів грамотності, роботи земських відділів народної освіти, збирання вирізок з періодичної преси на педагогічні теми, участі в педагогічному з’їзді та спілкування з представниками прогресивної інтелігенції й громадськості України і Росії.

Постійні взаємозв’язки В.Г.Короленко підтримував з визначними діячами освітньої галузі Х.Д. Алчевською, В.І. Вернадським, Н.К. Крупською, П.Ф. Лесгафтом, С.Ф. Русовою, К.А. Тімірязєвим, Л.М. Толстим; педагогами-науковцями професором Харківського університету Д.Н. Овсяннико-Куликовським, професором загальної історії Київського і Казанського університетів І.В. Лучицьким, професором класичної філології Ф.Г. Міщенком, приват-доцентом кафедри психології Московського університету О.М. Щербиною; письменниками Б. Грінченком, М. Коцюбинським, М. Горьким, П. Мирним, П. Грабовським, І. Тобілевичем, Л. Толстим К. Чуковським; громадськими діячами М.Г. Чернишевським, Х.Д. Раковським, А.В. Луначарським.

Орієнтація В.Г. Короленка на систему духовних цінностей дозволила йому згуртувати навколо себе прогресивних діячів, зацікавлених у свідомому служінні на користь просвітницької справи. Він очолював ряд просвітницьких та громадських товариств, сприяв відкриттю шкіл, бібліотек, проведенню культурно-освітніх заходів, підвищував культурний та інтелектуальний рівень населення.

Однією із вагомих сторін багатогранної діяльності В.Г.Короленка, що боровся за людське щастя упродовж усього життя, був захист

загальнолюдських прав людини. Головним мотивом правозахисної діяльності просвітянина було філософсько-педагогічне тлумачення понять добра і зла, які він розумів як утвердження в суспільстві соціальної справедливості й добра.

Прикладом цього в кінці XIX – на початку XX ст. були захист голодуючих селян Поволжя, викриття злиденного життя дітей робітників кустарного містечка Павлово Нижньогородської губернії, утвердження права людей на національне та релігійне самовизначення селян-удмуртів у Мултанській справі, єврейського населення у справі Бейліса та Кишинівському погромі, засудження карателів українських селян у с. Великі Сорочинці. Головною ідеєю правозахисної діяльності була наполеглива боротьба В.Г.Короленка з беззаконням, свавіллям і жорстоким насиллям за врятування найціннішого на землі – людського життя.

Отже, правозахисна діяльність В.Г. Короленка полягала у відстоюванні гідності людини, її прав на щастя та вільне існування, у толерантному ставленні до національного та релігійного самовизначення й проходила у таких формах: висвітленні актуальних соціально-педагогічних явищ у періодичній пресі, практичній діяльності у ролі захисника.

Соціально-педагогічна робота В.Г. Короленка в “Лізі порятунку дітей” на Полтавщині була спрямована на вирішення нагальних проблем порятунку знедолених дітей, формування позитивного ставлення суспільства та владних структур до них. Просвітянин, визначаючи мету і принципи існування Ліги, наголошував, що її діяльність аполітична і ґрунтується на ідеях людинолюбства та справедливості.

Провідними формами соціально-педагогічної діяльності В.Г. Короленка було відкриття дитячих колоній і притулків для педагогічно занедбаних дітей та організація навчально-виховного процесу в цих закладах, створення пунктів санітарно-медичної допомоги, іграшкової та кравецької майстерень. Здійснювалось також надання матеріальної допомоги шляхом проведення “Тижнів захисту дітей”, “Днів дитини”, “Тижнів сухаря” та інших форм. Поряд із цим публікувалися звернення та статті В.Г.Короленка у періодичній пресі на педагогічні теми, проводились концерти, спектаклі з участю дітей.

Основну роль у діяльності В.Г. Короленка в “Лізі порятунку дітей” відігравала виховна функція. Вона здійснювалася з метою відвернення уваги дітей від несприятливого навколишнього середовища та боротьби з його негативним впливом, створення умов для гуманного розвитку особистості й здорового морального клімату в міжособистісних стосунках.

Варто відзначити, що на всіх напрямках громадсько-просвітянської діяльності В.Г. Короленка переважала соціально-психологічна функція, мотивом якої було прагнення навчати та виховувати дітей і дорослих з метою їхньої адаптації до соціально-освітніх перетворень, що набули сили після реформ 60-х рр., революційних подій 1905 – 1907, 1917 рр. Прагнення виражалось у розумінні просвітянином освітніх потреб, діяльній допомозі в

оволодінні культурними цінностями, досягненні певних успіхів, дбайливому ставленні до вияву та розвитку здібностей, обдарувань і талантів різних соціальних верств населення.

Таким чином, соціально-психологічна функція була реалізована В.Г. Короленком у ході спілкування з народом через розвиток освіти, формування громадянської самосвідомості та підвищення культурного рівня населення, що в свою чергу сприяло якісному перетворенню суспільства в цілому.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки:

1. Доведено, що теоретико-педагогічна спадщина В.Г. Короленка являє собою прогресивне за сутністю й виховне за змістом соціально-педагогічне явище, у якому органічно поєднувалися теоретико-педагогічні ідеї та досвід громадсько-просвітницької діяльності. Педагогічна спадщина В.Г.

Короленка відзначалася високим рівнем духовності, демократизмом і гуманізмом, спрямовувалася на освіту, культурне зростання людей, виховання в них толерантного ставлення до різних соціальних верств населення, боротьбу за життя, щастя, справедливість й утвердження пріоритетів людяності в суспільстві, виховання гуманної, патріотичної, усебічно розвиненої особистості.

Установлено, що теоретико-педагогічні ідеї та громадсько-просвітницька діяльність В.Г. Короленка ґрунтувалися на кращих здобутках вітчизняної педагогіки кінця XIX століття, формувалися у процесі розвитку педагогічної думки і школи кінця XIX – початку XX століть у ході поширення педагогічного просвітництва, наукових і педагогічних товариств, недільних шкіл, бібліотек, створення модерної педагогічної думки. Заслуга В.Г. Короленка полягає в тому, що, глибоко сприйнявши прогресивні для свого часу ідеї видатних вітчизняних педагогів, він творчо розвинув їх у своїх теоретичних працях і практичній діяльності.

2. Поглиблено й систематизовано педагогічні ідеї просвітянина та визначено динаміку їх розвитку. Установлено, що педагогічні погляди В.Г. Короленка формувалися в умовах складних соціально-політичних, економічних процесів у країні, під впливом вивчення та критичного осмислення вітчизняного освітянського досвіду, з урахуванням власної громадсько-просвітницької діяльності. Вони знайшли відображення в комплексній розробці чітко сформульованих ідей, положень, рекомендацій щодо організації виховання і навчання особистості.

3. Виявлено, що в центрі уваги громадсько-просвітницької спадщини В.Г. Короленка було виховання та навчання педагогічно занедбаних дітей. Показано, що головною метою виховання педагогічно занедбаних дітей просвітянин убачав у формуванні гуманної, гармонійно розвиненої особистості, яка буде щасливо жити й працювати в колективі та суспільстві. Завданнями виховання було надання допомоги дітям в оволодінні загальноосвітніми знаннями; створення сприятливих педагогічних умов для соціальної адаптації й розвитку в них позитивних індивідуальних задатків і здібностей; сприяння різнобічному вихованню дитячої особистості; забезпечення правового і соціального захисту вихованців.

Серед основних складників виховання педагогічно занедбаних дітей В.Г. Короленко відводив особливу роль взаємозв'язку фізичного та трудового виховання, розумовому й естетичному розвитку особистості, фундуванню морального виховання на основі формування в особистості гуманних якостей

, загальнолюдських та національних цінностей, віротерпимості. Великого значення він надавав громадянському вихованню особистості, спрямованому на виховання патріотизму, національної свідомості, культури міжнаціональних і міжетнічних відносин.

4. Спираючись на ідею залежності виховання від соціально-економічних і політичних умов життя суспільства, В.Г. Короленко визначав такі провідні підходи до виховання педагогічно занедбаних дітей:

–особистісно соціальний, який раціонально поєднує інтереси кожної дитини й суспільства та його інституцій;

–особистісно зорієнтований, спрямований на розвиток інтересів, природних задатків, здібностей, обдарувань кожної дитини;

–діяльнісний, згідно з яким за умови реальної включеності в діяльність у вихованців формуються навички соціальної активності, апробуються на практиці певні загальнолюдські цінності.

5. Уперше узагальнено досвід громадсько-просвітницької діяльності В. Г. Короленка. Доведено, що усвідомлення В.Г. Короленком необхідності надання знань широким верствам населення, розвитку народної освіти як засобу реалізації інтелектуального потенціалу особистості визначили основні напрями його громадсько-просвітницької діяльності: просвітницька робота з поширення загальноосвітніх знань серед дітей та дорослих, правозахисна діяльність, соціально-педагогічна робота з педагогічно занедбанними дітьми у “Лізі порятунку дітей”.

Виявлено, що педагогічно корисними формами просвітницької діяльності серед дітей та дорослих були, зокрема, такі: розповсюдження книг у народі, проведення народних читань, сприяння комплектації громадських бібліотек книгами різних жанрів, участь у роботі ряду благодійних та просвітницьких товариств, проведення культурно-освітніх заходів, сприяння розвитку провінційної преси, відкриття загальнодоступної мережі культурно-освітніх закладів для народу. Формами правозахисної діяльності слід вважати – виступи в періодичній пресі з актуальних соціальних питань, практичну роботу в ролі захисника. До форм соціально-педагогічної роботи необхідно віднести – відкриття дитячих колоній та притулків для педагогічно занедбаних дітей і організацію навчально-виховного процесу в цих закладах, створення пунктів санітарно-медичної допомоги, іграшкової та кравецької майстерень, надання матеріальної допомоги дітям-сиротам і безпритульним.

6. У дослідженні виявлено тенденції розвитку теоретико-педагогічних ідей та практичної просвітницької діяльності В.Г. Короленка:

–підвищення культурного рівня та громадянської правосвідомості населення шляхом збільшення мережі шкіл, залучення дітей і дорослих до обов’язкового отримання початкової та середньої освіти, упровадження вищої жіночої освіти, пропаганда ідей людяності, волелюбності, справедливості, працьовитості, толерантності;

–докорінна перебудова професійно-педагогічної підготовки вчительських кадрів, покращення матеріального і правового становища народних учителів,

заміна догматичних методів виховання і навчання на активні;
– гуманізація навчально-виховного процесу за допомогою відмови від примусового навчання, згубної для здоров'я дітей методики проведення перевідних екзаменів, застосування тілесних покарань, соціальної та національної дискримінації учнівської молоді, упровадження у вітчизняних освітніх закладах особистісно зорієнтованого підходу до кожного вихованця;
– створення необхідних соціально-педагогічних умов для виховання педагогічно занедбаних дітей, розвиток у них індивідуальних задатків, здібностей і обдарувань, формування гуманних, загальнолюдських якостей, культури міжнаціональних відносин.

7. Показано, що теоретико-педагогічні ідеї та досвід громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка не втратили своєї актуальності в умовах соціально-педагогічних перетворень у галузі освіти в сучасній Україні. Розвитку моральної культури, духовності, громадянськості, загальнолюдських якостей учнів та студентів навчальних закладів України сприятиме:

– залучення вчителів, викладачів вищих і середніх навчальних закладів, соціальних педагогів, представників громадських і благодійних товариств до вивчення та творчого використання в навчально-виховній роботі з різними соціальними категоріями молоді громадсько-просвітницької спадщини В.Г. Короленка;

– упровадження багатогранного досвіду соціально-педагогічної діяльності В.Г. Короленка в спеціальних навчально-виховних закладах для дітей-сиріт і безпритульних.

8. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Подальшої розробки потребують поглиблений аналіз багатогранного досвіду виховної діяльності В.Г. Короленка з педагогічно занедбанними дітьми на Полтавщині, філософсько-освітні, духовно-моральні надбання просвітянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверин Б.В. Владимир Короленко // История русской литературы: В 4-х т. – М., 1983. – Т. 4. – С. 143-176.
2. Аверин Б.В. Из неопубликованных писем В.Г. Короленко // Русская литература. – 1973. – № 1. – С.105-109.
3. Аверин Б.В. Из неопубликованных писем В.Г. Короленко // Русская литература. – 1974. – № 2. – С. 175-186.
4. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: Підр. для студ., аспір. та мол. викладачів вищ. навч. закладів. – К.: Либідь, 1998. – 558 с.
5. Антоненко М.Я. В.Г. Короленко і народна освіта // Радянська школа. – 1983. – № 8. – С. 78-80.
6. Антоненко М.Я. В.Г. Короленко про вчителя // Початкова школа. – 1983. – № 6. – С. 76-77.
7. Антоненко М.Я. Педагогічні ідеї В.Г. Короленка // Педагогіка. – К., 1986. – С. 61-66.
8. Антоненко М.Я. Педагогические идеи В.Г. Короленка: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1985. – 158 с.
9. Антоненко М.Я. Проблемы школы в наследии В.Г. Короленко // Народное образование. – 1983. – № 7. – С. 76-77.
10. Антоненко М.Я. Черты многогранного таланта // Рус. язык и литература в ср. учебных заведениях УССР. – 1984. – № 1. – С.76-78.
11. Архангельский А. Новый взгляд на повесть Короленко “Слепой музыкант” // Казанский телеграф. – 1900. – 31 октября, 1 ноября – № 2394-2395.
12. Афанасьев В.Ф. Амгинская школа Короленко // Труды историко-филологического факультета. – Якутский университет, 1966. – Вып I. – С. 295-297.
13. Афанасьев В. Амгинская школа В.Г. Короленко // Социалистическая Якутия. – 1957. – 10 января.
14. Бабенко В. Ліга порятунку дітей // Комсомолец Полтавщини. – 1978. – 20 травня.
15. Бабенко В. Приймний син // Комсомолец Полтавщини. – 1978. – 27 липня.
16. Базилевич Н.Г. В.А. Сухомлинський о педагогическом значении творчества В.Г. Короленко // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1978. – С. 68-69.
17. Балабанович Е. В.Г. Короленко / Пед ред. В. Бонч-Бруевича. – М.: Государственный литературный музей, 1947.
18. Балабанович Е. К 25-летию со дня смерти В.Г. Короленко // Дружба народов. – 1947. – № 14. – С. 177-194.

19. Басін В. В.Г. Короленко і царський суд // Комсомолец Полтавщини. – 1988. – 4 лютого.
20. Батюшков Ф.Д. В.Г. Короленко. – Москва: Задруга, 1922.
21. Безобразова Л.Л. Чи пам'ятаємо? // Феномен В.Г. Короленка: погляд із III тисячоліття: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2004. – С. 10-16.
22. Безчеревных Б.С. В.Г. Короленко и А.М. Горький // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1978. – С. 26-27.
23. Белявская Б.М. В.Г. Короленко и современная Якутия // Прогрессивное влияние великой русской нации на развитие якутского народа. – Якутск, 1950. – С. 206-225.
24. Березовская В.В. В.Г. Короленко – критик Л.Н. Толстого // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1978. – С. 23-24.
25. Березовська Н. Були добрими приятелями // Зоря Полтавщини. – 1997. – 28 січня.
26. Березовська Н.А. Знайомство Панаса Мирного з В.Г. Короленком // В.Г. Короленко – людина, громадянин, письменник. IV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 78-79.
27. Беренштам В. В.Г. Короленко как общественный деятель и в домашнем кругу. – Берлин, 1922.
28. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посіб. – К.: ІЗ .М.Н., 1998. – 204 с.
29. Белінський В.Г. Подарунок на Новий рік. Дитячі казки дідуса Іриня // Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія / Упоряд.: З.Н. Борисова, В. З. Смаль. – 2-е вид., допов. – К.: Вища школа, 1990. – С. 261-265.
30. Близнюк С. Педагогічні погляди Короленка // Радянська Житомирщина. – 1972. – 9 квітня.
31. Богданович Т. Вл. Гал. Короленко в последние годы жизни (1919-1921). Воспоминания // Былое. – 1922. – С. 211-231.
32. Богомаз В.Г. Воспоминания о гимназии, в которой учился Чехов // Современный мир. – 1910. – № 1.
33. Бойко А.Н. Педагогические идеи в творчестве В.Г. Короленко // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных памяти писателя. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1993. – С. 22-23.
34. Бондар А.Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917-1967). – К., 1968. – 227 с.
35. Босикова С. Амгинская средняя школа №1 – школа В.Г. Короленко // “Человек создан для счастья...” (сборник работ участников Всероссийского фестиваля “Дети и книги”, посвященного 150-летию юбилею В.Г. Короленко). – Якутск, 2003. – С. 11-17.
36. Браже Т.Г. “Лучшее произведение Короленко – это он сам...” Личность В.Г. Короленко по его произведениям, дневникам, воспоминаниям

- современников // Уроки литературы в старших классах. – М., 1998. – С. 129-145.
37. Букчин С. Народ издревле нам родной: Русские писатели и Белоруссия. – Мн., 1984. – С. 290-344.
38. Бунимович Е. Новый Короленко: [О письмах В.Г. Короленко] // Учительская газета. – 1989. – 5 января.
39. Бялый Г.А. В.Г. Короленко. – Ленинград: Худ. литература, 1983. – 352 с.
40. Бялый Г.А. В.Г. Короленко и Америка // Ученые записки. – 1943. – № 87. – С. 141-150.
41. Бялый Г.А. М. Горький и В. Короленко // Труды отдела новой русской литературы. – М-Л: Изд-во академии наук, 1948. – Т. 1.
42. Бялый Г.А. Из неосуществленных замыслов В.Г. Короленко // Вестник Ленинградского университета. – 1947. – № 2. – С.121-134.
43. Бялый Г. “Открыть значение личности на почве значения массы” В.Г. Короленко и М. Горький // Бялый Г. Русский реализм. От Тургенева к Чехову. – Л., 1990. – С. 593-631.
44. Быков П.В. В.Г. Короленко // Нива. – 1913. – № 28. – С. 552-560.
45. Васильева Н. В.Г. Короленко в Нижнем Новгороде // Биржевые ведомости. – 1903. – 14 октября. – № 565.
46. В.Г. Короленко 1853-1921. Бібліографія та методичні матеріали до 100 річчя з дня народження. – Х.: Вид-во Книжкової палати УРСР, 1953. – 44 с.
47. В.Г. Короленко в Амгинской ссылке: Материалы для биографии. – Якутск: Якгиз, 1947. – 95 с.
48. В.Г. Короленко // Воронский А. Искусство видеть мир. – М., 1987. – С. 122-131.
49. В.Г. Короленко – К 60-летию со дня рождения. Гражданин земли русской // День. – 1913. – 15 июля.
50. В.Г. Короленко. К шестидесятилетию со дня рождения // Русская молва. – 1913. – 14 июля. – № 210.
51. В.Г. Короленко о литературе / Сост., подготовка текста и примеч. А.В. Храбровицкого. – М.: Госиздат худ. лит., 1957. – 716 с.
52. В.Г. Короленко про українську культуру і літературу // Вітчизна. – 1953. – № 7. – С. 162-167.
53. Вермель С.С. В.Г. Короленко и евреи (воспоминания, письма). – Москва, 1924.
54. 37 видатних педагогів Полтавщини // Постметодика. – 1997. – № 2 (16). – С. 17-24.
55. Вильчинский В. Неизвестное письмо В.Г. Короленко с высказываниями о детской литературе // О литературе для детей. – Л., 1958. – С. 275-278.
56. Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Інститут педагогіки Академії педагогічних наук України. – К., 2001. – 21 с.

57. Владимир Галактионович Короленко // Киевская мысль. – 1913. – 15 июля . – № 193.
58. Владимир Галактионович Короленко // Сибирская жизнь. – 1903. – 13 июля.
59. Вовк Л.П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.): Автореф. дис... д-ра пед.наук: 13.00.01 / Укр. держ. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1996. – 48 с.
60. Вовк Л.П. Громадсько-педагогічне сподвижництво. Етапи і особливості. – К., 1997.
61. Волгогонова В. I через століття добро відгукнеться добром: В гостях у правнучки В.Г. Короленка // Зоря Полтавщини. – 1998. – 20 травня. – С. 3.
62. Воронович О.Ф. Проблемы читателя в творчестве В.Г. Короленко: Автореф. дис... канд. филолог. наук: 10.01.01 – Русс. лит. – Харьков, 1992.
63. Воскресенская В. Дети в литературе XIX века. – Москва, 1910. – С. 69-75.
64. Воспоминания о В.Г. Короленко // Чуковский К. Собрание сочинений: В 6-ти т. – М., 1965. – Т. 2. – С. 83-122.
65. В родительском совещании при Мариинской женской гимназии // Полтавщина. – 1906. – 11 января. – № 7.
66. Гавакова Т.И. В.Г. Короленко о психологии детства // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1978. – С. 65.
67. Гавриленко С., Гавриленко Е. Полтава кинематографическая. – Полтава: ЧП “ХОРС”, 1999.
68. Газетные материалы в архиве В.Г. Короленко // Научные записки Полтавского государственного литературно-мемориального музея В.Г. Короленко– Полтава: Полт. обл. книжно-газетное изд-во, 1961. – Выпуск 1. – С. 147-149.
69. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К., 1995.
70. Гейштор Л.К. Вблизи Короленко. – Полтава: Техсервис, 2001. – 264 с.
71. Гейштор Л.К. Короленко и Гоголь // Вісник Полтавського педагогічного університету ім. В.Г. Короленка: Зб. наук. пр. – Полтава, 2002. – Серія “Філологічні науки”. – Випуск 4 (25). – С. 99-103.
72. Гейштор Л. Короленко і українська культура // Зоря Полтавщини. –1953. – 21 липня.
73. Гибет Е.И. Из неопубликованных статей В.Г. Короленко // Вопросы литературы. – 1964. – № 11. – С. 252-255.
74. Гизетти А. Светлый духом. В.Г. Короленко: Критико-биографический очерк. – 1918.
75. Глазов в жизни и творчестве В.Г. Короленко / Сост. и науч. ред. А.Т. Татаринцев. – Ижевск: Удмуртия, 1988. – 128 с.
76. Гнізділова О.А. В.Г. Короленко про підготовку педагогічних кадрів для навчальних закладів різних типів // Матеріали науково-практичної конференції молодих вчених за 2002 рік. – Харків, 2003. – С. 30-31.

77. Гнізділова О.А. В.Г. Короленко про фізичний розвиток особистості як умову виховання здорової нації // Формування здорового способу життя студентської молоді: реалії та перспективи: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції 24-25 грудня 2002 року. – Полтава, 2003. – С. 28-29.
78. Гнізділова О.А. Впровадження педагогічних ідей В.Г. Короленка в практику роботи дошкільних закладів // Впровадження інноваційних технологій у дошкільних закладах Полтавщини: Матеріали обласної науково-практичної конференції 12-13 березня 2002 р. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 49-51.
79. Гнізділова О.А. Громадсько-просвітницька діяльність В.Г. Короленка (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Феномен В.Г. Короленка: погляд із ІІІ тисячоліття: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2004. – С. 26-29.
80. Гнізділова О.А. Зміст громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка кінця ХІХ ст. // Зб. наук. пр. ПДПУ ім. В.Г. Короленка, серія “Педагогічні науки”. – Випуск 1-2 (28-29). – Полтава, 2003. – С. 111-114.
81. Гнізділова О.А. Ідеї морально-духовного виховання підростаючої особистості в спадщині В.Г. Короленка // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Кн. ІІ. – С. 246-249.
82. Гнізділова О.А. Ідеї фізичного виховання особистості в спадщині В.Г. Короленка // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. / Редкол.: Т.І. Сущенко та ін. – Київ-Запоріжжя. – 2003. – Вип.29. – С. 227-230.
83. Гнізділова О.А. Мета і зміст навчально-виховної діяльності В.Г. Короленка з безпритульними дітьми // Педагогіка і психологія: Зб. наук. пр. – Харків, 2002. – Вип. 21. – С. 35-40.
84. Гнізділова О.А. Педагогічна тематика публіцистики В.Г. Короленка // Теорія та методика навчання та виховання: Зб. наук. пр. – Харків, 2002. – Вип. 9. – С. 105-110.
85. Гнізділова О.А. Педагогічний потенціал творчої спадщини В.Г. Короленка // В.Г. Короленко – людина, громадянин, письменник. ІV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 40-42.
86. Гнізділова О.А. Передумови становлення теоретико-педагогічних поглядів В.Г. Короленка // Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: Зб. наук. пр. – Х., 2002. – Випуск ІХ. – С. 84-89.
87. Гнізділова О.А. Погляди В.Г. Короленка на підготовку викладацьких кадрів для середніх та вищих навчальних закладів // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Харків: ОВС, 2002. – С. 127-131.

88. Гнізділова О.А. Соціально-педагогічна діяльність В.Г. Короленка з подолання безпритульності та бездоглядності дітей на Полтавщині // Витоки: Альманах Української асоціації Антона Макаренка. – Полтава, 2003. – Випуск 1. – С. 54-56.
89. Гнізділова О.А. Соціально-педагогічна діяльність В.Г. Короленка з подолання безпритульності та бездоглядності дітей на Полтавщині // Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: Зб. наук. пр. – Х.: Основа, 2003. – Випуск Х. – С. 18-23.
90. Гнізділова О.А. Теоретико-педагогічні ідеї формування особистості дитини у спадщині В.Г. Короленка // Зб. наук. пр. ПДПУ ім. В.Г. Короленка, серія “Педагогічні науки”. – Полтава, 2002. – Випуск 2 (23). – С. 110-116.
91. Год Б., Лахижа М. Соціал-демократія на слов’янському ґрунті // Слов’янський збірник. – Полтава: Слов’янський клуб, 2002. – Випуск I. – С. 161-170.
92. Гольцев В.А. Дети и природа в рассказах А.П. Чехова и В.Г. Короленко. – М., 1904. – 118 с.
93. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
94. Горнфельд А. Жизнь и творчество В.Г. Короленко. – Пб., 1919. – 149 с.
95. Горький М. Беседы с молодыми. – Изд.2-е. – М.: Современник, 1982. – С. 83-101.
96. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти): Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. – К., 2001. – 45 с.
97. Григорьев Р. В.Г. Короленко. – М.: Госиздат, 1925. – 144 с.
98. Груздев И.А. Короленко и Горький. – Горький: ОГИЗ, 1948. – 46 с.
99. Две пародии В.Г. Короленко / Публ. Г. Петровой // Литературная газета. – 1993. – 31 марта. – С. 6.
100. Дерман А. В.Г. Короленко // Русская мысль. – 1915. – № 12. – С. 1-24.
101. Дерман А. Академический инцидент (История ухода из Академии Наук В.Г. Короленко и А.П. Чехова в связи с “разъяснением” М. Горького). – Симферополь: Крымиздат, 1923.
102. Дерман А.Б. Жизнь Короленко. – М.-Л., 1946. – 145 с.
103. Джурицкий А.Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 432 с.
104. Диптан И.И. Деятельность чрезвычайных государственных органов борьбы с детской беспризорностью в Украинской ССР (1919-1932 гг.): Автореф дис... канд. истор. наук: 07.00.01. – К., 1991.
105. Діптан І.І. Якою була діяльність Полтавської “Ліги порятунку дітей”// Наш рідний край. – Вип.3: Сторінки про розвиток освіти на Полтавщині. – Полтава, 1990. – С. 24-26.

106. Дмитриев С. Завет терпимости // Наш современник. – 1990. – № 4. – С. 174-190.
107. Дмитриев С.Н. Неизвестная публицистика В.Г. Короленка // Подвиг: Героико-патриотический литературно-художественный альманах. – М., 1991. – Вып. 38. – С. 209-216.
108. Дмитриев С.Н. Нить человечности // Народное образование. – 1990. – № 3. – С. 131-137.
109. Дмитриев С.Н. Полтавские страдания В.Г. Короленко // Литература в школе. – 1991. – № 1. – С. 15-28.
110. Дмитриев С. “Праведник” и нарком: [Из истории взаимоотношений А. В. Луначарского и В.Г. Короленко] // Москва. – 1990. – № 4. – С. 138-152.
111. Дневники В.Г. Короленко за 1904-1913 // Советская Украина. – 1960. – № 3-4. – С. 17-24.
112. Добролюбов Н.А. Литературные мелочи прошлого года / Собр. соч.: В 9 т. – М.-Л., 1962. – Т. 4.
113. Документы о вятской ссылке В.Г. Короленка. С предисловием и примечаниями П.Н. Луппова // Каторга и ссылка: Историко-революционный вестник / Под общ. ред. И.А. Теодоровича – М., 1933. – № 1(98). – С. 59-99.
114. Донской Я.Е. В.Г. Короленко. Очерк Полтавского периода жизни и деятельности писателя. 1900-1921 гг. – Харьков, 1963. – 215 с.
115. Донской Я. Неопубліковані листи до В.Г. Короленка // Прапор. – 1965. – № 11. – С. 101-102.
116. Дудник Т.Г., Лахижа М.І. Діяльність В.Г. Короленка по захисту прав людини // В.Г. Короленко – людина, громадянин, письменник. IV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 34-36.
117. Дяченко А.Н. В.Г. Короленко и В.А. Сухомлинский // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных памяти писателя. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1993. – С. 20-21.
118. Дяченко А. Видатний письменник і громадський діяч // Прапор. – 1978. – № 7. – С. 134-135.
119. Дяченко А. Из днів і тривог Володимира Короленка // Довіря. – 1997. – 14 січня. – С. 4.
120. Дяченко А. Короленко і сьогодні // Комсомолец Полтавщини. – 1977. – 23 червня.
121. Дяченко А. На початку письменницького шляху // Зоря Полтавщини. – 1985. – 28 липня.
122. Дяченко А. Невідомий автограф письменника // Комсомолец Полтавщини. – 1978. – 20 травня.
123. Дяченко А. Полтавці про В.Г. Короленка // Комсомолец Полтавщини. – 1978. – 27 липня.
124. Эрн Ф. Дети и школа в произведениях В.Г. Короленко // Вестник воспитания. – 1914. – № 9. – С. 36-59.

125. Евгенъев-Максимов В. Великий гуманист (В.Г. Короленко). – Петербург: Из-во “Учитель”, 1922.
126. Еголин А. Замечательный художник слова // Известия. – 1953. – 28 июля.
127. Євтух М.Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні: (кінець XVIII – перша половина XIX століття): Дис. у формі наук. доп... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 70 с.
128. Єрофеева Г.М. Громадська ініціатива В.Г. Короленка в організації бібліотек // Короленківські читання: Матеріали науково-практичної конференції ХДНБ, 8 жовтня 1999 року / Уклад. Л.М. Багрянцева; Харківська держ. наук. біб-ка ім. В.Г. Короленка. – Х., 1999. – С. 13-18.
129. Жовнір О. Якщо відверто... [Штрих до біографії В.Г. Короленка] // Зоря Полтавщини. – 1986. – 23 листопада.
130. Жовтобрюх М.А. Короленко про розвиток національних мов // Тезиси докладов Короленковских чтений, посвященных 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1978. – С. 9-10.
131. Жук В. Лицар моралі і справедливості // Полтавська думка. – 1998. – 24 липня. – С. 7.
132. Жукова О.А. Соціалізація особистості в системі просвітницько-педагогічної діяльності Х.Д.Алчевської: Дис... канд. пед. наук: 13.00.05 – Х., 2001. – 205 с.
133. Забурдаев Н. Неизвестные письма В.Г. Короленко // Сибирские огни. – 1973. – № 8. – С. 177-178.
134. Загайко П.К. В.Г. Короленко про І.П. Котляревського // Тезиси докладов Короленковских чтений, посвященных 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1978. – С. 30-31.
135. Засядько Р. У відблиску архівного рядка: [Родовід В.Г. Короленка] // Жовтень. – 1985. – № 8. – С. 98-100.
136. Золотухіна С.Т. Розвиток ідеї виховуючого навчання в історії педагогічної думки та в практиці України: Навчальний посібник для студентів педагогічних закладів. – Харків: ХДПУ, 1994. – 108 с.
137. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. / МАУП. – К., 2000. – 312 с.
138. Ивановский В. К свету // Семья и школа. – 1978. – № 7. – С. 46-47.
139. Ігнатенко Г.Г. Володимир Короленко: Біограф. повість. – Київ: Молодь, 1986. – 296 с.
140. Ільченко О.Ю. З досвіду подолання безпритульності в Україні: діяльність Полтавської Ліги захисту дітей (1918-1928 рр.) // Постметодика. – 2002. – № 5-6. – С. 30-32.
141. Ільченко О.Ю. Самоврядування як засіб організації життєдіяльності дітей-безпритульників: з досвіду роботи колонії ім. В.Г. Короленка // Постметодика. – 2002. – № 4. – С. 52-53.

142. Ионова Е.Н. Вальдорфская педагогика. Теоретико-методологические аспекты. – К., 1997.
143. Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія / Упоряд.: З.Н. Борисова, В. З. Смаль. – 2-е вид., допов. – К.: Вища школа, 1990. – 423 с.
144. Історія педагогіки / За ред М.С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1973. – 447 с.
145. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: Учебное пособие для пед. учебных заведений / Под ред. академика РАО А.И. Пискунова. – 2-е изд., испр. и дополн. – М.: ТЦ Сфера, 2001. – 512 с.
146. История русской литературы XIX века / Под ред. Скатова. – М., 1991.
147. Калмыкова А. Чему учит Короленко родителей и воспитателей // Жизнь и творчество В.Г. Короленко: Сборник статей и речей к 65-му юбилею. – Петроград: Культура и свобода, 1917.
148. Кізченко В.І. Про громадську діяльність В.Г. Короленка в 1905-1907 рр . (до 130-річчя з дня народження) // Український історичний журнал. – 1983. – № 7. – С. 136-138.
149. Кирилюк З. Неопубликованные письма В.Г. Короленко // Советская Украина. – 1958. – № 1. – С. 157-162.
150. Кирилюк З.В. Полтавский период в жизни В.Г. Короленко в материалах киевских рукописных хранилищ // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных памяти писателя. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1993. – С. 4-5.
151. Козловский Л. В.Г. Короленко. Опыт литературной характеристики. – Москва: Задруга, 1922.
152. Колодий Л.Г. Искусство как художественная проблема в русской прозе последней трети XIX века /В.Г. Короленко, В.М. Гаршин, Г.И. Успенский , Л.Н. Толстой/: Автореф. дис... канд. филолог. наук – 10.01.01 – Русс. лит . – Харьков, 1990.
153. Кольцова Т. “Бананове” покоління проб’ється до світла // Зоря Полтавщини. – 2001. – № 3-4 – 10 січня. – С. 3.
154. Кони А.Ф. В.Г. Короленко и суд // Кони А.Ф. Воспоминания о писателях / Сост., вступ. ст. и комм. Г.М. Миронова и Л.Г. Миронова. – М., 1989. – С. 452-457.
155. Конопкина А. В.Г. Короленко (К столетию со дня рождения). – Сыктывкар: Коми кн. изд., 1953.
156. Константинов Н.А. и др. История педагогики: Учебник для студентов пед. ин-тов. /Н.А. Константинов, Е.Н. Медынский, М.Ф. Шабаева. – 5-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1982. – 447 с.
157. Короленко В.Г. Административная услуга памяти Гоголя // Русские ведомости. – 1909. – 24 апреля. – № 95.
158. Короленко В.Г., Анненский Н.Ф. Вопрос о всеобщем обучении в Московском губернском земстве: Старая и новая школа. Преобразования комитетов грамотности // Русское богатство. – 1896. – № 5. – С. 193-208.

159. Короленко В.Г., Анненский Н.Ф. Итоги деятельности земств в области народного образования. Сельские библиотеки и народные чтения. Материальное и правовое положение народных учителей. Н.А. Варгуниин // Русское багатство. – 1897. – № 9. – С. 203-229.
160. Короленко В.Г., Анненский Н.Ф. Мариупольский педагог антисимит // Русское багатство. – 1899. – № 3. – С. 184-185.
161. Короленко В.Г., Анненский Н.Ф. Учебные вести: вопрос о высших женских курсах в Москве // Русское багатство. – 1899. – № 4. – С. 185-188
162. Короленко В.Г. Бытовое явление // Война пером / Сост., вступ. ст. и примеч. М.А. Соколовой. – М.: Сов. Россия. – 1988. – С. 403-456.
163. Короленко В.Г. в воспоминаниях современников. – М.: ГИХЛ, 1962.
164. Короленко В.Г. В голодный год // Война пером / Сост., вступ. ст. и примеч. М.А. Соколовой. – М.: Сов. Россия. – 1988. – С. 23-252.
165. Короленко В.Г. Великий пилигрим: Три встречи с Л.Н. Толстым // Собр. соч.: В 10 т. – М.: Госиздат Худож. лит., 1955. – Т. 8. – С. 124-136.
166. Короленко В.Г. Война, отечество и человечество. – Харьков: Издание Всероссийского Центр. Союза Потреб. Обществ, 1919.
167. Короленко В.Г. Война пером / Сост., вступ. ст. и примеч. М.А. Соколовой. – М.: Сов. Россия. – 1988. – 496 с.
168. Короленко В.Г. Воспоминания о Чернышевском // Собр. соч.: В 10 т. – М.: Госиздат Худож. лит., 1955. – Т. 8. – С. 46-75.
169. Короленко В.Г. В поганому товаристві // Твори в 4-х т.– К., 1953. – Т. 1. – С. 169-225.
170. Короленко В.Г. В успокоенной деревне // Война пером / Сост., вступ. ст. и примеч. М.А. Соколовой. – М.: Сов. Россия. – 1988. – С. 457-469.
171. Короленко В.Г. Дневник: В 4 т. – Полтава: Госиздат Украины. – 1925. – Т. I (1881-1893).
172. Короленко В.Г. Дневник: В 4 т. – Полтава: Госиздат Украины. – 1926. – Т. II (1893-1894).
173. Короленко В.Г. Дневник: В 4 т. – Полтава: Госиздат Украины. – 1927. – Т. III (1895-1898).
174. Короленко В.Г. Дневник: В 4 т. – Полтава: Госиздат Украины. – 1928. – Т.IV (1898-1903).
175. Короленко В.Г. Дневник. Письма. 1917-1921.– М.: Советский писатель, 2001. – 554 с.
176. Короленко В.Г. Дневники (1917-1921). Публикация Е. Лосевой и С. Ляхович; комментарии В. Лосева // Вопросы литературы. – 1990. – № 5. – С. 193-218.
177. Короленко В.Г. Дневники (1917-1921). Публикация Е. Лосевой и С. Ляхович; комментарии В. Лосева // Вопросы литературы. – 1990. – № 6. – С. 207-225.
178. Короленко В. “Если возможен еще выход для России, то он только в одном: в возвращении к свободе” // Родина. – 1989. – № 3. – С. 70-73.

179. Короленко В.Г. Еще о педагогических курьезах // Киевские вести. – 1910. – 28 января.
180. Короленко В.Г. Заставы // Война пером / Сост., вступ. ст. и примеч. М. А. Соколовой. – М.: Сов. Россия. – 1988. – С. 309-311.
181. Короленко В. Защита родины в войне // Подвиг: Героико-патриотический литературно-художественный альманах. – М., 1991. – Вып. 38. – С. 187-209.
182. Короленко В.Г. Избранные письма: В 3 т. / Под ред. и с примеч. Н.В. Короленко и А.Л. Кривинской – М.: Мир, 1932. – Т. II: Общественная и публицистическая деятельность (1881, 1890-1913 гг.).
183. Короленко В.Г. Избранные письма: В 3 т. / Под ред. и с примеч. Н.В. Короленко и А.Л. Кривинской. – М.: Госиздат Худ. лит, 1936. – Т. III.
184. Короленко В.Г. и русская литература: Межвуз. сб. науч. трудов / Перм. гос. пед. ин-т, Глазов. гос. пед. ин-т им. В.Г. Короленко / Отв. ред. С.Я. Пашкова. – Пермь: ПГПИ, 1987. – 66 с.
185. Короленко В.Г. История моего современника. – М.: Худ. лит., 1965.
186. Короленко В.Г. Истязательная оргия // Война пером / Сост., вступ. ст. и примеч. М.А. Соколовой. – М.: Сов. Россия. – 1988. – С. 470-473.
187. Короленко В.Г. К гоголевским дням в Полтаве // Русские ведомости. – 1902. – 17 февраля. – № 52.
188. Короленко В.Г. К концу учебного года // Русские ведомости. – 1901. – 5 июля. – № 183.
189. Короленко В.Г. Корреспонденция из Полтавы // Русские ведомости. – 1901. – 7 марта. – № 65.
190. Короленко В.Г. Корреспонденция из Полтавы // Русские ведомости. – 1901. – 9 марта. – № 67.
191. Короленко В.Г. Корреспонденция из Полтавы // Русские ведомости. – 1902. – 10 декабря. – № 341.
192. Короленко В.Г. Корреспонденция из Полтавы // Южное обозрение. – 1904. – 29 декабря. – № 360.
193. Короленко В.Г. Котляревский и Мазепа // Собр. соч.: В 10 т. – М.: Госиздат Худож. лит., 1955. – Т. 8. – С. 373-398.
194. Короленко В.Г. Купленные мальчики. Холопские дети и барские щенята. – Омск: Омгиз, 1938. – 24 с.
195. Короленко В.Г. Курьезы педагогической канцелярщины // Русские ведомости. – 1910. – 17 января. – № 13.
196. Короленко В.Г. Лев Николаевич Толстой // Собр. соч.: В 10 т. – М.: Госиздат Худож. лит., 1955. – Т. 8. – С. 95-117.
197. Короленко В.Г. Листи до М.М. Коцюбинського // Українська література. – 1943. – № 3-4. – С. 204-211.
198. Короленко В.Г. Л.Н. Толстой // Собр. соч.: В 10 т. – М.: Госиздат Худож. лит., 1955. – Т. 8. – С. 118-123.
199. Короленко В.Г. Мултанское жертвоприношение // Война пером / Сост., вступ. ст. и примеч. М.А. Соколовой. – М.: Сов. Россия. – 1988. – С.253-

- 300.
200. Короленко В.Г. На заводе // Собр. соч.: В 10 т. – М.: Госиздат художественной литературы, 1954. – Т. 4. – С. 423-437.
201. Короленко В.Г. На помощь русским детям // Советская литература. – 1990. – № 11. – С. 106.
202. Короленко В.Г. Национализм в педагогике // Полтавский день. – 1916. – №1111.
203. Короленко В.Г. Не страшне // Твори: В 4-х т – К., 1953. – Т. 2. – С. 37-68.
204. Короленко В.Г. О литературе / Сост., подготовка текста и примеч. А.В. Храбровицкого. – М.: Госиздат Худ. лит, 1957. – 716 с.
205. Короленко В.Г. (1853-1921) Опись документальных материалов личного фонда №234. 1880-1930. – М.: ГАУМВД СССР, 1949.
206. Короленко В.Г. Павловські нариси // Твори: В 4-х т. – К., 1953. – Т. 1. – С. 418-535.
207. Короленко В.Г. Падение царской власти. – Катеринослав, 1917. – 48 с.
208. Короленко В.Г. Пам'яті Белінського // Твори: В 4-х т.– К., 1953. – Т. 2. – С. 452-456.
209. Короленко В.Г. Парадокс // Собр. соч.: В 10 т. – М.: Госиздат худож. лит., 1953. – Т. 2. – С. 355-389.
210. Короленко В.Г. Педагогическая политика // Русские ведомости. – 1905. – 22 февраля. – № 51.
211. Короленко В.Г. Педагогическое истязание // Полтавський день. – 1917. – 31 января. – № 25 (1137).
212. Короленко В.Г. Перед приходом немцев // Еженедельник народного слова. – 1918. – 7 апреля. – № 3.
213. Короленко В.Г. Письма 1888-1921 / Под ред. Б.Л. Модзалевского. – Петербург, 1922.
214. Короленко В.Г. Письма из Полтавы / Предисловие и примечания С.Н. Гуськова // Рус. лит. – 1990. – № 4. – С. 45-58.
215. Короленко В.Г. Письма к Луначарскому // Негретов П.И. В.Г. Короленко. Летопись жизни и творчества. 1917-1921 / Под ред. А.В. Храбровицкого. – М., 1990. – С. 232-268.
216. Короленко В.Г. Письма к П.С. Ивановской. – М.: Изд-во политкаторжан, 1930. – 279 с.
217. Короленко В.Г. Письма из тюрем и ссылок. 1879-1885. /Под ред. и с примеч. Н.В. Короленко и А.Л. Кривинской – Горький: Горьковское из-во, 1935.
218. Короленко В.Г. Письма к жителю городской окраины. – СПб., 1906.
219. Короленко В.Г. Полное собрание сочинений. – Т. 51: Письма 1888-1889. – Книга 2. – Полтава.: Госиздат Украины, 1923. – 190 с.
220. Короленко В.Г. Полное собрание сочинений. – Посмертное издание. – Т. 1: Письма 1879-1887. – Х.: Госиздат Украины, 1923. – 236 с.

221. Короленко В.Г. Полное собрание сочинений. – Посмертное издание. – Т. 1: Дневник 1881-1893 гг. – Х.: Госиздат Украины, 1925. – 304 с.
222. Короленко В.Г. Полное собрание сочинений. – Т. 4: Дневники 1898-1903 гг. – Днепропетровск: ГИУ, 1923. – 352 с.
223. Короленко В.Г. Полтавские празднества // Собр. соч.: В 10 т.– М.: Госиздат Худож. лит., 1955. – Т. 8. – С. 450-462.
224. Короленко В.Г. После экзаменов // Русские ведомости. – 1901. – 15 июня.
225. Короленко В.Г. Разговор с Толстым. Максимализм и государственность // Собр. соч.: В 10 т. – М.: Госиздат Худож. лит., 1955. – Т.8. – С. 137-142.
226. Короленко В.Г. С экзаменами... Без экзаменов... С экзаменами... // Русское богатство. – 1907. – № 4. – С.165-167.
227. Короленко В.Г. Сказание о Флоре, Агриппе и Менахеме, сыне Иегуды // Короленко В.Г. Собр. соч.: В 10 т.– М.: Госиздат худож. лит., 1953. – Т. 2. – С. 216-237.
228. Короленко В.Г. Сліпий музикант // Твори: В 4-х т. – К., 1953. – Т. 1. – С . 247-366.
229. Короленко В.Г. Собр. сочинений: В 10 т.– М.: Госиздат художественной литературы, 1956. – Т. 10: Письма 1879-1921. – 717 с.
230. Короленко В.Г. Сорочинская трагедия // Война пером / Сост., вступ. ст. и примеч. М.А. Соколовой. – М.: Сов. Россия. – 1988. – С. 348-393.
231. Короленко В.Г. Торжество победителей (Подготовка текста, вступ. заметка и примечания Б.В. Аверина) // Русская литература. – 1990. – № 2. – С. 77-84.
232. Короленко В.Г. Трагедия великого юмориста // Собр. соч.: В 10 т.– М.: Госиздат Худож. лит., 1955. – Т. 8. – С. 157-214.
233. Короленко В.Г. Уроки учительского съезда // Русские ведомости. – 1914. – № 190.
234. Короленко В.Г. Что это? // Вольная мысль. – 1918. – 19 мая.
235. Короленко В.Г. Что у нас было и что должно быть // Полтавщина. – 1905. – 30 октября, 1 ноября.
236. Короленко В. Я обращаюсь с призывом к человечности... // Книжное обозрение. – 1990. – № 12. – С. 3.
237. Короленко В.Г. Юбилей М.В. Остроградского в Полтаве // Русские ведомости. – 1901. – 10 сентября.
238. Короленко С.В. Десять лет в провинции. – Ижевск, 1966.
239. Короленко С.В. Книга об отце. – Ижевск, 1968. – 382 с.
240. Котов А.К. В.Г. Короленко. Очерк жизни и литературной деятельности. – М.: Госиздат художественной литературы, 1957.
241. Котов А. Владимир Галактионович Короленко: Критико-биографический очерк // Короленко В.Г. Собр. соч.: В 10 т.– М., 1953. – Т . 1.

242. Котов А. Нарис життя і творчості В.Г. Короленка // Короленко В.Г. Твори: В 4-х т. – К., 1953. – Т.1. – С. V-XXXII.
243. Крамущенко Л.В. В.Г. Короленко – захисник соціальних прав дітей // В.Г. Короленко – людина, громадянин, письменник. IV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 42-45.
244. Крамущенко Л.В., Овдиенко Н.А. О Полтавской колонии им. В.Г. Короленко // Международные макаренковедческие исследования. Макаренко на Востоке и Западе / Под ред. А. Фролова. – Н. Новгород, 1994. – С. 175-179.
245. Крамущенко Л.В. Послідовник В.Г. Короленка в соціальному захисті дітей // Рідний край. – 2000. – №2(3). – С. 86-88.
246. Крамущенко Л.В. “...У мене вистачить сили йти, падати і знову підніматися” // Педагогіка і психологія: Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії пед. наук України. – К.: Педагогічна думка. – 1998. – №1(18). – С. 87-94.
247. Краснов И.Н. В.Г. Короленко // Труды вестника литературы и науки. – 1894. – №11. – Т. XXIV. – С. 439-447.
248. Кречетов Г.П. Детство и отрочество В.Г. Короленко // Южная Россия. – 1903. – 3 августа.
249. Кривинская Л. Короленко и дети // Семья и школа. – 1953. – № 7. – С. 9-12.
250. Кронрод И.А. Короленко и Л. Толстой: Дис... канд. филолог. наук: 10. 640. – Русс. лит. – Ленинград, 1971.
251. Крутікова Н.Є. В.Г. Короленко та українська література. – К., 1955.
252. Кубиков И.Н. Владимир Галактионович Короленко // Печать и революция: журнал литературы искусства критики и биографии. – 1922. – Кн. I. – С. 22-29.
253. Кузьменко О. Бунтівний студент: [Де навчався В.Г. Короленко] // Зоря Полтавщини. – 1984. – 1 липня.
254. Куканов Л.С. Публицистика В.Г. Короленко (1878-1896). – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 56 с.
255. Кулешев В.И. История русской литературы XIX в. – М., 1983.
256. Кулик Л.С. Короленко – художник слова. – К., 1960.
257. Куц О.П. Участие русских писателей в сборнике в честь Ивана Франко (По неопубликованным материалам отдела рукописей ЛНБ АН УССР) // Библиотека і науково-технічний прогрес. – Л., 1975. – С. 91-100.
258. Лапицкий М.И. Современность “несвоевременных” мыслей: Письма В. Г. Короленко к А.В. Луначарскому и “Несвоевременные мысли” А.М. Горького глазами современника // Рабочий класс и современный мир. – 1989. – № 5. – С. 159-167.
259. Лахижа М. Володимир Галактіонович Короленко у 1917 році // Зоря Полтавщини. – 1997. – 7 червня.
260. Лахижа М.І. Його “політика” – справедливість // Полтавський вісник. – 2002. – 26 липня. – С. 2.

261. Левандовский Л.И. В.Г. Короленко о Н.Г. Чернышевском // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1978. – С. 22-23.
262. Левин Б.Н. Великий праведник. – Полтава: Дивосвіт, 2001. – 260 с.
263. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки: Навчальний посібник / За ред. М.В. Левківського. – Харків: “ОВС”, 2002. – 240 с.
264. Летов Б.Д. В.Г. Короленко – редактор. – Л.: Из-во Ленингр. ун-та, 1961.
265. Лещенко П. Короленко-гімназист і уроки закону божого // Людина і світ. – 1981. – № 12. – С. 38.
266. Липовий В., Литвин І., Любимець Л. В.Г. Короленко й українське селянство // Червоний шлях. – 1929. – №2. – С. 167-173.
267. Лисенко П. Велети думки // Зоря Полтавщини. – 1982. – 24 січня.
268. Листування В.Г. Короленка з Х.Г. Раковським та О.Г. Раковською / Передмова Г. Чернявського // Березіль. – 1991. – № 1. – С. 143-165.
269. Листування В.Г. Короленка з Х.Г. Раковським та О.Г. Раковською / Передмова Г. Чернявського // Березіль. – 1991. – № 2. – С. 161-180.
270. Логинов В.М. О Короленко и литературе: сб. статей. – М.: Мистикос, 1994. – 184 с.
271. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – 2-е вид., випр. і доп. – Харків, 2002.
272. Луначарский А. Владимир Галактионович Короленко // Луначарский и др. Силуэты: политические портреты. – М.: Политиздат, 1991. – С. 203-217.
273. Лупшов П.Н. К политической ссылке В.Г. Короленко в Вятский край // Труды Вятского института краеведения. – Вятка, 1929. – Т. V. – С. 81-94
274. Лупшов П.Н. Материалы вятских архивов о В.Г. Короленко // Вятская жизнь. – 1924. – № 1(7). – январь-февраль. – С. 110-122.
275. Лутфулин В.С. Проблемы воспитания в повести В.Г. Короленко “Слепой музыкант” // В.Г. Короленко – людина, громадянин, письменник. IV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 94-98.
276. Любченко В.Г. Виступи В.Г. Короленка на захист прав громадян // Феномен В.Г. Короленка: погляд із III тисячоліття: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2004. – С. 35-39.
277. Майборода В. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки: 1917-1985 рр. / За ред. В.І. Лугового. – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
278. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М.: Педагогика, 1983-1986.
279. Макаренко Г. За що В.Шульгін вимагав повісити В. Короленка // Літературна Україна. – 1999. – 16 вересня. – С. 8.

280. Малий П.Д. Україна в публіцистиці В.Г. Короленка: Дис... канд. філолог. наук. – К., 1956.
281. Малий П.Д. Короленко й Україна. – Львів, 1958. – 117 с.
282. Мартусь В.И. В.Г. Короленко и М.М. Коцюбинский // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных памяти писателя. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1993. – С. 42-43.
283. Марченко Н.Г. Володимир Галактіонович Короленко // Персоналії в історії національної педагогіки: 20 видатних українських педагогів / За ред. А.М. Бойко. – Полтава: Видавництво “АСМІ”, 2002. – С. 172-201.
284. Марченко Н. Сабурова Є. Полтавський період у житті та творчості В.Г. Короленка // Літературне краєзнавство: проблеми, пошуки, перспективи: Зб. наук. статей / ПДПУ ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2002. – С. 172-178.
285. Марченко Н.Г., Тарасова Н.І. Роль В.Г. Короленка в культурному і громадському житті Полтави // Феномен В.Г. Короленка: погляд із III тисячоліття: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2004. – С. 51-56.
286. Марченко Н., Українець Л. В.Г. Короленко в Полтаві // Рідний край. – 2003. – №1 (8). – С. 88-91.
287. Маслов В. В.Г. Короленко: До 25-річчя з дня смерті // Вісник АН УРСР . – 1947. – № 1. – С. 41-53.
288. Маторина Р.П. Описание рукописей В.Г. Короленко. – М., 1950.
289. “Маю честь донести...” Рапорт полтавського поліцмейстера полтавському губернатору про необхідність виселення В.Г. Короленка у віддалені місця Сибіру (7 липня 1907 р.) // Комсомолец Полтавщини. – 1974. – 27 червня.
290. Миксон Е.К. В.Г. Короленко и народное творчество: Автореф... дис. канд. філолог. наук. – Запорожье, 1953.
291. Миронов Г.М. В.Г. Короленко. – М.: Молодая гвардия, 1962. – 367 с.
292. Миронов Г., Миронова М. Трудным путем героя: К 130-летию со дня рождения В.Г. Короленка // Литература в школе. – 1983. – № 4. – С. 53-56.
293. Митропан П.А. Короленко серед молоді // Комсомолец Полтавщини. – 1978. – 22 липня.
294. Митропан П.А. Спогад про Короленка // Друг читача. – 1991. – 6 листопада. – № 45. – С. 6.
295. Мищенко Л.И. В.Г. Короленко и Леся Украинка // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1978. – С. 34-35.
296. Михайлова Л. Шість листів без відповіді // Дзеркало тижня. – 2002. – № 32. – С. 13.
297. Меламед Е. Об одном сюжете Короленко: [К изуч. арх. материалов В.Г. Короленко] // Вопросы литературы. – 1987. – № 1. – С. 271-277.
298. Меламед Ю. “Привіт з Батьківщини” // Зоря Полтавщини. – 1986. – 8 червня.
299. Мельничук С.Г. Формування естетичної культури майбутніх учителів (Іст. педагогічний аспект 1860-1970 рр.). – К., 1995. – 199 с.

300. Молодая теплынь // Любимов Н. Несгораемые слова. – М., 1989. – С. 192-213.
301. Морозова Т. Н.Г. Чернышевский о В.Г. Короленко // Известия АН СССР. Отд. лит. и яз. – 1953. – Т. 12. – Вып. 3. – С. 265-274.
302. Мурашова А.А. Категория совести в жизни и творчестве В.Г. Короленко // Феномен В.Г. Короленка: погляд із III тисячоліття: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2004. – С. 32-35.
303. Мурысова О.В. Переписка М. Горького и В.Г. Короленко // Проблемы источниковедения, текстологии и комментирования: Автореф... дис. канд. филолог. наук: 10.01.01 – Русс. лит. – М., 1996.
304. Нариси історії українського шкільництва 1905-1933: Навчальний посібник / О.В.Сухомлинська та ін.; за ред. О.В. Сухомлинської – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
305. Научные записки Полтавского государственного литературно-мемориального музея В.Г. Короленко. – Выпуск 1. – Полтава: Пол. обл. книжно-газетное из-во, 1961.
306. Наш рідний край. – Вип.3.: Сторінки про розвиток освіти на Полтавщині. – Полтава, 1990.
307. Невідомий лист В.Г. Короленка до вчителів (від 8 вересня 1918 р.) // Радянська школа. – 1957. – № 7. – С. 75.
308. Негретов П.И. В.Г. Короленко. Летопись жизни и творчества. 1917-1921 / Под ред. А.В. Храбровицкого. – М., 1990. – 288 с.
309. Негретов П.И. Религиозные искания В.Г. Короленко // В.Г. Короленко – людина, громадянин, письменник. IV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 18-20.
310. Неизданные дневники В.Г. Короленко / Публикация Е.И. Гибет // Советская Украина. – 1960. – № 3. – С. 135-149.
311. Неизданные дневники В.Г. Короленко / Публикация Е.И. Гибет // Советская Украина. – 1960. – № 4. – С. 108-122.
312. Ніколенко Є. Безсмертне ім'я Короленка // Зоря Полтавщини. – 2002. – 26 липня. – С. 14.
313. Ніколенко Є.М. Герої творів В.Г. Короленка на екрані // В.Г. Короленко – людина, громадянин, письменник. IV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 102-105.
314. Ніколенко Є. На довге і щасливе життя: [В. Короленко і питання шлюбу, сім'ї та виховання дітей] // Полтавський вісник. – 2000. – 20 жовтня. – С. 8.
315. Ніколенко Є. Хатки-його душі натхнення: [В. Короленко і Полтавщина] // Зоря Полтавщини. – 2001. – 8 червня. – С. 5.
316. Николенко О.Н. Гуманистическая ценность писем В.Г. Короленко А.В. Луначарскому // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных памяти писателя. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1993. – С. 15-16.
317. Ніколенко О.М., Киридон П.В. Діалог із владою: Листи В.Г. Короленка до А.В. Луначарського // Феномен В.Г. Короленка: погляд із

- III тисячоліття: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2004. – С. 5-10.
318. Ничкало Н.Г. Педагогічна книга майстра виробничого навчання: Навч. метод. посіб. – 2-е вид., доп. – К., 1994. – 382 с.
319. Оголевець А.В. Про полтавське оточення В.Г. Короленка (сім'я С.Я. Оголевця) // В.Г. Короленко – людина, громадянин, письменник. IV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 45-47.
320. Ольховская Л.В. В.Г. Короленко й українська література та культура // Короленківські читання: Матеріали науково-практичної конференції ХДНБ, 30 листопада 2001 року / Уклад. Л.М. Багрянцева; Харківська держ. наук. біб-ка ім. В.Г. Короленка. – Х., 2001. – С. 83-88.
321. Ольховская Л.В. В.Г. Короленко – редактор // Феномен В.Г. Короленка: погляд із III тисячоліття: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2004. – С. 39-41.
322. Ольховська Л. Голос мужній і праведний // Молода громада. – 1998. – 24 липня. – С. 1,7.
323. Ольховская Л. Неизвестные письма В.Г. Короленко // Радуга. – 1992. – № 10. – С. 146-148.
324. Очерки по истории педагогики / Под ред. Н.А. Константинова. М.: Изд-во Академии Педагогических Наук РСФСР, 1952.
325. Охріменко І.В., Пашко М.С., Шемет П.Г. Освіта і виховання на Полтавщині в минулому й сьогодні. Історичний нарис. – Полтава: ПОПОПП, 1998. – 164 с.
326. Павлій М.Н., Пелипец В.С. Педагогические взгляды В.Г. Короленко // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1978. – С. 66.
327. Пащенко В. Будьмо гідні великого попередника // Зоря Полтавщини. – 2002. – 26 липня. – С. 14.
328. Пащенко В.О. Слово про Короленка // Феномен В.Г. Короленка: погляд із III тисячоліття: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2004. – С. 3-5.
329. Пащенко В.А., Киридон А.Н. Гуманистическая позиция В.Г. Короленко в период революции и гражданской войны // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных памяти писателя. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1993. – С. 3-4.
330. Педагогіка: Навч.-метод. посіб. для закл. пед освіти III, IV рівнів акредитації / За ред. А.М. Бойко. – Київ – Полтава, 2002.
331. Педагогічна культура / Ред. Л.С. Нечепоренко; Харківський держ. ун-т. – Х.: ХДУ, 1993. – 147 с.
332. Педагогічна Харківщина: довідник / За ред. В.І. Лозової, І.Ф. Прокопенка. – Харків, 1997. – 160 с.
333. Педченко Д. Лицар честі і справедливості // Зоря Полтавщини. – 1989. – 1 серпня.
334. Персоналії в історії національної педагогіки: 20 видатних українських педагогів: Наук. – метод. посіб. / За ред. А.М. Бойко. – Полтава, 2002.

335. Петропавловская Н. В.Г. Короленко. Письма к родным // Семья и школа. – 1985. – № 11. – С. 42-43.
336. Петропавловская Н.Д. “В нас входят другие, и мы входим в других...” (О морально-этической позиции В.Г. Короленко). – М.: Знание, 1988. – 63 с.
337. Петропавловская Н. Возвращаясь к Короленко: [О прибывании на Полтавщине] // Литература. – 1998. – №4. – С. 2-3.
338. Петропавловская Н.Д. Как я люблю ее... Из жизни В.Г. Короленко. – М.: Флинта: Наука, 2000. – 152 с.
339. Пиксанов Н. Владимир Галактионович Короленко и якутская ссылка 1881-1884гг. // Каторга и ссылка: Историко-революционный вестник / Под общ. ред. И.А. Теодоровича – М., 1927. – С. 71-89.
340. Пирогов Н.И. Вопросы жизни // Избранные педагогические сочинения. – М.: АПН РСФСР, 1952.
341. Письма В.Г. Короленко Х.Г. Раковскому // Вопросы истории. – 1990. – №10. – С. 3-44.
342. Письма В.Г.Короленко к М.М. Коцюбинскому // Печать и революция. – 1927. – Кн.5. – С. 31-36.
343. Побірченко Н.С. Зміст і основні напрями діяльності українських Г ромад (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Кн. II. – С. 164-168.
344. Побірченко Н.С. Короткий біографічний словник членів Київської старої громади (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.). – К.: Інтеллект, 1998. – 72 с.
345. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Монографія у 2 кн. – К.: Наук. світ, 2000.
346. Пожилова Л.В. В. Короленко // Литературно-критическая деятельность русских писателей ХІХ века. – Казань, 1989. – С. 159-166.
347. По зову совести: Неизвестная публицистика В.Г. Короленка 1917-1920 гг. / Публикация С.Н. Дмитриева // Советская литература. – 1990. – № 11. – С. 102-111.
348. Покровский Ф. В.Г. Короленко под надзором полиции // Былое. – 1918. – № 13. – кн. 7.
349. Полосатова Е.В. К.А. Тимирязев и В.Г. Короленко // Труды института истории естествознания и техники. История биологических наук. – Т. 4. – М.: Академия Наук СССР, 1955. – С. 369-375.
350. Полтаві 800 років. 1174-1974. Збірник документів і матеріалів. – Київ: Наукова думка, 1974.
351. Попова Л.Д. Педагогічна діяльність Антона Семеновича Макаренка // Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За ред. І.Ф. Прокопенка. – 2-е вид., випр. і доп. – Х.: ХДПУ, 1999. – С. 398-401.
352. Попова Л.Д. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Г.С. Сковороди на Харківщині // Харків – моя мала батьківщина: Навчальний

- посібник з народознавства / Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Вид 2-е, випр. і доп. – Х.:ОВС, 2003. – С. 154-159.
353. Попова Л.Д., Роман Н.М. Педагогічна спадщина Гната Хоткевича: теоретичні здобутки та досвід: Навчальний посібник. – Харків, 2003. – 200 с.
354. Попова Л.Д. Христина Данилівна Алчевська та її внесок у розвиток народної освіти // Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За ред. І.Ф. Прокопенка. – 2-е вид., випр. і доп. – Х.: ХДПУ, 1999. – С. 392-398.
355. Попова О.В. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ столітті: Автореф. дис... д-ра. пед. наук: 13.00.01. – Харків, 2001. – 39 с.
356. По поводу публичной лекции г. Максимова в пользу бесплатной библиотеки-читальни на тему: “Характер и направление литературной деятельности В.Г. Короленко” // Пермские ведомости. – 1901. – 24 ноября
357. Прокопенко І.Ф., Євдокимов В.І. Педагогічна технологія. – Х.: Основа, 1995. – 105 с.
358. Пругавин А. Административные мытарства в жизни В.Г. Короленко // Русские ведомости. – 1910. – 6 мая.
359. Путь в 125 лет: Развитие просвещения в селе Амга 1863-1993 годы. – Амга, 1993.
360. Пуховська Л.П. Професійна підготовка вчителів у країнах Західної Європи в другій половині ХХ століття: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ін-т пед-ки і психології проф. освіти АПН України. – К., 1998. – 40 с.
361. Равкин З.И. Нравственные уроки В.Г. Короленко [К публ. писем писателя к А.В. Луначарскому, 1920] // Советская педагогика. – 1990. – № 7. – С. 107-112.
362. Радченко Є.Є. В.Г. Короленко на сторінках полтавської періодичної преси кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Тезиси докладов Короленковских чтений, посвященных 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко. – Полтава: ППИ ім. В.Г. Короленко, 1978. – С. 22.
363. Реверук В. Володимир Короленко і голод 1921 року // Полтавщина. – 1996. – № 51 (20-26 грудня). – С. 4.
364. Реверук В., Кочерга Н. “Будити людяність серед озвіріння” // Полтавський вісник. – 2002. – 25 липня. – С. 5-6.
365. Реверук В., Кочерга Н. В.Г. Короленко в Полтаві (1917-1921). – Полтава, 2003. – 111 с.
366. Реверук В.Я., Кочерга Н.К. В. Короленко і полтавська Ліга порятунку дітей // Рідний край. – 2003. – №1(8). – С. 105-111.
367. Реверук В.Я., Кочерга Н.К. Правозахисна діяльність В.Г. Короленка в умовах радянської влади // В.Г. Короленко – людина, громадянин,

- письменник. IV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 30-32.
368. Ревегук В. “Успіх... дрібниці означає часом людське життя”.
Правозахисна діяльність В.Г. Короленка в умовах радянської влади
// Полтавський вісник. – 1996. – №51 (20-26 грудня).
369. Рейнгардт Р. О В.Г. Короленко и о будущем // Феномен В.Г.
Короленка: погляд із III тисячоліття: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2004
. – С. 17-20.
370. Рейтблат А., Шикман А. Делай что должно и пусть будет что будет
// Новое время. – 2000. – №6. – С.43.
371. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч.
XX ст.): Нариси / Відп. ред. М.Я. Ярмаченко. – К.: Рад. шк., 1991. – 381 с.
372. Ростов Н. Короленко В.Г. – М.: Худож. лит., 1965.
373. Ротач П. Полтавська сторінка видатного письменника В.Г. Короленка
// Радянська освіта. – 1978. – 29 липня.
374. Рубинштейн А. В.Г. Короленко и дети // Учительская газета. – 1963. –
27 июля.
375. Рубинштейн А. В.Г. Короленко и школа // Учительская газета. – 1958. –
25 июля.
376. Рубинштейн А. В.Г. Короленко и школа // Учительская газета. – 1961. –
19 января.
377. Руманова Л.Ю. В.Г. Короленко 1853-1921. – М., 1953. – 62 с.
378. Рясний А.І. В.Г. Короленко і Х.Г. Раковський // В.Г. Короленко –
людина, громадянин, письменник. IV Короленківські читання: Зб. наук.
пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 25-26.
379. Савина Н. В.Г. Короленко в школе // Педагогический листок: журнал
для воспитателей и народных учителей. – Кн. III. – 1914. – С. 165-179.
380. Самсоненко С. В.Г. Короленко в амгінському засланні // Зоря
Полтавщини. – 1978. – 19 листопада.
381. Седов Л. Дети в рассказах В.Г. Короленко. – Москва, 1898.
382. Секретное отношение Кронштатского военного губернатора к
директору Кронштатской гимназии по вопросу о сомнительности права
Короленко В.Г. давать частные уроки // Красная летопись. – 1924. – № 2.
– С. 185.
383. Сибирские страницы жизни и творчества В.Г. Короленко /АН СССР;
Отв. ред. Е.А. Кухлина. – Новосибирск: Наука. Сиб. от-ние, 1987. – 204 с.
384. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Укр. Вільний Ун-т; Друзі т-ва ім
. Г. Ващенко. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.
385. Слободянюк Д.І. Гуманістична цінність публіцистичної спадщини В.Г.
Короленка // В.Г. Короленко – людина, громадянин, письменник.
IV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 73-
74.
386. Смирнова Н.В. Пильщики: набросок (Публикации с правкой В.Г.
Короленко) // Редактор и книга. – Вып.9. – М., 1982. – С. 96-101.

387. Соколова М.А. “...Человек с большим и сильным сердцем”
Предисловие // Короленко В.Г. Повести и рассказы. – К.: Веселка, 1989. – С. 5-22.
388. Соколова М. “... Я корреспондент и горжусь этим званием...”
// Короленко В. Война пером. – М., 1988. – С. 5-22.
389. Соломко А. Автограф Володимира Короленка // Наука і суспільство. – 1985. – № 12. – С. 34-35.
390. Сорока-Росинский В.Н. Трудновоспитуемые // Педагогические сочинения / Сост. А.Т. Губко. – М.: Педагогика, 1991. – С. 139-152.
391. Сорока-Росинский В.Н. Школа им. Достоевского // Педагогические сочинения / Сост. А.Т. Губко. – М.: Педагогика, 1991. – С. 164-228.
392. Сорокина Д.Л. В.Г. Короленко в Томске [По материалам томского архива] // Русская литература. – 1975. – № 1. – С. 177-178.
393. Сосновский М.И. Детские годы будущего писателя // Южная Россия. – 1903. – №199. – 5 августа. – С. 2.
394. Степаненко Н.И. Проблема украинского языка в публицистическом наследии В.Г. Короленко // Тезисы докладов Короленковских чтений, посвященных памяти писателя. – Полтава: ППИ им. В.Г. Короленко, 1993. – С. 7-8.
395. Сторчевая З. Человек с большим и сильным сердцем // Народное образование. – 1973. – № 7. – С. 85-86.
396. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
397. Сухомлинська О.В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання. – 2003. – № 2. – С. 3-8.
398. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: Кроки до нового виміру // Педагогічна газета. – 2002. – № 10-11 (99-100), жовтень-листопад. – С. 3-4.
399. Сухомлинська О.В., Ярмаченко М.Д. Педагогіка: Підручн. для пед. ін-ів та ун-ів. – К., 1986.
400. Тарасевич Н.М. Гуманістична сутність майстерності А. Макаренка-вихователя // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 1. – С. 18-43.
401. Тарасевич Н.М. Педагогічна публіцистика В.Г. Короленка // В.Г. Короленко – людина, громадянин, письменник. IV Короленківські читання: Зб. наук. пр. – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 74-76.
402. Тарасевич Н. У чому сила педагогіки ненасилля? // Імідж сучасного педагога. – 2002. – № 1. – С. 23-26.
403. Татаринов В.Е. Поэтика рассказов и очерков В.Г. Короленко: Автореф ... дис. канд. филолог. наук: 10.01.01 – Русс. лит. – Харьков, 1991.
404. Таценко Н.О. Поряд із А.С. Макаренком. З історії колонії ім. В.Г. Короленка // Радянська школа. – 1991. – № 7. – С. 85-87.
405. Теплинський М.В. Короленко в школі // Всесвітня література в навчальних закладах України. – 2002. – № 5.

406. Толстяков А.П. Против “мрачной неправды”. В.Г. Короленко – редактор и “Легенда о младенце Гаврииле” // Исследования и материалы. – М., 1991. – Вып. 62. – С. 77-83.
407. Умеренко Т. Короленко й Україна // Вітчизна. – 1946. – № 12. – С. 168-174.
408. Ушинський К. Праця в її психологічному і виховному значенні // Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. – К., 1985. – Т. 1. – С. 107.
409. Фабианская В.А. Характеры людей из народа в художественном творчестве В.Г. Короленко (К проблеме эволюции писателя): Автореф... дис. канд. филолог. наук: 10.640. – Русс. лит. – Одесса, 1970.
410. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 544 с.
411. Федорова В. Описание писем В.Г. Короленко. – М., 1961. – 659 с.
412. Флейс Е.М. В.Г. Короленко и удмуртский народ. – Ижевск: Удмуртская правда, 1956.
413. Фортунатов Н.М. В.Г. Короленко в Нижнем Новгороде 1885-1896. – Горький: Волго-Вятское кн. из-во, 1986. – 158 с.
414. Харинко Н.Ф. Владимир Галактионович Короленко (1953-1921) // Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988.
415. Хинкулов Л. Книги жизни (В.Г. Короленко) // Золотые ворота Киева: Новое о русских писателях в Киеве. – К., 1988. – С. 158-168.
416. Храбровицкий А.В. В.Г. Короленко в Сибири 1881-1884 гг. Биографическая хроника // Сибирские сраницы жизни и творчества В.Г. Короленко / Ответственный редактор Е.А. Куклина. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 108-198.
417. Храбровицкий А. Короленко в Якутии // Полярная звезда. – 1973. – № 6. – С. 118-121.
418. Храбровицкий А.В. Короленко и Якутия // Полярная звезда. – 1980. – № 3. – С. 111-114.
419. Храбровицкий А.В. “Кромщинское дело”. К 125-летию со дня рождения В.Г. Короленко // Дружба народов. – 1978. – № 6. – С. 280-282.
420. Храбровицкий А.В. Летопись жизни и творчества В.Г. Короленка. Тюрьмы и ссылки. (1879-1885). – Вып. 3-4.
421. Художественная и реальная правда в повести Короленко “Слепой музыкант”. Доклад А.В. Бирилева в Пушкинском обществе // Волжский вестник. – 1900. – 1 (14) ноября.
422. Цebрій В. Невідомий Вернадський // Полтавський вісник. – 2002. – 3 травня. – С. 5.
423. Цebрій В. Останній романтик ХХ ст. До 80-річчя від дня смерті В.Г. Короленка // Полтавський вісник. – 2002. – 4 січня. – С. 6.
424. Чуковский К. Последние произведения Вл. Короленко “Бытовое явление” и “История моего современника” // Современное слово. – 1910.

- 22, 24 августа. – № 945, 947.
425. Чуковский К. Короленко как публицист // Сочинения: В 2 т. – М., 1990. – Т. 2 – С. 197-205.
426. Шарц А. Пермський період. До 125-річчя з дня народження В.Г. Короленка // Зоря Полтавщини. – 1978. – 23 липня.
427. Шевченко Г.П. Взаємодія мистецтв в естетичному вихованні підлітків. – К., 1981. – 48 с.
428. Шоломова С. Из творческого наследия В.Г. Короленка // Литературная учеба. – 1987. – № 1.
429. Штефан Л.А. Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20-90-ті рр. ХХ ст.). – Харків, 2002.
430. Шумов В. В.Г. Короленко – співавтор роману // Комсомолец Полтавщини. – 1986. – 11 лютого.
431. Шумов В. Лист письменнику: [Лист учасника революційного руху Л. Когана-Бернштейн В.Г. Короленку] // Комсомолец Полтавщини. – 1988. – 16 липня.
432. Шумов В. Пам'ятна поїздка // Зоря Полтавщини. – 1989. – 5 лютого.
433. Щербина А.М. Слепой музыкант Короленко как попытка зрячих проникнуть в психологию слепых. – М., 1916. – 52 с.
434. Щокіна Н.Б. Проблема экологического образования и воспитания в педагогической теории и практике школы Украинской ССР (1960-1980 гг.): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Х., 1990. – 22 с.
435. Щокина Н.Б., Приходько А.И. Основы педагогического мастерства. Учебно-методическое пособие для студ. высш. учеб. зав. – Х.: “Шуст А.И.”, 2001. – 88 с.
436. “Я зробив, що міг...” Листи проф. П. Митропана з Югославії до П. Ротача у Полтаву 1965-1988 рр. – Полтава: Верстка, 2000. – 212 с.
437. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А. С. Макаренко: Кн. для учителя. – К.: Рад. шк., 1989. – 189 с.

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Державний архів Полтавської області

ф. 351 – Полтавське міське поліцейське управління

438. оп. 1, од. зб. 58, 502 арк. – Листування з Полтавським губернатором про накладення арешту на літературу революційного змісту. – 6 січня 1908 р. – 10 грудня 1908 р.

ф. 1503 – Полтавський губернський виконавчий комітет Ради робочих, селян і червоноармійських депутатів

439. оп. 1, од. зб. 3, 66 арк. – Протоколи, витяги із протоколів, кошториси і звіти про діяльність Полтавської Губернської Ради захисту дітей; листування з Полтавським губернським відділом народної освіти про організацію і матеріальне забезпечення дитячих будинків.
440. оп. 1, од. зб. 47 – Про увіковічення пам'яті Короленка В.Г.

441. оп. 1, од. зб. 50 – Протоколи і витяги з протоколів засідань Полтавської губернської і уїзних Рад захисту дітей за березень-червень-жовтень 1922 року.

442. оп. 2, од. зб. 151 – Циркуляри, доповіді, інформаційні зведення народного комісаріату, Внутрішніх справ УРСР, Полтавського губернського ГПУ.

ф. 1865 – Полтавський губернський революційний комітет

443. оп. 1, од. зб. 101 – Статут товариства “Ліга порятунку дітей”.

444. оп. 1, од. зб. 158, 259 арк. – Доповіді про діяльність Полтавського Губревкому і його відділів. – 29 грудня 1919 р.-24 квітня 1920 року.

ф.3872 – Полтавський губернський відділ управління Губвиконкому

445. оп. 1, спр. 174, 50 арк. – Звіти про діяльність відділів Полтавського виконавчого комітету за 1920 рік. – 13 лютого – 18 серпня 1920 року.

ф. 3990 – Полтавська губернська Рада захисту дітей при губернському відділі соціального забезпечення

446. оп. 1, од. зб. 1, 61 арк. – Декрети, розпорядження, положення й інструкції Ради Народних Комісарів РСФСР і УРСР, Народного Комісаріату соціального забезпечення УРСР про організацію Ради захисту дітей, забезпечення дитячих колоній продовольством та інвентарем; протоколи засідань комісії з формування Полтавської губернської Ради захисту дітей. – березень-травень 1919 року.

447. оп. 1, од. зб. 2, 42 арк. – Протоколи засідань Ради захисту дітей за квітень-червень 1919 року. Заява почесного голови “Ліги порятунку дітей” письменника Короленка В.Г. у губернську Раду захисту дітей про роботу, присвячену піклуванню і порятунку всіх дітей різних національностей.

ф. П-7 – Істпарт Полтавського окружного комітету КП (б)У

448. оп. 1, од. зб. 2, 194 арк. – Свідоцтва, донесення, протоколи жандармського і поліцейського управлінь, прокурора окружного суду Полтавської губернії. – 1902-1908 рр.

449. оп. 1, од. зб. 6, 66 арк. – Донесення, рапорти, протоколи жандармського і поліцейського управлінь Полтавської губернії. Рапорт Полтавського поліцеймейстера про революційну діяльність письменника В.Г. Короленка. – 1907-1914 рр.

450. оп. 1, од. зб. 9, арк. 37. – Короленко В.Г. Християнам і євреям м. Полтави . – 23 октября 1906 р.

451. оп. 1, од. зб. 9, арк. 38. – Короленко В.Г. Нові невірні чутки. – 21 жовтня 1906 р.

452. оп. 1, од. зб. 9, арк. 39. – Короленко В.Г. Заклик. – 20 жовтня 1906 р.

453. оп. 1, од. зб. 9, арк. 43-47. – Відкритий лист письменника В.Г. Короленка статському раднику Полтавського губернського правління Філонову з осудом зв'язаної розправи властей над селянами містечка Великі Сорочинці. – 1906 р.

454. оп. 1, од. зб. 11, арк. 52-56. – Стаття Л.М. Толстого на захист письменника В.Г. Короленка. – 1906 р.

455. оп. 1, од. зб. 100, арк. 135-136. – Про Полтавський губернський з'їзд учителів 6-8 квітня 1917 р.
456. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1900 год. Составлен Д.А. Иваненко. – Полтава: Типо-литография Губернского правления, 1900.
457. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1903 год. – Полтава: Типо-литография Губернского правления, 1903.
458. Народные чтения в Полтаве. Отчет за 1895-й год. – Полтава, 1896.
459. Полтавская комиссия народных чтений. Отчет за 1897 год. – Полтава, 1898.
460. Постановление Совета народных комиссаров об увековечивании памяти В.Г. Короленко // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – С. 56.
461. Постановление Совета народных комиссаров об учреждении Совета Защиты Детей // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1919. – С. 31-32.
462. Свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства 1895-1903.
463. Справочная книжка по Полтавской губернии на 1906 год. – Полтава: Типо-литография Губернского правления, 1906.

Центральний державний історичний архів України

ф. 274 – Київське губернське жандармське управління

464. оп. 1, од. зб. 888, арк. 157. – Сведения о том, что В.Г. Короленко был почетным членом Киевского литературно-художественного общества.
465. оп. 1, од. зб. 2966, арк. 22. – Фамилия Короленко В.Г. приводится в списке лиц, которые подписали обращение “К русскому обществу” по поводу кровавого навета на евреев. – 1912 г.

ф. 276 – Південно-Західне районне відділення

466. оп. 1, спр. 317. – Газета “Полтавщина” №57 от 27 мая 1906 г.

ф. 295 – Київський тимчасовий комітет у справах друку

467. оп. 1, од. зб. 6, арк. 2. – Сообщение Киевского отдельного цензора Полтавскому губернатору от 14 января 1906 г. о помещении в газете “Киевские отклики” статьи В. Короленко “Открытое письмо статскому советнику Филонову”. – 1906 г.
468. оп. 1, од. зб. 7, арк. 194. – Сообщение Полтавского губернатора от 6 марта 1906 г. о возбуждении уголовного преследования против автора “Открытого письма советнику Филонову” – Короленко В. – 1906 г.

ф. 304 – Харківське охоронне відділення

469. оп. 1, од. зб. 786, арк. 73-74. – Отношение начальника Полтавского главного управления начальнику Харьковского ГЖУ от 18 сентября

1911 г. со справкой о революционной деятельности В.Г. Короленко в 1907 г. в Полтаве и сводкой за август 1911 г. Письмо к Короленко В.Г. от Зарудного Сергея.

ф. 316 – Київський військово-окружний суд

470.оп.1, од. зб. 361. – Газета “Полтавщина” №49 от 16 мая 1906 г.

ф. 320 – Полтавське губернське жандармське управління

471.оп. 1, од. зб.820, арк. 1-82. – Дело по обвинению членов комитета Полтавской общественной библиотеки Короленко В.Г., Дорошенко В.В. и др. в продаже из книжного склада библиотеки брошюры “революционного содержания”.

472.оп. 1, од. зб. 508, арк. 9. – Об обнаружении при обыске у рабочего Полтавских железнодорожных мастерских Носенко П. расписки писателя Короленко В.Г. о получении от рабочих ссуды в помощь семьям Петербургских рабочих, пострадавших 9 января 1905 г.

473.оп. 1, од. зб. 1068-1069, арк. 48, 81, 102. – Переписка с помощником начальника полицейского управления о деятельности Короленко в Полтавской губернии 26 февраля – 21 июня 1910 г.

474.оп. 1, од. зб. 416, арк. 4-50. – Сведения агентуры о деятельности революционных кружков, о защите В.Г. Короленко газеты “Полтавщина”

475.оп. 1, од. зб. 798, т. 1, арк. 296. – Список лиц, способствующих проведению революционной пропаганды в 4-том стане Миргородского узда (значится В.Г. Короленко).

ф. 321 – Розшукувальний пункт при Полтавському губернському жандармському управлінні

476.оп. 1, од. зб. 20, арк. 83-84. – Донесення полтавського поліцеймейстера начальнику полтавського ГЖУ про нагляд за квартирою В.Г. Короленка, про зв'язки письменника з місцевими революційними організаціями. – 1907 р.

477.оп. 1, од. зб. 20, арк. 32, 146. – Листування з Полтавським поліцеймейстером про відвідання квартири письменника В.Г. Короленка різними особами і його діяльності. – 6 червня-24 липня 1907 р.

478.оп. 1, од. зб. 2, арк. 134-135. – Заметки о наблюдении за квартирой В.Г. Короленка в Полтаве.

479.оп. 1, од. зб. 19, арк. 56-68. – О приезде В.Г. Короленко в Кременчуг и доставке нелегальной литературы.

480.оп. 1, од. зб. 39, арк. 1. – О “революционной деятельности” В.Г. Короленко.

481.оп. 1, спр. 142, арк. 215. – Письмо В.Г. Короленко жене от 11 ноября 1911 г.

482.оп. 1, од. зб. 155, арк. 126. – Письмо из Москвы от редакции журнала “Украинская жизнь” В.Г. Короленку.

483. оп. 1, од. зб. 142, арк. 72. – Письмо из Ялты С.Д. Протопопова В.Г. Короленко от 3 сентября 1911 г.
484. оп. 1, од. зб. 142, арк. 97. – Сообщение Начальнику Харьковского ГЖУ от 18 сентября 1911 г. о хранении писателем Короленко В.Г. нелегальной литературы. – 1911 г.
485. оп. 1, од. зб. 174, арк. 185-187. – Письмо Короленко Ляховичу от 14 марта 1913 г.
486. оп. 1, од. зб. 198, арк. 32-35. – Письмо неизвестного лица о революционной деятельности В.Г. Короленко в Полтаве в 1905 г.
487. оп. 1, од. зб. 203, арк. 129. – Письмо от Митрофанова Короленко.
488. оп. 1, од. зб. 142, арк. 96. – Письмо писателю Короленко В.Г. от 2 августа 1911 г. о критике газетных статей.
489. оп. 1, од. зб. 134, арк. 3. – Сообщение начальнику Московского охранного отделения от 15 июля 1911 г. о выезде из Хаток в г. Москву Короленко.
490. оп. 1, од. зб. 198, арк. 32-35. – Эпизод из полтавской жизни В.Г. Короленко.

ф.354 – Помічник начальника Херсонського губернського управління в м. Миколаєві

491. оп. 1, од. зб. 37. – Приложение к №274 газеты “Полтавщина” от 5 ноября 1905 г.

ф. 385 – Одеське жандармське управління

492. оп. 1, Т. 1, од. зб. 415, арк. 9. – Переписка с Департаментом полиции об учреждении негласного надзора за В.Г. Короленко.
493. оп. 2, од. зб. 35, арк. 2. – Письмо С.В. Короленко к В.Г. Короленко от 23 декабря 1913 г.
494. оп. 2, од. зб. 36, арк. 54. – Сведения о семье Короленко.
495. оп. 2, од. зб. 67, арк. 3. – Справка Одесского полицмейстера от 3 сентября 1903 г. о Короленко В.Г.

ф. 442 – Канцелярія Київського, Подольського і Волинського генерал-губернатора

496. оп. 856, од. зб. 185. – Приложение к №292 газеты “Полтавщина” от 27 ноября 1905 г.
497. оп. 844, од. зб. 8, арк. 22 – Об изъятии из обращения в публичных библиотеках и общественных читальнях книги Короленко В. “Очерки и рассказы” изд. редакцией журнала “Русская мысль” М., 1887. – 1894 г.

ф. 707 – Управління київського навчального округу

498. оп. 87, од. зб. 5319, 23 арк. – Дело о предоставлении сыновьям умершего ровенского судьи Короленко Г., гимназистам Владимиру и Иллариону, возможности учиться бесплатно, как “пансионерам императора”. – 7 октября 1868 г. – 25 ноября 1972 г.
499. оп. 262, од. зб. 12. – Газета “Полтавщина” №292 от 27 ноября 1905 г.

500. оп. 262, од. зб. 12, арк. 2, 7-7 зв. – Телеграма В. Короленко, почесного председателя общества содействия физического воспитания детей, попечителю Киевского Ученого округа Зилу П.О. с ходотайством о народном учителе Панебратцеве. Адреса батьківського комітету попечителю Київського навчального округу.
501. оп. 227, од. зб. 7, арк. 46-58. – Переписка с инспектором народных училищ Полтавской губернии об отобрании книг, предназначавшихся к раздаче на новогоднем утреннике, устроенном Полтавской городской управой, без ведома училищного начальства и критике этого факта в прессе В. Короленко. – 21 января – 17 августа 1902 г.
502. оп. 168, од. зб. 95, арк. 2. – Про відкриття Полтавської чоловічої гімназії і присвоєння їй імені В.Г. Короленка.

ф. 838 – Колекція листівок

503. оп. 5, спр. 156. – Листовка за підписом В.Г. Короленко.

ф. 1111 – Споживче товариство півдня Росії

504. оп. 1, од. зб. 94, арк. 15. – О докладе культурно-просветительного отдела ПОЮРа о посылке телеграммы Короленко В. и учреждении стипендии его имени в школе им. Головчанского. – 1918 г.
505. оп. 1, од. зб. 152, арк. 1, 4-5. – Адрес культурно-просветительного отдела ПОЮРа Короленко В.Г. в связи с 65-летием со дня его рождения.

ф. 1680 – Канцелярія Харківського інспектора в справах друку

506. оп. 1, од. зб. 83, арк. 83-84. – Сообщение Главного управления по делам печати от 12 мая 1903 г. о препровождении вырезки из № 124 “Петербургских ведомостей” о намерении Харьковского общества распространения в народе грамотности завести исковое дело против Харьковского цензора за убытки, понесенные из-за исключения из указателя продающихся обществом книг сочинений В.Г. Короленко “Лес шумит”, “Старый звонарь”, “Сон Макара”.

ф. 1681 – Управління Харківського тимчасового генерал-губернатора

507. оп. 1, од. зб. 8. – Газета “Полтавщина” №291 от 26 ноября 1905 г.
2017 – Харківське історико-філологічне товариство
508. оп. 1, од. зб. 725 – Письмо Короленко с запросом будет ли его статья “Отрывки из истории Украины” помещена в сборник. – 3 декабря 1908 г.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ф. 1 – Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет

509. оп. 1, од. зб. 45, арк. 207. – Постанова Ради народних комісарів УРСР про створення Ради захисту дітей.
510. оп. 1, од. зб. 150, арк. 10-16. – Звіт про діяльність Центральної Ради захисту дітей і губернських рад захисту дітей за 1920 р.
511. оп. 1, од. зб. 179, арк. 58. – Протокольне рішення Центральної ради захисту дітей при Раднаркомі УРСР по доповіді про діяльність

Полтавської ліги порятунку дітей при Полтавській губернській раді захисту дітей.

512.оп. 1, од. зб. 180, арк. 1-66. – Протоколи засідань Центральної Ради захисту дітей при Раднаркомі УРСР.

513.оп. 1, од. зб. 180, арк. 69. – Положення про Центральну Раду захисту дітей при Раднаркомі УРСР.

514.оп. 2, од. зб. 65, м/ф. – Письмо В.Г. Короленко от 8 июня 1921 г. т. Петровскому с ходатайством о смягчении приговора над лицами, привлекавшимися к судебной ответственности.

515.оп. 2, од. зб. 65, м/ф. – Письма В.Г. Короленко Г.И. Петровскому по вопросу смягчения участи С.С. Жилкина, участника “Национального центра”, осужденного к принудительным работам.

516.оп. 2, од. зб. 731. – Про присвоєння школі у м. Житомирі, де навчався В.Г. Короленко, імені Короленка.

ф. 2 – Рада народних комісарів УРСР

517.оп. 1, од. зб. 579, арк. 150-153. – Інструкція Ради народних комісарів УРСР виконкомам про проведення “Тижня захисту дітей” з 1 по 7 грудня 1920 р.

518.оп. 1, од. зб. 434, м/ф. – Листування з письменником Короленком про видання його творів і про участь його в комісії по допомозі дітям голодуючих губерній.

519.оп. 1, од. зб. 434, м/ф. – Лист В.Г. Короленка Х.Г. Раковському від 30 січня 1919 р. з Полтави.

520.оп. 1, од. зб. 434, м/ф. – Телеграми В.Г. Короленка Х.Г. Раковському від 8 квітня, 15 червня 1919 р.

521.оп. 2, од. зб. 203. – Телеграма з повідомленням про смерть В.Г. Короленка.

522.оп. 5-а, од. зб. 1, 372а, арк. 23. – Постанова Ради народних комісарів УРСР “Про увіковічення пам’яті В.Г. Короленка”.

ф. 20 – Центральна рада захисту дітей при РНК УРСР

523.оп. 1, од. зб. 1, арк. 1. – Постанова Ради народних комісарів УРСР про створення Ради захисту дітей.

524.оп. 1, од. зб. 1. – Протоколи №1-18 засідань Центральної Ради захисту дітей при РНК УРСР.

525.оп. 1, од. зб. 1, арк. 3, 11. – Положення про Центральну раду захисту дітей.

526.оп. 1, од. зб. 1, арк. 4, 11, 12. – Положення про губернські ради захисту дітей.

527.оп. 1, од. зб. 1, арк. 21. – О Лиге спасения детей на Полтавщине.

528.оп. 1, од. зб. 1, арк. 13-20. – Об образовании колоний в Полтавской губернии.

529.оп. 1, од. зб. 1, арк. 40. – Постанова Центральної ради захисту дітей при РНК УРСР про організацію “Тижня захисту дітей”.

530. оп. 1, од. зб. 2, арк. 47. – Из письма Полтавського комітета общества “Лига спасения детей” от 16 февраля 1922 г.

531. оп. 1, од. зб. 3, арк. 85-105. – Звіт про діяльність Центральної ради захисту дітей і губернських рад за 1920 р.

ф. Р.-166 – Наркомос УРСР

Головний комітет соціального виховання

532. оп. 11, од. зб. 397. – Личное дело дочери В.Г. Короленко.

533. оп. 1, од. зб. 933, арк. 1-115. – Про організацію дитячих будинків.

534. оп. 1, од. зб. 955, арк. 1-69. – Про організацію дитячих будинків.

535. оп. 1, од. зб. 981, арк. 1-48. – Про організацію дитячих будинків.

536. оп. 2, од. зб. 647, арк. 1-35 – Листування з Полтавським відділом народної освіти. – 26 квітня – 17 грудня 1921 р.

537. оп. 6, од. зб. 2979, м/ф. – Звіти про роботу дитячої трудової колонії ім. В. Г. Короленка. 1924/25 рр.

ф. 4450 – Богдан Лепкий

538. оп. 1, од. зб. 3, арк. 3. – Стаття Б. Лепкого про Володимира Короленка.

ф. 2605 – Українська республіканська рада професійних спілок

539. оп. 1, од. зб. 815, м/ф. – Про увіковічення пам'яті В.Г. Короленка.

540. оп. 2, од. зб. 883, м/ф. – Про увіковічення пам'яті В.Г. Короленка.

Інститут рукописів Національної бібліотеки ім. В.Вернадського

ф. 1 – Літературні матеріали

541. од. зб. 28012, 1 арк. – Телеграма В.Г. Короленка І.С. Левицькому від 19 грудня 1904 р. із Полтави до Києва.

542. од. зб. 28016, 1 арк. – Телеграма В.Г. Короленка І.С. Левицькому із Полтави до Києва.

543. од. зб. 28202-28302. – Листи В.Г. Короленка І.П. Білоконському 1893-1921 рр.

ф. ХХХІV – Щербина Олександр Мойсейович

544. од. зб. 1248, 4 арк. – Лист В.Г. Короленка О.М. Щербині від 13 вересня 1915 р. із Геленджика до Москви.

ф. ІІІ – Історичні матеріали

545. од. зб. 8068, 1 арк. – Лист В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 20 квітня 1904 р. із Полтави до Києва.

546. од. зб. 8069, 1 арк. – Лист В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 21 липня 1904 р. із Геленджика до Києва.

547. од. зб. 8070, 1 арк. – Лист В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 7 серпня 1905 р. із Сорочинців до Києва.

548. од. зб. 8130, 1 арк. – Лист В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 16 жовтня 1904 р. із Полтави до Києва.

549. од. зб. 15122, 2 арк. – Лист В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 21 січня 1892 р. із Нижнього Новгорода.

550. од. зб. 15123, 2 арк. – Лист В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 29 січня 1892 р. із Нижнього Новгорода.

- 551.од. зб. 15124, 1 арк. – Телеграма В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 29 січня 1892 р. із Нижнього Новгорода до Києва.
- 552.од. зб. 15125, 1 арк. – Лист В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 16 березня 1896 р. із Петербурга.
- 553.од. зб. 15127, 1 арк. – Лист В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 11 листопада 1896 р.
- 554.од. зб. 15128, 2 арк. – Лист В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 20 жовтня 1901 р. із Полтави.
- 555.од. зб. 15129, 2 арк. – Лист В.Г. Короленка І.В. Лучицькому від 27 жовтня 1903 р. із Полтави.
- 556.од. зб. 9745, 2 арк. – Лист В.Г. Короленка Ф.Г. Міщенку від 4 лютого 1888 р. із Петербурга до Києва.
- 557.од. зб. 37603, 2 арк. – Лист В.Г. Короленка Б.Д. Грінченко від 6 серпня 1905 р. із Сорочинець.

Архів Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка

- 558.ф. А-1, № 1560. – Алчевская Х.Д. Что читать народу? Критический указатель книг для народного и детского чтения. – Т.І. – С.-Петербург, 1884.
- 559.ф. А-1, № 1561 – Алчевская Х.Д. Что читать народу? Критический указатель книг для народного и детского чтения. – Т.ІІ. – С.-Петербург, 1889.
- 560.ф. А-1 № 26. – Машинописный вариант неопубликованной статьи В.Г. Короленко “Казанская драма. (Страница из жизни учительницы)”, написанной в ноябре 1899 года под псевдонимом “Провинциал”.
- 561.ф. А-1, № 2082, 35 арк. – Предисловие к сборнику и сборник “Памяти В. Г. Короленко”, составлен колонией им. Короленко, написанный в разное время и детьми, и взрослыми.
- 562.ф. А-2, № 640. – Адрес Лиги спасения детей к 65-летию В.Г. Короленко. 15 июля 1921 г.
- 563.ф. А-2, № 663. – Адрес от полтавського учительства.
- 564.ф. А-2, № 635. – Адрес Полтавського общества попечения о детях.
- 565.ф.А-2, № 5. – Адрес от Комитета Полтавського Общества содействия физическому воспитанию детей. – 6 января 1908 г.
- 566.ф. А-2 № 786. – Письмо В.Г. Короленко председателю Директории В.К. Винниченко. – 1919 г.
- 567.ф.А-2, № 943. – Письмо Полтавського общества “Лига спасения детей” от 21 июня 1919 г. г-ну А.П. Старицькому за подписью почетного председателя В.Г. Короленко.
- 568.ф.А-2, № 778. – Письмо семье Короленко от преподавателей и воспитанников детской трудовой колонии им. В.Г. Короленко от 25 декабря 1928 г.
- 569.ф.А-2, № 349. – Приветственная телеграмма К.А. Тимирязева В.Г. Короленко.

570. ф. А-2, № 335. – Приветственная телеграмма Лесгафта В.Г. Короленко 14. 11. 1903.
571. ф. А-2, № 310. – Сочувственное письмо воспитанников колонии им. В.Г. Короленко семье писателя в день годовщины его смерти. 25 декабря 1922 г.
572. ф. А-2, № 370. – Сочувственное письмо детей колонии из детского приемника №1 семье Короленко. – декабрь 1921 г.
573. ф. А-2, № 312. – Сочувственное письмо колонистов детской трудовой колонии им. В.Г. Короленко семье Короленко в день смерти писателя. Декабрь 1925 г.
574. ф. А-3 № 17, 18. – Газетні публікації Семена Сумного “Імені великого Короленка” за липень 1928 р.
575. ф. А-3 № 704. – Дело по наблюдению за писателем Короленко (По материалам канцелярии Полтавского Губернатора): публикации в газете “Вольная мысль” за 1918 г.
576. ф. А-3 № 714. – Машинописная копия корреспонденции из Нижнего Новгорода В.Г. Короленко под псевдонимом “Зритель” о лекции, прочитанной учителем гимназии Голубовским о Кириле и Мефодии, опубликованной в “Волжском вестнике” за 1885 год.
577. вспомогательный фонд. – Проекты кукол игрушечной мастерской Лиги спасения детей.

Додаток Б

Додаток В

Телеграма голови “Товариства сприяння фізичному вихованню дітей”
В.Г. Короленка попечителю Київського навчального округу
[500, арк. 2]

Телеграма

Попечителю
учебного округу

Полтава
23.XI. 1905.

Комитет Полтавского общества содействия физическому воспитанию детей выражая глубокое сожаление по поводу перевода Панебратцева преподавателя учебных заведений настойчиво просит оставить его в Полтаве.

Председатель Общества
Владимир Короленко

Додаток Д

Адреса батьківського комітету Маріїнської жіночої гімназії попечителю Київського навчального округу

[500, арк.7-7зв.]

Известие о переводе из г. Полтавы преподавателя трет средних учебных заведений г. Панебратцева, против его желания, вызвало тревогу как среди учащихся, недавно успокоившихся и приступивших к нормальным занятиям, так и среди нас родителей. То дисциплинирующее влияние, которое оказывал г. Панебратцев на наших детей, то уважение к труду и тот интерес к наукам, какие он умел внушить им, заставляет и детей и нас высоко ценить этого преподавателя, и мы уход его из Полтавы, особенно в настоящее тревожное время, считаем крайне тяжелой потерей. А так как перевод г. Панебратцева делается без его желания, то мы считаем своею нравственною обязанностью убедительно просить Ваше Превосходительство оставить г. Панебратцева преподавателем в г. Полтаве.

Владимир Короленко
Всего (34 подписи)

Додаток Е

**Рапорт Полтавського Поліцмейстера про революційну діяльність В
.Г. Короленка
[449, арк. 27-29]**

Копия

Секретно

Его Превосходительству, Господину Полтавскому Губернатору,
Полтавского Полицмейстера

№1045

июня 7 дня
1907 г.

РАПОРТ

Писатель Владимир Галактионович Короленко по своему направлению крайнего убеждения и за свои революционные поступки был в ссылке, а по возвращении поселился в Полтаве и не только не прекращает своей преступной деятельности, а как и показали наблюдения ведет ее усиленно. Состоя литератором пользуется большою популярностью и свободно может увлекать толпы, что и доказал в 1905 году во время октябрьских беспорядков, когда толпа с жадностью слушала его речи, в которых он призывал народ, к мятежу ниспровержению существующего Государственного управления, а помещенная статья о действиях бывшего Советника Губернского Правления Филонова, явилась причиною убийства Филонова, как объясняет задержанный убийца Филонова, сын священника Кириллов, и в представлении моем Вашему ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ от 22 ноября 1906 года за №2012, о выселении Короленка в отдаленные места Сибири.

Перед выборами во вторую Государственную Думу, Короленко руководил всем агитационным движением о выборе в Полтаве выборщиков, из лиц революционных партий, и в числе избирателей и сам фигурировал, а также на Губернском избирательном съезде вел такую же агитацию.

По открытии действий второй Думы он выезжал в Петербург, где и пробыл довольно продолжительное время, по агентурным сведениям он был представителем передававшим членам Думы революционной партии сведения получаемые от своих сотрудников революционеров и способствовал революционному движению левых партий. За некоторое время до роспуска Думы приехал в Полтаву и прожив два три дня выехал на дачу, но не смотря на дачный сезон, за несколько дней перед роспуском Думы, возвратился в Полтаву и видимо занялся руководством к революционному движению, с заявившими себя деятелями революционного движения ведет лихорадочные сношения, то он посещает, то его посещают, о чем я имел честь донести ВАШЕМУ ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ 25 мая за №952, 5 июня за №1031, 6 июня за №1034 и 7 июня за №1043.

Дальнейшее пребывание Короленка, как главы революционного движения является крайне опасным и под его руководством может на юге вспыхнуть революционное движение, тем более, что по имеющимся агентурным сведениям Короленко состоит окружным руководителем революционного движения, говорят, что Россия, за исключением Польши, Кавказа и Сибири разделена на восемь революционных округов и в каждом их них назначен руководитель и таким руководителем в данном округе является Короленко.

О чем, ВАШЕМУ ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ, на зависящее распоряжение имею честь донести.

И.Д. Полицмейстер

Подпись

Додаток Ж

Телеграма В.Г. Короленка І.С. Нечуй-Левицькому
[542]

Телеграма
Київ, Крещатик 15
Литературно-артистическое
общество

Високоповажний Іване Семеновичу! Полтавська громадська бібліотека і її філіальні відділи вітаючи Вас в День ювілею вашої видатної письменницької праці свідчать Вам глибоку свою пошану і бажають, щоб нерухомо держались на Україні ті ідеали, які керували славною вашою діяльністю, щоб вкладені Вами в ваші твори почуття ширились в громадському житті. Слава Вам за те, що протягом 35 років рідним словом ви виявляли задля свого народу світлі думки.

Владимир Короленко. Председатель

Додаток 3
Адреса комітету

“Товариства сприяння фізичному вихованню дітей”
[565]

Додаток К

Адрес от полтавского учительства

[563]

Додаток Л

**Адрес Полтавського общества попечения о детях
[564]**

Додаток М

Адреса службовців культурно-освітнього відділу
Споживчого товариства Півдня Росії В.Г. Короленкові у зв'язку з 65-річчям
від дня народження.
[505, арк. 5]

Глубокоуважаемый Владимир Галактионович!

К многочисленным голосам здоровых элементов русского общества, объединившихся, чтобы почтить Вас в знаменательную годовщину Вашей жизни присоединяет свой голос Товарищество Потребительных Обществ Юга России. В Вашем лице гармонически слились две стихии – художественная и общественная. Ваша художественная деятельность, вскрывающая глубины общечеловеческой и национальной психологии, особенности и красоты русской природы, проникнута элементами общественности, выражающимися в усиленном интересе к обездоленным слоям населения, в стремлении выяснить социальную правду. Ваша общественная деятельность направлена на защиту лучших идеалов свободы, равенства и справедливости при чем исходным моментом для Вас служат не отвлеченные теории, а подлинная человеческая личность, переживания и судьбы которой Вы чувствуете с художественным проникновением.

Русское общество никогда не забудет Ваших потрясающих статей о голодающем крестьянстве, о мултанских вотяках, о доме №13, об “обыденных явлениях” нашей странной действительности.

В каждой написанной Вами строке звучит голос чуткой, всегда настороженной, всегда встревоженной общественной неправдою совести, не усыпаемой никаким “морозом” общественной температуры. Эта черта делает Вас особенно близким и дорогим русскому обществу и заставляет жадно прислушиваться к Вашему голосу.

Пусть же этот голос еще долго звучит. Он так нужен в настоящий взбаламученный момент, столь насыщенный взаимными озлоблениями, непониманием, позорным отсутствием чувств чести и элементарной справедливости. Ваша деятельность всегда была свободна от какого бы то ни было шовинизма, Вы всегда умели необычайно удачно, просто и глубоко разрешать вопросы патриотизма и отношений между различными народностями в одном и том же государстве. Эти вопросы так остро и болезненно стали в настоящее время, по всем этим вопросам так дорого будет каждое Ваше слово. Позвольте пожелать Вам со всем русским обществом еще долгих лет жизни и плодотворной работы.

Додаток П

Телеграма Споживчого товариства Півдня Росії Короленкові В.Г.
у зв'язку з 65-річчям від дня народження
[505, арк.4]

Срочная
Телеграмма
Владимиру Галактионовичу Короленко
Полтава

Товарищество Потребительских Обществ Юга России, празднуя дни сорокалетия Вашей литературной деятельности и шестидесятилетия Вашей жизни, лишней раз убеждается, что русский язык имеет право на признание и существование, что русская культура достигла такой высоты, при которой ее уничтожение или какое бы то ни было гонение, наносит ущерб одной из крупнейших ценностей славянства и всего человечества и что поэтому, Ваша деятельность в настоящий момент приобретает особенное значение, так как Вы являетесь одним из тех могиканов, на которых покоится слава и гордость русской литературы и, вообще, русской культуры. Стремлением к лучшему будущему проникнута вся Ваша деятельность, это же стремление лежит в основе кооперативного движения и, таким образом, связывается крупными узлами с Вами, с защитой лучших общественных идеалов свободы, равенства и справедливости.

Товарищество Потребительских Обществ Юга России шлет Вам свои искренние пожелания продолжения Вашей высоко полезной работы.

Товарищество Потребительских Обществ Юга России

8 июля 1918 г.

Додаток Р

Лист В.Г. Короленка О.М. Щербині від 13 вересня 1915 р.
із Геленджика до Москви
[544]

13 сентября 1915

Многоуважаемый

Господин Щербина

Разумеется, я с большим интересом отнесусь к Вашим критическим замечаниям. Основная мысль моего этюда – стремление к полноте жизни у человека, случайно, по тем или иным причинам лишённого внешнего органа для использования внутренней способности. Замечания с разных сторон я уже слышал и встречал в печати. По большей части они совпадают с тем, что говорите, вероятно, и Вы: нельзя страдать от лишения того, чего не знаешь. Значит, слепорожденные должны страдать меньше. Но для этого нужны бы прямые опросы и наблюдения в среде, которая давала бы сравнительный материал. Должен сказать, что предисловие к 7-му изданию вызвано вставкой в это издание эпизода со слепыми звонарями. Это совершенно точное воспроизведение разговора, который был у меня со слепым звонарем в Саратовском монастыре и вся сцена с детьми, благодушие ослепшего и злобность слепорожденного к детям – перенесено в этюд с натуры. Я тогда же, как ушел, зарисовал лицо в альбом этого молодого звонаря, которое многими чертами походило на моего слепого, (я писал его похоже с натуры: у меня был знакомый слепой настройщик). Наконец, фраза: “хоть бы во сне свет радость увидеть”, – тоже записана на той же Саровской колокольне.

У меня есть знакомый (по переписке) слепой, воспитывавшийся в приюте для слепых в Москве. Он пытается писать и порой присылает мне свои опыты. В одном из них он прямо делает то же сопоставление слепорожденного и ослепшего, какое проведено у меня. К сожалению, – я отвечаю Вам из дому и не могу поэтому указать фамилию этого автора. Вам м[ожет] быть, интересно было бы с ним познакомиться. В Казани жил когда-то человек (если не ошибаюсь, по фамилии Брылкин)*, как и Вы получивший образование и ставший адвокатом. Он читал когда-то в Казани лекцию о “Слепом музыканте” и тоже возражал против основной его идеи. Сам он не слепорожденный. К сожалению, я давно потерял его из виду.

Итак, повторяю еще раз: буду очень благодарен за присылку Вашей работы и, конечно, как бы “категорично” Вы ни возражали, – я не буду в претензии на критику.

Письмо Ваше мне переслали из редакции, к сожалению, без конверта. На письме же нет точного адреса. Пишу наудачу в университет и не уверен, что это письмо дойдет по назначению.

Желаю Вам всего хорошего.

Вл. Короленко

Мой обычный, наиболее постоянный адрес:

Полтава, М. Садовая, №1.

Но можно также писать и на редакцию “Р. Богатство”

Петроград, Баскова ул., 9.

* [Бирилев, ослепш. на 6-м году – Ал. Щ.]

Додаток С

Про відкриття Полтавської чоловічої гімназії і присвоєння їй імені В.Г. Короленка [502, арк. 2]

ПРАВЛЕНИЕ
Общества родителей
и педагогов
гор. Полтавы
октября 1 дня 1918 г.
№3

В Министерство
Народного
Просвещения

Вследствие предложения Департамента Народного Просвещения б. Министерства по великорусским делам от 25 июня с.г. за №141 доношу, что Обществом родителей и педагогов открыта в гор. Полтаве с наступившего 1918-19 учебного года мужская гимназия в составе первых четырех классов и двух пригготовительных, младшего и старшего, при наличности 153 учащихся , которые распределяются по классам так:

в мл. приг.	23
ст. приг.....	26
I.....	40
II.....	41
III.....	11
IV.....	13

Занятия организованы во вторую смену в помещении женской гимназии В.П. Ахшарумовой / уг. улицы Мясницкой и Шевченко/.

Вместе с ним доношу, что обществом в ознаменование сорокалетней литературно-общественной деятельности писателя Владимира Галактионовича Короленко, с согласия последнего, присвоено гимназии название “Мужская гимназия Общества родителей и педагогов имени В.Г. Короленко”.

Председатель Правления Общества /подпись/

Секретарь Правления Общества /подпись/

Додаток Т

Додаток У

[446-447]

Додаток Ф
[447]

Додаток Х.1

Лист В.Г. Короленка Х.Г. Раковському

[519]

30 января

1919 г

Полтава

Дорогой Христиан Георгиевич

Письмо Ваше, посланное с тов. Фридманом, я получил. Спасибо. Вы пишете, что вероятно мы скоро увидимся. Будем рады повидать Вас, тем более, что поговорить есть о чем.

О “моем письме Ленину” Вам передали неточно. Я лично к Ленину не писал, но я состою почетным председателем “Лиги спасения детей”, которая заботится о голодающих великорусских детях. Лига обращалась и к украинскому и к великорусскому правительству, желая достигнуть соглашения хоть по вопросу о детях. Я по этому поводу писал Винниченко, стараясь доказать ему, что война должна кончаться у пределов детского страдания и гибели. Теперь, конечно, задача облегчится, и наш уполномоченный уже отправился в Москву, чтобы устроить отправку первого, заготовленного поезда. Думаю, что затруднений он не встретит. Украинское правительство опасалось, вероятно, чтобы помощь детям не служила прикрытием для вывоза хлеба вообще, и требовало обмена на товары.

То, что Вам говорили о попытках моей деятельности во времена петлюровской власти в Полтаве, к сожалению, должно быть принято в очень ограниченном смысле. Я все-таки еще до сих пор болен, не могу вполне оправиться, да едва ли и вообще вполне поправлюсь. А если бы было здоровье, то постарался бы развить самую широкую работу в направлении ограничения взаимных жестокостей. Идея стремится перейти в дело. Это ведет к борьбе, пусть даже с оружием в руках. Но пусть это будет борьба за идеи, а не исступленная месть и жестокость, борьба людей, а не звериная свалка. Это я и говорил петлюровцам, как раньше говорил и другим. И они лишь отвечали: а вы знаете, что делают большевики? И приводили примеры жестоких расправ большевиков, и приходится им напоминать о том же, что и петлюровцам. Я чувствую, что вся страна устала уже от озверения и надо кому-нибудь отречься от мести и жестокости. Всюду есть люди, и всюду есть звери. Если Вы сознаете уже свою силу, – докажите это, отказавшись от мести противников. К сожалению, слишком часто идет речь об “уничтожении” людей, держащихся других взглядов! Слишком часто это уничтожение и производится... мне хотелось бы иметь больше силы, чтобы сделать что только возможно в этом направлении. И, если Вы приедете, мы поговорим об этом обстоятельнее.

Здесьшний “красный крест” (политический) работает тоже в этом направлении. Знакомая Ваша Прасковья Семеновна является одним из деятельных членов. Они хотят обратиться к Вам в целях ограждения своих клиентов, раненых и находящихся в больницах, от всяких излишеств и репрессий. Надеюсь (со следующей оказией), Вы получите их письмо. Не могу не сказать, что здесьнее большевистское начальство в общем виде признает эти принципы, но не всегда может твердо их выдержать. Было бы очень полезно подтвердить это сверху настойчиво и властно.

Пока – до свидания (надеюсь значит увидимся?)

Вл. Короленко

Додаток Х.2

Телеграма В.Г. Короленка Х.Г. Раковському
[520]

Телеграма
Срочная Киев СОВНАРКОМ
РАКОВСКОМУ
8 апреля 1919 г.

Под влиянием миргородских событий чрезвычайной комиссией производятся расстрелы без суда, достигающие не одних бандитов, а носящие характер политической мести за прошлое. Заклинаю, приостановите эти расстрелы, бессудные, бесцельные и жестокие. Угрожает расстрел господину, за которого убедительно ходатайствую.

Владимир Короленко

Додаток Х. 3
Телеграма В.Г. Короленка Х.Г. Раковському
[520]

Телеграма

Срочная. Киев. Христиану Георгиевичу Раковскому

Бессудные расстрелы, прекращенные в апреле, возобновились от имени особого отдела. Город встревожен. Вспомните все, что я писал ранее: красный террор у нас особенно бесцелен, имеет характер мести, а не предупреждения и производит обратное действие. Заклинаю опять прекратить бессудные казни. Короленко.

15.06.1919

Додаток Ц
Отчет о деятельности Полтавского Военно-Революционного Комитета и
его отделов за время с 1 марта по 1 апреля 1920 года
[444, арк.159-161]

...

Лига Спасения Детей

Полтавская Лига Спасения Детей основана 29 января 1919 года. Средства, которыми с самого начала располагала Лига, были очень скромны. Они составлялись из членских взносов, пожертвований, сбора с лекций и вечера. Общая сумма не превышала 25.000 рублей. Эти небольшие средства не смущали учредителей. Они исходили из того положения, что если Лига будет делать нужное общепольное дело, деньги найдутся, как бы широко Лига не ставила свои задачи. Свою работу Лига начала с забот о северных детях. Отправлялись поезда с продуктами для детей Москвы и Петрограда и велись сношения с Москвой об эвакуации детей; отыскивались помещения для их размещения и оказывалась помощь Московским сотрудникам в распределении детей в Полтавской губернии. В отношении к местным детям Лига проявила свою инициативу по организации разного рода детских учреждений, входя с докладом в Собез, беря на себя поручения по проведению в жизнь тех или иных мероприятий, одобряемых Собезом. С созданием Совзадета Лига имела там своих представителей и получила более непосредственное участие в делах помощи детям. Смена властей резко изменила положение Лиги. Совзадет при эвакуации передал все имевшиеся в его распоряжении детские учреждения в ведение Лиги. Средства, оставленные Собезом в знаках имевших хождение при новой власти, вскоре истощились, так как нужно было оказать помощь местным учреждениям, нужно было сразу снабдить средствами колонии.

Из Харькова от тов. Арефьева, представителя Российского Совзадета было получено письмо с указанием на необходимость принять срочные меры спасения детей, нужно доставить деньги, а получить их возможно лишь при посредстве Ростовского правительства, ходатайствуя перед ним о разрешении завязать сношения с Московским Совзадетом. Было еще известие, что есть деньги в Киеве, оставлены Украинскому Красному Кресту для нужд северных детей. Из колонии тем временем начали поступать сведения об их бедственном положении. Средств нет, одежды нет, помещение непригодно к приближающемуся к холодному времени, среди детей наблюдается заболевание. Таким образом, первым вопросом, вставшим перед Лигой, было изыскание средств путем письменных и телеграфных сообщений с Киевом и Харьковом, путем отправки туда же специальных командированных лиц, делались попытки раздобыть средства. Были командированы лица и в Ростов за получением денег, и за разрешением вопросов о возможности реэвакуировать детей в Москву или получить из Москвы одежду и средства. В результате этих хлопот было получено некоторое количество денег из Харькова, Киева и Ростова. От разрешения

властей, а тем более от содействия их по реэвакуации детей или получения из Москвы для детей средств, пришлось отказаться. Совпадение в надежде получить средства из Москвы единственным источником, из коих можно было бы пополнить суммы, оставались “Красный крест” и Ростовское правительство. У Лиги были письменные указания на существование в Киеве 20.000.000 оставленных для помощи северным детям. В Киевской губернии оставалось небольшое количество северных детей, и большая часть этой суммы должна была поступить в распоряжение этой Лиги. Однако кроме 4.142.325 рублей /четыре миллиона сто сорок две тысячи триста двадцать пять рублей/ Лиге не удалось ничего получить. “Красный крест” на направленные к нему запросы ответил, что средства его истощились. На повторенные требования уведомил: что удалось изыскать для Лиги полмиллиона рублей, но этих денег Лига не получила. В Ростов была отправлена смета из расчета содержания одного ребенка с отоплением и помещением 650 руб. в месяц. И с этой стороны дело затянулось. По неофициальным сведениям Лиги было известно, что в Ростове ассигновано на нужды колонии северных детей около 10.000.000 рублей. Суммы эти получены не были, и представитель, командированный в Ростов, оказался оторванным, как было уже сказано, по эвакуации Полтавы, Собез передал все детские учреждения Лиге. С организацией добровольческой власти детские приюты были переданы городу и земству и на попечение Лиги, кроме колоний, остались только те учреждения, которые не имели посредственного отношения к органам местного самоуправления. Такими учреждениями были: “Капля Молока” и консультация при ней, Еврейский приют “Ясли” и те дети, которые новыми властями были удалены из реорганизованных при Советской власти приютов, и дети улицы, дети родителей не могущих содержать их, для помощи которых не было ни учреждений, ни средств у городского и земского самоуправления. Да и вообще ни земство, ни город сколько-нибудь сносно поставить дело пристрастия детей не могли. Болезненно ощущалось отсутствие специального государственного аппарата, ведающего этим делом, коим был Собез и Совзадет. И в деле помощи детям Лиге приходилось исполнять функции Собеза. С момента ухода добровольцев на попечение Лиги перешел Женский Институт, большая часть воспитанниц которого была эвакуирована, и только небольшое число их имеющих родных в Полтаве и в ближайшей к ней местности было оставлено. В Женском институте Лига воспользовалась лазаретом, переводя туда больных детей из приюта, и, начав с небольшого лазарета, организовала там больницу на 150 кроватей уже не только для приютских, но и для детей вообще. С организацией Собеза приют, Женский институт и детская больница перешли в его ведение. Частная помощь была вызвана вопиющей нуждой, необходимостью спасти детей оставшихся без родителей и придти на помощь тем семьям, которые потеряли трудоспособность членов или слишком обременены детьми. Желая в деле частной помощи пойти более верным путем, предоставляя детям и родителям личной работой покрывать выдаваемые им средства, Лига

организовала игрушечную мастерскую, первой работой которой были: елочные украшения, снабдивши 12 приютских елок, одну большую елку для беднейших детей г. Полтавы, не находившихся в приютах, и елки по уездным колониям. В дальнейшем эта мастерская переходит на изготовление учебных пособий. Мастерская остается при Лиге. Главным предметом забот Лиги служили колонии северных детей. С момента эвакуации Советской власти и до последних дней все колонии находятся в ведении Лиги. Колонии, расположенные в Миргородском, Конградском и Кобелякском уездах. В Полтавском уезде в ведении Лиги находилась ныне уехавшая в Москву 23 школа, находившаяся в с. Жуках, в 10 верстах от г. Полтавы. Колония эта переехала вне общего плана эвакуации детей и находилась в ведении уездного Собеза. В Полтавском же уезде находится два приюта Союза Городов, прибывших в 1917 году из Петрограда, помещенные ранее в с. Войтовке и Новых Санжарах и переведенные Лигой в имения расположенные близ Полтавы. Из них первый перешел в Губсобез, а второй в скором времени перейдет. Приняв колонии в свое ведение, Лига должна была заняться их организацией, так как колонии постепенно эвакуированные по уездам, оторванные одни от других имели непосредственное сношение с Центром и представителем Совзедета тов. Арефьевым. Теперь Центральным органом по управлению колониями стала Лига, и ей самой нужно было приспособить свой аппарат к новому большому делу. Комитет Лиги выделил из своей среды Совет уполномоченных. При Совете уполномоченных была организована канцелярия. В уездах установлены комитеты, выбираемые собранием учредителей и утвержденные Советами уполномоченных. Колонии являются подотчетными Совету уполномоченных в лице их заведующих. Средства по колонии распределяются через комитеты. Комитеты следят через инструкторов за правильным ведением отчетности и производят общую закупку продуктов для всех организаций, где это предоставляется возможным. Дело организации колонии встречало много препятствий. Не всегда в колонии были на лицо люди, подготовленные к выполнению хозяйственных функций, к ведению отчетности. Хозяйство в условиях местной жизни требовало не только обычных навыков, но и умение приноровиться к местным обстоятельствам. Между тем, положение в колониях было вопиющее, к октябрю окончательно выяснилась невозможность реэвакуации. Нужно было готовиться к зиме. Помещения, пригодные к летней жизни были невозможны для зимы. Стал вопрос о необходимости изыскать новое помещение. Выполнить это оказалось весьма затруднительно. Имения по большей части разоренные и приведенные в полную негодность для жилья, и порча эта продолжалась все время. Прекрасные помещения, намеченные под колонии, оказывались через некоторое время настолько испорченными, что не было возможности привести их в пригодный для жилья вид. В уездных городах, где можно было рассчитывать на лучшую медицинскую помощь, лучшую постановку педагогического дела и большую обеспеченность от набегов вооруженных

отрядов, не было возможности разыскать помещение. Все квартиры заняты, а свободные неохотно сдавались колониям. В колониях даже не было кроватей, дети спали на полу. Кое-какие помещения колоний и посильный ремонт зданий несколько устраивали положение колонистов, кровати удалось заказать в количестве 600 штук в Кременчуге сравнительно по недорогой цене. Исключительно плохо обстояло дело с одеждой. И дети, и учителя рассчитывали осенью вернуться в Москву и не запаслись теплой одеждой. Та, что была, изнашивалась, изнашивалось и белье, не хватало постельных принадлежностей, вследствие чего развились кожные заболевания. Холод загонял в помещения, которые плохо проветривались. Дети лишены были прогулок. Лиге удалось получить некоторое количество мануфактуры, и была устроена швейная мастерская, которая изготовила из имеющихся материалов некоторое количество теплой одежды. Еще хуже обстояло дело с обувью. Обувь, бывшая у детей пришла в полную негодность, и они остались буквально разутыми. Приобрести обувь в Полтаве не представлялось возможным. Наконец в декабре удалось заказать суконную обувь на деревянной подошве в Кременчуге. Однако доставка готовых ботинок, вследствие расстройств железнодорожного сообщения, и дороговизны гужевого транспорта задержалась, и только в первых числах января удалось получить эти башмаки в Кобеляки, откуда они поступят в другие уезды. Обстановка в которой приходилось жить детям была угрожающей в санитарном отношении. В Кобелякском и Конградском уездах начались заболевания сыпным тифом. В Кобелякском уезде дети были переведены в город, поселены в лучшие санитарные условия. Там был организован изолятор, была организована больница, усилен медицинский персонал. И там эпидемия проходит довольно благополучно. Заболеваний много, но смертных случаев очень мало. Тяжелее проходит эпидемия в Конграде, где сильно пострадал учительский персонал. В Миргородском уезде спокойнее, чем в остальных. Следует отметить, что заносили в колонию эпидемию приезжающие из Москвы родители. Само собою понятно, что вести занятия в указанных условиях колониальной жизни было чрезвычайно затруднительно. Не было помещений для классных комнат, занимались в спальнях, в лучших случаях в столовых. Не было столов и стульев, за немногими исключениями отсутствовали пособия. Если, несмотря на все это во многих школах велись занятия, то надо удивляться тем руководителям, которые все же нашли возможность и силу продолжать свою педагогическую работу. Не все руководители были способны вести хозяйство, не все могли исполнять и работу воспитателей. Учителя должны были заменять учащимся семьи, и их работа не могла ограничиться, обычным воспитательским надзором над детьми во время пребывания их в стенах школы. Из сообщений представителя Совзавета Лига осведомлена о решении не устраивать дальних колоний, о решении, как только представится возможность реэвакуировать всех детей в Москву. Лига вполне присоединяется к этому решению. Оторванность детей от родителей, опасность от постоянных восстаний на

Украине и затруднительное положение с деньгами и одеждой не искупается тем более сытным существованием, которое им может доставить Украина. Оценивая прошедшую компанию по эвакуации детей, надо признать ее неудачной. Трудовые колонии не удалось провести, так как дети переехали поздно, и не было сделано надлежащей подготовки к их приезду. Колонии, несмотря на опоздание к летним работам собрались слишком поспешно в отношении снабжения их необходимыми вещами. Вся организация управления в колониях была проведена недостаточно рационально. По вопросу о дальнейшем существовании колоний в Полтавской губернии Лига находит нужным высказать следующие положения: 1) необходимо немедленное снабжение деньгами из расчета не менее одной тысячи руб. на ребенка в месяц и в количестве достаточном, чтобы теперь же провести заготовку продуктов; 2) необходимо дабы частичная смена педагогического персонала, причем при выборе заместителей важно исходить из критерия действительной пригодности к той трудной работе, которая их ожидает. Здесь не отдых, а тяжелая работа, правда, в условиях сытной жизни. 3) Если решено будет оставить летом детей на Украине, то работу по подготовке трудовых колоний следует начать теперь.

Додаток Ш

Адреса Ліги порятунку дітей

[562]

Додаток Ш
[561]

Додаток Ш

Проекти ляльок іграшкової майстерні

“Ліги порятунку дітей”

[577]

Додаток Ю.1**Про увіковічення пам'яті В.Г. Короленка
[440, арк. 27]**

В Губсовпроф

29 /XII 21 г. На зборанні сораудніков “Дома Матери и Ребенка” постановлено увековечить память покойного В.Г. Короленко присвоением этому учреждению имени Владимира Галактионовича Короленко.

Правление Губотдела Союза “Всемирдиксантруд” горячо поддерживает это постановление, просит Губсовпроф сделать соответствующее распоряжение о проведении этого в жизнь.

Председатель

Секретарь

Додаток Ю.2
Постановление Совета Народных Комиссаров
Об увековечении памяти В.Г. Короленко
[460, с. 56]

Желая увековечить среди рабочих и крестьян память великого народного писателя Владимира Галактионовича Короленко и продолжать, и после его смерти дело просвещения широких трудящихся масс, Совет Народных Комиссаров постановил:

1. Издать за счет государства на русском и украинском языках полное собрание сочинений В.Г. Короленко, как напечатанные, так и оставшиеся после его смерти, с таким расчетом, чтобы наиболее популярные из книг были бесплатно распространяемы среди рабочих и крестьян. Для этой цели Наркомпросу заключить соответствующий договор с семьей В.Г. Короленко об условиях и порядке издания.
2. Для перевода сочинений В.Г. Короленко на украинский язык создать специальный государственный фонд.
3. Соорудить в гор. Полтаве памятник В.Г. Короленко, привлекая к этому делу организованные массы рабочих и крестьян.
4. Организовать в г. Полтаве дом Отдыха для литераторов и ученых имени В.Г. Короленко.
5. Назвать Харьковскую Областную библиотеку Областной библиотекой имени В.Г. Короленко.
6. Назвать Харьковское областное училище слепых областным училищем слепых имени В.Г. Короленко.
7. Приобрести дом в г. Полтаве, в котором жил В.Г. Короленко в собственность государства и организовать в нем музей творчества Короленко.
8. Войти в соглашение с семьей В.Г. Короленко для организации в деревне Хатках в доме, построенном В.Г. Короленко, школу его имени.

г. Харьков, 24 января 1922 года

Председатель Совета Народных Комиссаров

Х.Д. Раковский

Управляющий Делами Совнаркома
 За Секретаря СНК

Сологуб
 Стрелков

Опубликовано в "Вістях" ВУЦИК от 7 февраля 1922 г., №30.

Додаток Я.1

[442, арк.275]

УССР
Всукраинский
Ценр. Исполн. Ком.
Центральная Комиссия
помощи детям
6 / IX 1923

Секретно

Пред. ГУБИСПОЛКОМА
г. Полтава

Настоящим ЦКПД при ВУЦИКе
вторично просит дать Ваше
заключение о работе Полтавской
Лиги Спасения Детей в смысле
обрисовки не только педагогической
работы, но и политической физиономии
даной Лиги

Член Президиума ЦКПД
Делопроизводитель

Сирота

Додаток Я.2
[442, арк. 276]

Полтавский ГИК
17 / IX 1923
Исход. №8799

Секретно

ЦКПД при ВУЦИКе

В ответ на Ваше отношение от 6 сентября с.г. за №12473 о работе Полтавской Лиги спасения детей, Президиум Губисполкома сообщает нижеследующее: Отношение к детям со стороны Лиги спасения детей и ее работников в интернатах вполне удовлетворительное. Педагогическая сторона дела с точки зрения новой педагогики – неудовлетворительна. Направление в работе “тенденциозное аполитическое”, при том проникнутое мелкобуржуазным сентиментализмом в духе “христианского социализма”. В этом отношении влияние на детей вредное.

ВГКД ПРЕДГУБИСПОЛКОМА
/Александров/